

**Πολιτική, Οικονομία και Ξένες Παρεμβάσεις στην
Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά την περίοδο
βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ του Β'.**

Ζωγραφίδης Ζήσης

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων Καθηγητής: Θεοδόσιος Καρβουναράκης

Συνεξεταστής Καθηγητής: Σπυρίδων Μακρής

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Ιούνιος 2022

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	4
Ευχαριστίες	6
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1: Η ανάληψη της εξουσίας από τον Αμπντούλ Χαμίτ Β΄	8
1.1 Ιστορικό υπόβαθρο της Τουρκίας πριν την ανάληψη της εξουσίας	8
1.2 Τα πρώτα χρόνια της ηγεσίας του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄	8
Κεφάλαιο 2: Κοινωνία	10
Κεφάλαιο 3: Πολιτική.....	13
3.1 Ο Πανισλαμισμός.....	15
3.2 Οι σχέσεις του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ με τους υποτελείς και τις περιφερειακές δυνάμεις.....	24
3.3 Η εξέγερση των Βουλγάρων και ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος	24
3.4 Η κληρονομιά της Συνθήκης του Βερολίνου.....	26
3.5 Η αλβανική απαίτηση για αυτονομία	29
3.6 Το ζήτημα του Αραβικού Χαλιφάτου.....	30
3.7 Η βρετανική κατάληψη της Αιγύπτου	31
3.8 Η κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας.....	32
3.9 Το ζήτημα των Αρμενίων	33
Κεφάλαιο 4: Οικονομία.....	36
Κεφάλαιο 5: Ξένες Παρεμβάσεις	37
5.1 Η αμοιβαία συμφέρουσα σχέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Γερμανία	39
5.2 Οι σχέσεις με τη Μεγάλη Βρετανία.....	45
5.3 Η αμφίσημη σχέση με την Αυστροουγγαρία.....	47
5.4 Η συμμετοχή της Ιταλίας στην διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.....	51
5.5 Οι ρώσο-οθωμανικές σχέσεις	54
5.6 Η αυξανόμενη επιρροή της Γαλλίας.....	60

6. Η καθαίρεση του Αμπντουλ Χαμίτ του Β΄	67
Συμπέρασμα	68
Βιβλιογραφία:	70

Περίληψη

Στην διπλωματική εργασία εξετάζονται η Πολιτική, η Οικονομία και οι ξένες παρεμβάσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά την περίοδο βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ του Β'. Η διακυβέρνηση του υπήρξε σκληρή και απολυταρχική. Βασίλεψε από το 1876 έως το 1909 και βασικό χαρακτηριστικό της διακυβέρνησης του ήταν η απενεργοποίηση του μεταρρυθμιστικού κινήματος του Τανζιμάτ. Για την ανάρρηση του στη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας χρησιμοποίησε τη βοήθεια και τη στήριξη μιας ομάδας φιλελεύθερων υπουργών και ήταν αυτός ο οποίος εξέδωσε το πρώτο Οθωμανικό σύνταγμα. Η φιλελεύθερη αυτή έναρξη της διακυβέρνησης του είχε ως βασικό σκοπό τον περιορισμό των ξένων επεμβάσεων σε μια περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας οι εξεγέρσεις σε Βουλγαρία, Σερβία και Μαυροβούνιο μαίνονταν έχοντας πολλά θύματα.

Οι προσπάθειες αιματηρής κατάπνιξης των εξεγέρσεων αυτών είχαν ως απότοκο την αγανάκτηση των Δυτικών Δυνάμεων και της Ρωσίας, οδηγώντας και σε νέο ρωσοτουρκικό πόλεμο. Ο τελευταίος έληξε με ανακωχή και την σύναψη της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου η οποία υπήρξε ιδιαίτερα επαχθής για την Οθωμανική Αυτοκρατορία αφού έχασε τη Σερβία, τη Βοσνία, την Ερζεγοβίνη, την Ρουμανία, το Μαυροβούνιο, ενώ στη Βουλγαρία παραχωρούνταν αυτονομία. Η ταπεινωτική αυτή ήττα για το Σουλτάνο ήταν ενδεικτική σχετικά με το πόσο μικρή μόνο βοήθεια θα μπορούσε να περιμένει από την Δύση, ειδικά αν απέκλειε τις Μεγάλες Δυνάμεις από την ανάμιξη τους στα εσωτερικά της αυτοκρατορίας. Υπό αυτές τις συνθήκες η πολιτική του Σουλτάνο άλλαξε σύντομα θεμελιωδώς. Δύο χρόνια μετά την ενθρόνιση του ανέστειλε το σύνταγμα και η σαραντάχρονη διακυβέρνηση του υπήρξε ιδιαίτερα σκληρή εξοντώνοντας βάνουσα όποιους θεωρούσε ύποπτους στασιασμού.

Σημαντικός παράγοντας της εξωτερικής του πολιτικής υπήρξε η σχέση του με τη Γερμανία. Ειδικότερα, αφού η Τυνησία καταλήφθηκε από τους Γάλλους το 1881 και η Αίγυπτος από τους Βρετανούς το 1882, ο Σουλτάνος στράφηκε προς τη Γερμανία με αιχμή του δόρατος της πολιτικής του την παραχώρηση σημαντικών έργων όπως το δικαίωμα κατασκευής σιδηροδρόμου προς τη Βαγδάτη. Σημαντική εξέλιξη της εξωτερικής πολιτικής, επίσης, υπήρξε και η κατάληψη της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία στην οποία ο Σουλτάνος αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Στην συνέχεια,

το 1894 οι Αρμένιοι με βασικό αίτημα την παροχή περισσότερων προνομίων εξεγέρθηκαν. Ωστόσο, η εξέγερση αυτή καταπνίγηκε στο αίμα με θύματα άνω των 20.000 ατόμων. Ακολούθως, μια νέα εξέγερση στην Κρήτη και η αναθέρμανση του ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897 προκάλεσαν την εκ νέου ευρωπαϊκή παρέμβαση, από την οποία όμως απείχαν η Αυστρία και η Γερμανία.

Σε ότι αφορά την εσωτερική του πολιτική, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στον πανισλαμισμό προκειμένου να κερδίσει την υποστήριξη του μουσουλμανικού κόσμου, τόσο των Οθωμανών υπηκόων ακόμη και αυτών που τον αντιπολιτεύονταν για τον τρόπο διακυβέρνησης του, αλλά και του ισλαμικού κόσμου στο εξωτερικό. Το γεγονός ότι κατήργησε το σύνταγμα και κυβέρνησε σκληρά δεν σήμανε, ωστόσο, ότι ήταν αναχρονιστικός. Αντίθετα, προχώρησε σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις σε πολλούς τομείς της εσωτερικής πολιτικής. Χαρακτηριστικά, στο τομέα της εκπαίδευσης, εκτεταμένες υπήρξαν οι μεταρρυθμίσεις αφού ιδρύθηκαν σχολεία, ακαδημίες και στρατιωτικές σχολές σε όλη την έκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα δικαστήρια εκσυγχρονίστηκαν σε ένα βαθμό αφού πλέον δεν εκδίκασαν μόνο θρησκευτικές υποθέσεις, αλλά, επίσης, εμπορικές, πολιτικές και ποινικές. Με τη βοήθεια της Γερμανίας, όπως προαναφέρθηκε, πέρα από την κατασκευή σιδηροδρομικού έλαβε χώρα και η κατασκευή και τηλεγραφικού δικτύου.

Η αυξημένη παρέμβαση των ευρωπαϊκών δυνάμεων στα εσωτερικά της αυτοκρατορίας σταδιακά δημιουργούσε όλο και μεγαλύτερη δυσφορία στο εσωτερικό. Προς το τέλος της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ η ανωτέρω ανάμιξη και στα Βαλκάνια συνέδραμε στην ενδυνάμωση του στρατιωτικού κινήματος των Νεότουρκων. Η βραχυχρόνια επανάσταση των τελευταίων σήμανε και την εκθρόνιση του Σουλτάνου. Την εξουσία του ανέλαβε ο αδελφός του Μεχμέτ ο Β΄, ενώ ο έκπτωτος Σουλτάνος εξορίστηκε και περιορίστηκε σε μια πολυτελή βίλα στη Θεσσαλονίκη. Το προσωνύμιο «ο Κόκκινος Σουλτάνος» του αποδόθηκε αφενός, επειδή κατέπνιγε στο αίμα όποιες επαναστάσεις εξερράγησαν και αφετέρου, επειδή η εν γένει διακυβέρνηση του υπήρξε σκληρή. Για να καταφέρει να διατηρήσει τη σκληρή αυτή εξουσία στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στη μυστική αστυνομία, στους καταδότες και στη λογοκρισία, ωστόσο υπήρξε ταυτόχρονα επιτυχής στην οργάνωση ορισμένων τομέων της διοίκησης της αυτοκρατορίας.

Ευχαριστίες

Με τις ακόλουθες γραμμές, επ' αφορμής της συγγραφής της διπλωματικής μου εργασίας για το μεταπτυχιακό πρόγραμμα των Διεθνών Σπουδών θα ήθελα να εκφράσω τις πιο ειλικρινείς και βαθιές ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή κύριο Θεοδόσιο Καρβουναράκη για την απλόχερη, αμέριστη και συνεχή βοήθεια και καθοδήγηση που μου προσέφερε.

Δράττομαι επίσης της ευκαιρίας να ευχαριστήσω τόσο το ακαδημαϊκό όσο και το διοικητικό προσωπικό της σχολής για την ανεμπόδιστη και επιτυχή επικοινωνία μας που αποτέλεσε βασικό παράγοντα για την επιτυχή ολοκλήρωση των σπουδών μου και για τις γνώσεις που μου πρόσφεραν.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου για την αμέριστη ηθική υποστήριξη τους και βοήθεια κατά το υπέροχο αυτό ακαδημαϊκό μου ταξίδι.

Εισαγωγή

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήταν ένα κράτος του οποίου ο λαός αποτελούσε το συνδυασμό πλήθους τουρκικών φυλών της Ανατολίας (Μικράς Ασίας) και κατά τους 15ο και 16ο αιώνες κατέστη ένα από τα ισχυρότερα κράτη στον κόσμο. Γενικότερα, η Οθωμανική περίοδος διήρκεσε περισσότερους από 6 αιώνες τελειώνοντας μόλις το 1922, όταν αντικαταστάθηκε από την Τουρκική Δημοκρατία η οποία κατέλαβε ένα μέρος, μόνο, της πρότερης εδαφικής της ανάπτυξης. Στο υπόλοιπο έδαφος της στη νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή αναδύθηκαν διάφορα διάδοχα κράτη.

Ο τελευταίος Σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπήρξε ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ ο επονομαζόμενος και ως *Κόκκινος Σουλτάνος* επειδή κατέπνιγε στο αίμα όποιες επαναστάσεις εξερράγησαν και ειδικά εκείνη της Αρμενίας και αφετέρου, επειδή η εν γένει διακυβέρνηση του υπήρξε σκληρή. Ο τελευταίος ανέλαβε μια αυτοκρατορία σε παρακμή και ενώ αρχικά προσπάθησε να συνεχίσει τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες, σύντομα η απώλεια της εμπιστοσύνης και η απογοήτευση του, τον μετέτρεψαν σε μια αυταρχική φυσιογνωμία. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη βασιλεία του ουσιαστικά ήταν ένα τυπικά ανεξάρτητο κράτος αφού σε οικονομικό και γεωπολιτικό επίπεδο ελεγχόταν από τις μεγάλες δυνάμεις.

Το θέμα που επιλέχθηκε για την παρούσα εργασία έχει ιστορικό υπόβαθρο, είναι ένα ζήτημα κοινωνικοπολιτικό, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο, και είναι και ταυτόχρονα δυναμικό αφού εξηγεί τις καταβολές και της τωρινής τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Το βασικά ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας είναι τα εξής:

1. Ποια ήταν η εσωτερική πολιτική του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο ;
2. Ποια ήταν η ανάμειξη των ξένων δυνάμεων στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας;

Κεφάλαιο 1: Η ανάληψη της εξουσίας από τον Αμπντούλ Χαμίτ Β΄

1.1 Ιστορικό υπόβαθρο της Τουρκίας πριν την ανάληψη της εξουσίας

Οι βασικοί ιστορικοί παράγοντες που επηρέασαν σημαντικά τον τρόπο διακυβέρνησης του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ ξεκινούν από την καταστροφή του σώματος των γενίτσαρων από τον Μαχμούτ Β΄ το 1826 καθώς η εξέλιξη αυτή βοήθησε θεμελιωδώς στο να υπάρξει η δυνατότητα να εισαχθούν κάποιες μεταρρυθμίσεις. Η βασικότερη, τουλάχιστον, αρχικά ήταν η εισαγωγή του Χάτι Χουμαγιούν. Το τελευταίο περιλάμβανε προβλέψεις βάσει των οποίων παρέχονταν θρησκευτικές ελευθερίες στον πληθυσμό. Στην πραγματικότητα το συγκεκριμένο διάταγμα παραβιάζονταν συνεχώς. Ωστόσο και μόνο η ένταξη αυτού του διατάγματος στην τούρκικη έννομη τάξη ήταν ένα σημαντικό βήμα καθώς οδηγούσε στη σταδιακή εφαρμογή των προβλέψεων που περιλάμβανε. Αναντίρρητα, στη φάση αυτή της οθωμανικής αυτοκρατορίας έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο η επιρροή του Άγγλου George Canning. Γενικότερα και η διοίκηση στο εσωτερικό της Τουρκίας προσανατολιζόταν σε ένα πνεύμα μεταρρυθμίσεων κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα¹. Επίσης κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα οι υπουργοί του κράτους είχαν μεγάλη εξουσία.

Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ ανέτρεψε την εξουσία των υπουργών και επιδίωξε μία προσωπική εξουσία της αυτοκρατορίας του, δηλαδή μείωσε τις εξουσίες των υπουργών και κυβέρνησε ως απόλυτος ηγέτης. Όμως δεν ήταν αρκετά εκπαιδευμένος γι' αυτόν τον σκοπό καθότι αμόρφωτος και ο ίδιος κατέληξε να υιοθετήσει τις πιο βάρβαρες συνήθειες και πολιτικές των προκατόχων του².

1.2 Τα πρώτα χρόνια της ηγεσίας του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄

Από τη στιγμή που ανέλαβε το θρόνο μέχρι το τέλος του ρωσο-οθωμανικού πολέμου το 1878 ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ ήταν γενικότερα πιστός στις αρχές και τα ιδανικά που απέρρεαν από το Τανζιμάτ. Παράλληλα, ήταν πιστός, σε σημαντικό βαθμό και στις αρχές, των Νέων Οθωμανών και επεδίωξε να συνεχίσει την αρμονική συνεργασία με την υφιστάμενη διοίκηση η οποία αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από μέλη των διαφόρων σχολών και δεσμών που σχετίζονταν με το Τανζιμάτ. Η συναίνεση

¹ E. Pears, Life of Abdul Hamid. (London: Constable and Company, 1917), 3.

² Ibid, 4.

του ήταν ακόμη πιο έντονη σε κυριότερα ζητήματα πολέμου. Η εξωτερική πολιτική η οποία αρθρωνόταν με βάση τη σχέση με τη Βρετανία συνεχίστηκε παρότι υπήρξαν και πολλές στιγμές κρίσης. Γενικά, ο Σουλτάνος αυτή την πρώτη διετία προσπάθησε να βρει το βηματισμό του στο νέο του ρόλο και να ενσωματωθεί στο ήδη υφιστάμενο περιβάλλον. Ωστόσο, οι πολυάριθμες καταστροφές που ακολούθησαν άλλαξαν τελείως την οπτική του.

Η πρώτη κρίσιμη φάση της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ ήταν το διάστημα των έξι μηνών μεταξύ της υπογραφής της ανακωχής της Αδριανούπολης, στις 31 Ιανουαρίου 1878, και της υπογραφής της Συνθήκης του Βερολίνου, στις 13 Ιουλίου 1878. Τα κρίσιμα γεγονότα της περιόδου αυτής έχουν ως ακολούθως:

- Η ανακωχή της Αδριανούπολης (31 Ιανουαρίου 1878)
- Διάλυση της Βουλής (13 Φεβρουαρίου 1878)
- Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (3 Μαρτίου 1878)
- Çırağan : απόπειρα ανατροπής του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ (20 Μαΐου 1878)
- Παραχώρηση της Κύπρου στη Βρετανία (4 Ιουνίου 1878).
- Διάσκεψη και υπογραφής της Συνθήκης του Βερολίνου (13 Ιουνίου-13 Ιουλίου 1878)

Η διάλυση της Βουλής και το περιστατικό Çırağan (πραξικόπημα) ήταν αυτά με τη μεγαλύτερη επίπτωση στην βασιλεία του Σουλτάνου³.

Το περιστατικό του Çırağan τον Μάιο του 1878 συνιστούσε κομβικό σημείο στην αλλαγή πολιτικής και στην υιοθέτηση ενός πιο αυταρχικού προφίλ εξουσίας. Αρχής γενομένης του περιστατικού αυτού στο Σουλτάνο κυρίαρχη ήταν η αμφιβολία και οι υποψίες που αφορούσαν το σύνολο των ατόμων που ήταν γύρω του και επεκτεινόταν ακόμα και αξιωματούχους στους οποίους μέχρι πρότινος είχε εμπιστοσύνη.

Η περίοδος που ακολούθησε τη Συνθήκη του Βερολίνου 1878 μπορεί να θεωρηθεί ως μεταβατική για το Σουλτάνο τουλάχιστον και μέχρι το 1882. Παρότι, είχε αρχίσει να αμφισβητεί πολλές από τις πολιτικές που προέβλεπε το Τανζιμάτ, ωστόσο, ο Σουλτάνος διατήρησε και ενίσχυσε, επίσης, πολλές από αυτές. Αξιοσημείωτο είναι

³ V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922* (Princeton: Princeton University Press, 1980), 242.

το γεγονός, ότι κάποιες από τις πολιτικές αυτές επικρίνονταν σφοδρά όπως η πολιτική του απεριόριστου δανεισμού, η ανοχή έναντι της αυξανόμενης επιρροής και εξάπλωσης της εξωτερικής παρέμβασης εντός της αυτοκρατορίας και η αδυναμία αποτροπής της εμφάνισης και ενδυνάμωσης αυτονομιστικών ή εθνικιστικών κινημάτων. Σταδιακά, ο Σουλτάνος εφάρμοζε πολιτικές που είχαν ως αποτέλεσμα την απόκλιση των εσωτερικών και χρηματοοικονομικών πολιτικών από τη ροή που είχαν εκλάβει κατά την εποχή του Τανζιμάτ.

Σε κάθε περίπτωση, όπως θα διαφανεί και στη συνέχεια, η υπογραφή της Συνθήκης του Βερολίνου δεν σήμανε την επίλυση όλων των εκκρεμών ζητημάτων καθώς η Συνθήκη περιείχε μια σειρά από άρθρα και θέματα που απλώς την καθιστούσε μια αναβολή των τελικών αποφάσεων σε μεταγενέστερη ημερομηνία.

Περαιτέρω, κατά το διάστημα αυτό ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ αντιμετώπισε διάφορα εξωτερικά και συναφή εσωτερικά ζητήματα που ήταν και απότοκα του πολέμου. Αυτά περιλάμβαναν απαντήσεις και ενέργειες των Μεγάλων Δυνάμεων οι οποίες ενεργοποιούνταν εξαιτίας της Οθωμανικής ευπάθειας. Χαρακτηριστικά, περιλάμβανε ενέργειες όπως η αποστολή ναυτικών δυνάμεων στην περιοχή, καθώς και άλλες επιδείξεις δύναμης. Κορυφαία ενέργεια τέτοιου είδους υπήρξε η κατάληψη της Τυνησίας το 1881 από τους Γάλλους και της Αιγύπτου από τους Βρετανούς το 1882. Παρά την προφανή ήττα και ταπείνωση η ανωτέρω εξέλιξη ήταν που έδωσε τη δυνατότητα στο νεαρό Σουλτάνο να δοκιμάσει τις δυνατότητες της εξωτερικής του πολιτικής καθώς και να επιβεβαιώσει ή να επαναξιολογήσει την κατεύθυνση που είχε δώσει στις εξωτερικές υποθέσεις που είχε αναλάβει κατά την περίοδο μεταξύ 1876 και 1878⁴.

Κεφάλαιο 2: Κοινωνία

Σε γενικές γραμμές ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ θεωρήθηκε ως ο τελευταίος Σουλτάνος ο οποίος κατάφερε να ασκήσει αποτελεσματικό έλεγχο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁵. Άλλωστε, η βασιλεία του συνέπεσε με μια γενικότερη περίοδο παρακμής στη δύναμη και την έκταση της Αυτοκρατορίας γενικότερα και ακόμη

⁴ Pears, Life of Abdul Hamid, 82.

⁵ R. Overy, The Times Complete History of the World, (UK: HarperCollins Publishers, 2010), 234.

περισσότερο το διάστημα που βασίλευσε μεταξύ της 31^{ης} Αυγούστου 1876 και της 27^{ης} Απριλίου 1909 όταν και καθαιρέθηκε. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η πτώση του χαιρετίστηκε από την πλειονότητα των Οθωμανών πολιτών⁶.

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, ένα από τα βασικά ζητήματα κατά την αρχή της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ ήταν η αποτροπή της μείωσης της ισχύος της αυτοκρατορίας στο εξωτερικό και ο αυξημένος εξωτερικός παρεμβατισμός που είχαν εκτεταμένες συνέπειες και στο εσωτερικό⁷. Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ είχαν ακριβώς ως βασικό τους στόχο να εδραιώσουν μια αποτελεσματική, αποδοτική και εκσυγχρονισμένη κεντρική κυβέρνηση. Μέχρι τη δεκαετία του 1870, ωστόσο, το οθωμανικό κράτος φαινόταν να παρακμάζει όλο και με γοργότερο ρυθμό.

Η ανατροπή της τάσης αυτής, η αποκατάσταση του κύρους της κυβέρνησης και ακολούθως η ενίσχυση της τελευταίας συνιστούσε κρίσιμο στοίχημα για την αποφυγή της εισαγωγής του κράτους σε μια παρατεταμένη κρίση για τους Τούρκους αξιωματούχους. Βασική πρόκληση ήταν η επιδίωξη της ενίσχυσης της κοινωνικής βάσης με την ταυτόχρονη συσπείρωση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου μέρους του οθωμανικού πληθυσμού γύρω από την ηγεσία του.

Από την άλλη πλευρά, η ετερογένεια του οθωμανικού πληθυσμού, η κακή κατάσταση της οικονομίας και των κυβερνητικών οικονομικών και η αυξημένη επιρροή της εξωτερικής πίεσης κατέστησαν την πολιτική ολοκλήρωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ένα μάλλον αδύνατο έργο. Η οθωμανική ηγεσία αναγνώριζε αυτά τα προβλήματα και παρότι απέτυχαν, οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν είχαν σημαντικές επιπτώσεις για τους πληθυσμούς που διαβιούσαν στα οθωμανικά εδάφη.

Μια βασική στρατηγική υπήρξε ο πανισλαμισμός, που αναλύεται διεξοδικά σε άλλη ενότητα, ο οποίος είχε ως βασικό στόχο το κέρδος της ενιαίας υποστήριξης του μουσουλμανικού πληθυσμού. Παράλληλα, αυτά που προέβλεπε διασφάλιζε την αρχή της νομικής ισότητας προκειμένου να διαφυλαχθεί η πίστη των μη μουσουλμάνων. Η επιδίωξη της οικονομικής ανάπτυξης, η βελτίωση στις δημόσιες υπηρεσίες, η οικονομική ανάπτυξη και ο περιορισμός της επιρροής των ξένων δυνάμεων στις

⁶ P. Kinross, *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire* (London: Perennial, 1977), 321.

⁷ E. D. Akarlı, *Abdülhamid II's Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System,|| in Palestine in the Late Ottoman Period*, ed. David Kushner (Leiden: E. J. Brill, 1986), 749.

εσωτερικές υποθέσεις εκλαμβάνονταν ως εξίσου απαραίτητες προκειμένου να συσπειρωθεί ο λαός.

Πράγματι, η εξασφάλιση της υποστήριξης των μουσουλμάνων ήταν σχετικά εύκολη, αλλά το εντελώς αντίθετο συνέβαινε σε ότι αφορά τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς που ζούσαν στην αυτοκρατορία οι οποίοι αποξενώνονταν όλο και περισσότερο και για αυτούς ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ αποτελούσε έναν τουλάχιστον, «αντιδραστικό» ηγεμόνα. Η επίκληση του Ισλάμ ως δύναμης που θα μπορούσε να προωθήσει την κοινωνικοπολιτική αλληλεγγύη δεν περιοριζόταν μόνο σε θρησκευτικά ή πολιτικά συντηρητικά ζητήματα. Επρόκειτο για ένα γενικότερο κοινωνικοπολιτικό σύστημα το οποίο αναπτύχθηκε αρχικά μεταξύ των Νέων Οθωμανών που ηγούνταν της συνταγματικής αντιπολίτευσης εναντίον των υπουργών του Τανζιμάτ στα τέλη της δεκαετίας του 1860 και στις αρχές της δεκαετίας του 1870⁸.

Οι συγκρούσεις στα Βαλκάνια συνετέλεσαν στην ανάδυση της αναγκαιότητας της επίκλησης στο Ισλάμ. Ακριβέστερα, εξαιτίας των συγκρούσεων μετακινήθηκε μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων διαφόρων εθνικών καταβολών από τα Βαλκάνια και τη Ρωσία ενισχύοντας το θρησκευτικό αίσθημα. Παράλληλα και σε συνδυασμό με αυτό γενικεύτηκε η αίσθηση ότι οι πολιτικές του Τανζιμάτ δεν υποστήριζαν επαρκώς τους μουσουλμάνους ενώ την ίδια στιγμή ευνοούσαν τις αποσχιστικές τάσεις των χριστιανών. Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ σε γενικές γραμμές δεν πίστευε ότι οι στόχοι του Τανζιμάτ ήταν ανεδαφικοί. Από την άλλη πλευρά είχε εντοπίσει ότι η απρόσεκτη εφαρμογή των κανόνων του είχαν ως απότοκο τη διευκόλυνση της ξένης παρέμβασης στα οθωμανικά ζητήματα κάτι το οποίο τελικά υπέσκαπτε και το σεβασμό απέναντι στον Σουλτάνο⁹.

Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ βασίλευσε σε μια εποχή όπου οι εθνοτικές και θρησκευτικές διαφορές χρησιμοποιούνταν κατά κανόνα ως εργαλεία πολιτικής κινητοποίησης, οπότε η οθωμανική έμφαση στο Ισλάμ και στους Μουσουλμάνους εξηγείται σε ένα βαθμό. Από την άλλη πλευρά σε ένα τέτοιο ετερογενές περιβάλλον αποτελούσε πηγή προβλημάτων. Όσο και αν ενδιαφερόταν η οθωμανική κυβέρνηση να εξισορροπήσει τις φιλο-ισλαμικές πολιτικές της με άλλα μέσα, αυτές οι πολιτικές

⁸ R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire* (Princeton:Princeton University Press, 1963), 330.

⁹ Kinross, *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, 114.

αναγκαστικά εγκόλπωναν την επιλογή μιας πολιτικής ταυτότητας η οποία απέκλειε τμήματα του πληθυσμού εκ της διάρθρωσης της δημιουργώντας δυσαρέσκεις.

Περαιτέρω, οι πολιτικές του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ αντιμετώπισαν προβλήματα και μεταξύ των μουσουλμάνων. Αυτά τα προβλήματα ήταν απότοκο των άλλων επιλογών που δημιουργούσε η προσπάθεια αξιοποίησης μιας θρησκευτικής παράδοσης για συγκεκριμένους πολιτικούς σκοπούς. Αρχικά, οι προσπάθειες του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ να ενισχύσει την κοινωνική βάση της κυβέρνησης δίνοντας μεγαλύτερη προσοχή στους μουσουλμάνους και να δημιουργήσει μια αίσθηση κοινής ταυτότητας τελικά, κατέστησαν όχημα δημιουργίας νέων δυναμικών και μορφών εξουσιαστικών πόλων¹⁰.

Κεφάλαιο 3: Πολιτική

Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ είχε ως σκοπό και έκανε προσπάθειες να εκσυγχρονίσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία και επιδόθηκε, για τον λόγο αυτό, σε έντονο και λεπτομερή έλεγχο ζητημάτων που αφορούσαν όλες τις εκφάνσεις της λειτουργίας της διοίκησης και της γραφειοκρατίας της. Οι αλλαγές τις οποίες προσπάθησε να προωθήσει αφορούσαν ποικιλία ζητημάτων. Μια από τις βασικότερες πολιτικές που προώθησε ήταν η επιδίωξη του εξορθολογισμού της γραφειοκρατίας, ακόμη η κατασκευή των σιδηροδρόμων Hijaz, ο εκσυγχρονισμός των αρχείων του προσωπικού, η επιδίωξη της καθιέρωσης ενός περίπλοκου συστήματος καταγραφής του πληθυσμού και τέλος, η προσπάθεια υιοθέτησης ενός συστήματος ελέγχου του τύπου.

Στην πρώτη δεκαετία της βασιλείας του συμπνέοντας και με το κίνημα των Νέων Οθωμανών επεδίωξε την προώθηση κάποιας μορφής συνταγματικών ρυθμίσεων,¹¹ οι οποίες, πιθανότατα θα συνέδραμαν σε ένα συνδυασμό φιλελεύθερης μετάβασης μέσα στα πλαίσια των ισλαμικών επιχειρημάτων ενώ ταυτόχρονα θα υπήρχε εξισορρόπηση της υιοθέτησης των δυτικών κανόνων που εγκόλπωνε το Τανζιμάτ. Η πραγματικότητα, βέβαια, ήταν πως η βαθιά ριζωμένη οθωμανική πολιτική κουλτούρα δεν επέτρεψε την αποτελεσματική υιοθέτηση τους και οι τρόποι πολιτικής

¹⁰ Pears, Life of Abdul Hamid, 145.

¹¹ Davison, Reform in the Ottoman Empire, 312.

απόφασης συνέχισαν να απέχουν από τους δυτικούς παρά τις πιέσεις που ασκήθηκαν προς αυτή την κατεύθυνση.

Σε επίπεδο διοίκησης, υπήρξαν κάποιες θετικές ενέργειες οι οποίες δεν ευδοκίμησαν σε μεγάλο βαθμό. Αρχικά, κατά τη βασιλεία του υπήρξε μια εκτεταμένη επέκταση των κυβερνητικών υπηρεσιών και της γραφειοκρατίας. Γενικότερα, η κυβέρνηση προώθησε την κατασκευή και εκμετάλλευση δημόσιας γης και πλωτών οδών, σιδηροδρόμων, του τηλέγραφου και άλλων δημόσιων έργων. Παράλληλα, υποστήριξε την ανάπτυξη υπηρεσιών γενικής δημόσιας εκπαίδευσης και δημόσιας υγείας. Ιδρύθηκαν και διαδόθηκαν πιστωτικά ιδρύματα και γραφεία παροχής τεχνικής βοήθειας έργων.

Ακόμη, και οι δικαστικοί λειτουργοί και οι δυνάμεις ασφαλείας αναπτύχθηκαν και επεκτάθηκαν περαιτέρω. Ταυτόχρονα, υπήρξε ίδρυση πολυάριθμων επαγγελματικών σχολών για την εκπαίδευση σύγχρονων επαγγελματιών όπως οι μηχανικοί, οι δάσκαλοι, οι γιατροί κ.α. Γενικά, ο διοικητικός μηχανισμός κατέστη λεπτομερέστερα δομημένος, αποτυπώνοντας τη θεμελιώδη αλλαγή στην κατάσταση στην αρχή της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄. Πέρα από το γενικό αρχικό θετικό αντίκτυπο δημιουργήθηκε με τον τρόπο αυτό και ένας μηχανισμός για τη δημιουργία ενός αυξανόμενου αριθμού αξιωματούχων αφοσιωμένων στην οθωμανική υπόθεση¹².

Η ανωτέρω προσπάθεια υπονομεύτηκε από σοβαρές ελλείψεις. Ένας βασικός παράγοντας ήταν η ύπαρξη σημαντικών μισθολογικών διαφορών μεταξύ των μισθών των υψηλότερων, μεσαίων και κατώτερων γραφειοκρατών, Παράγοντας που δημιούργησε σημαντικές τριβές μέσα στις γραφειοκρατικές δομές της διοίκησης. Δεδομένης της οικονομικής πίεσης, παρατηρούνταν σημαντικές και συχνές καθυστερήσεις στις πληρωμές γεγονός που ευνοούσε τη δωροδοκία και τη διαφθορά.

Περαιτέρω παράγοντες που αποτέλεσαν την πηγή προβλημάτων στους νέους υπαλλήλους της γραφειοκρατικής διοίκησης είχαν να κάνουν με την πολιτικοποιημένη φύση των ανώτερων τάξεων της οθωμανικής εξουσίας. Κάθε Πασάς ήταν ταυτόχρονα ένας διοικητικός αξιωματούχος και μια πολιτική προσωπικότητα, γεγονός που τον καθιστούσε επιρρεπή στην επιρροή διαφορετικών ομάδων συμφερόντων. Η αναφορά, η πειθώ, τα κοινά κέρδη και η δωροδοκία ήταν μεταξύ των διαθέσιμων μέσων που

¹² Pears, Life of Abdul Hamid, 150.

μπορούσαν να επηρεάσουν την απόφαση ενός Πασά. Ο τρόπος αυτός λειτουργίας του συστήματος δημιουργούσε, τελικά, μια τεράστια αντίθεση μεταξύ ανώτερων και κατώτερων υπαλλήλων η οποία τελικά ακύρωνε τα όποια θετικά στοιχεία της επιδιωκόμενης μεταρρύθμισης.

Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ όπως και οι προκάτοχοι του προωθούσε την ευνοιοκρατία στις σχέσεις του με ανώτερους αξιωματούχους, σε αντίθεση με τον υποτιθέμενο επιδιωκόμενο διοικητικό ορθολογισμό στερώντας ευκαιρίες προόδου από τους νέους γραφειοκράτες. Οι τελευταίοι σύντομα δημιούργησαν αντιπολιτευτικές ομάδες οι οποίες προχώρησαν σε σοβαρή αμφισβήτηση της ακεραιότητας και της αποτελεσματικότητας του συνόλου της διοίκησης και των ενόπλων δυνάμεων¹³.

Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, φαίνεται πως έγιναν σημαντικές προσπάθειες να προσαρμοστεί η πολιτική διαδικασία στις ταχέως μεταβαλλόμενες συνθήκες, οι οποίες όμως απέτυχαν σε μεγάλο να παράξουν ικανοποιητικά αποτελέσματα.

Η ανωτέρω αποτυχία κατέστη ξεκάθαρη όταν πληθώρα νέων Οθωμανών διοικητικών, αξιωματικών και άλλων διανοούμενων απογοητευμένοι από την παρεμβατικότητα του Σουλτάνου σε βασικές κυβερνητικές θέσεις και αποφάσεις, αντιπαρατέθηκαν μαζί του και προσχώρησαν στην αντιπολίτευση υπό την ηγεσία της Επιτροπής Ένωσης και Προόδου και το 1908 συμμετείχαν και στις εκδηλώσεις που έλαβαν χώρα εναντίον του¹⁴.

3.1 Ο Πανισλαμισμός

Ήδη αναφέρθηκε πως κατά την ανάδυση στο θρόνο του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ το 1876, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε εισαχθεί σε μια μακρά περίοδο σχετικής παρακμής. Ήδη εδάφη είχαν χαθεί στα Βαλκάνια, τα εθνικιστικά κινήματα στο εσωτερικό και στο εξωτερικό αναπτύσσονταν δυναμικά και η βιομηχανική ανάπτυξη είχε επιτρέψει στις αντίπαλες ευρωπαϊκές δυνάμεις να εκμοντερνίσουν τα μέσα παραγωγής και να εκσυγχρονιστούν αφήνοντας πίσω την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Για χρόνια, η Αυτοκρατορία προσπαθούσε να καλύψει τη διαφορά. Το διάταγμα «Τανζιμάτ» (αναδιοργάνωση), στο οποίο έγινε αναφορά ήδη και το οποίο ανακοινώθηκε από τον Αμπντούλ Χαμίτ Α΄ το 1839 σκόπευε στην αναδιοργάνωση της διοίκησης της αυτοκρατορίας, σε σύμπνοια με τις τελευταίες μεταρρυθμίσεις που είχαν

¹³ Pears, Life of Abdul Hamid, 154.

¹⁴ Ibid, 180.

λάβει στην Ευρώπη υιοθετώντας ως βασικό μετρώ τη συγκέντρωση και τον εξορθολογισμό της λήψης αποφάσεων της αυτοκρατορικής διοίκησης

Πιο συγκεκριμένα, στόχος πολλών από τις μεταρρυθμίσεις της περιόδου Τανζιμάτ ήταν να εκκοσμικοποιήσουν τις κυβερνητικές εξουσίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προκειμένου ο χριστιανικός πληθυσμός να πάψει να αισθάνεται ως ξεχωριστό αποξενωμένο τμήμα της Αυτοκρατορίας. Οπότε, η μεταρρύθμιση αυτή προωθούσε μέτρα που θα δημιουργούσαν το αίσθημα της ισότητας για όλους τους πολίτες έτσι ώστε να καταφέρει να μειώσει τις πιθανότητες, δυσανεσθημένες ομάδες του πληθυσμού, να αρχίσουν να διεκδικούν αυτονομία ή αυτοδιοίκηση, ειδικότερα τη συγκεκριμένη περίοδο που η αυτοκρατορία εμφανιζόταν αποδυναμωμένη¹⁵. Παράλληλα, το σύνταγμα προέβλεπε μέτρα για τον έλεγχο της εξουσίας του σουλτάνου καθώς «προέβλεπε ένα υπεύθυνο υπουργείο, μια διορισμένη Γερουσία, μια εκλεγμένη Βουλή των Αντιπροσώπων και μια ιεραρχία τοπικών συμβουλίων»¹⁶. Η προσπάθεια της στροφής προς την κοσμικότητα και της θέσης μεγαλύτερων ελέγχων στις εξουσίες του Σουλτάνου έλαβε χώρα μέχρι την αναστολή του κοινοβουλίου από τον Αμπντούλ Χαμίτ Β' και τη θέση του συντάγματος σε αναμονή, επιτρέποντάς του να ανακτήσει την πλήρη αυταρχική εξουσία που είχαν οι προκάτοχοι του¹⁷.

Η βασική ειδοποιός διαφορά του σε σχέση με τους προκατόχους του ήταν ότι εκείνοι θεωρούσαν τον εκσυγχρονισμό και τον εκδυτικισμό ως συνώνυμα, ενώ ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' ενδιαφερόταν μόνο για το πρώτο, θεωρώντας το δεύτερο ως απειλή για την οθωμανική ενότητα και ως προδοσία του ιστορικού χαρακτήρα της Αυτοκρατορίας.

Παρότι οι ευρωπαϊκές δυνάμεις επεδίωκαν τον επεκτατισμό παρουσιαζόμενες ως εγγυητές των δικαιωμάτων διαφόρων οθωμανικών χριστιανικών κοινοτήτων, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' επικεντρώθηκε στην προώθηση των ισλαμικών διαπιστευτηρίων του κράτους του και το δικό του ρόλο ως Χαλίφη. Σύμφωνα με τον ιστορικό Jacob M. Landau, «Ο πανισλαμισμός έγινε η κρατική πολιτική στην προσπάθειά του να προστατεύσει την Αυτοκρατορία από εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους».

¹⁵ W. L. Cleveland, M. Bunton, A History of the Modern Middle East: Fourth Edition (Boulder, Colo: Westview Press, 2009), 321.

¹⁶ A. Hourani, Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939 (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 167.

¹⁷ Cleveland, Bunton, A History of the Modern Middle East: Fourth Edition, 325

Ο οθωμανικός όρος που αποτυπώνει την έμφαση στην ισλαμική ένωση είναι İttihad-ı İslam . Για τον Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ η προώθηση της ισλαμικής ενότητας στο εσωτερικό και το εξωτερικό της Αυτοκρατορίας και η ανάσχεση του εκδυτικισμού θεωρούνταν ως κομβικά σημεία σε ότι αφορά την οθωμανική αυτοκρατορική ανανέωση. Το καθεστώς του επιτάχυνε τη γραφειοκρατία, τον συγκεντρωτισμό, τις βελτιώσεις στις μεταφορές, τις επικοινωνίες, τη δημόσια εκπαίδευση και τα δημόσια οικονομικά. Οι τεχνολογικές εξελίξεις (όπως ο τηλεγράφος και ο σιδηρόδρομος) εδραίωσαν καλύτερα την αντίληψη της αυτοκρατορίας κάτι στο οποίο διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο και το εκτεταμένο δίκτυο των κατασκόπων που είχε δημιουργηθεί. Ωστόσο, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ δεν διακρινόταν για τη μεγάλη υπομονή του στην επιδίωξη των μεταρρυθμίσεων που θα παρείχαν στις χριστιανικές μειονότητες μεγαλύτερη αυτονομία κατά το αίτημα των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων¹⁸.

Κατά την ανάρρηση του στην εξουσία, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ φαινόταν να είναι ένας πεφωτισμένος μεταρρυθμιστής. Ο τελευταίος αποδέχθηκε να εφαρμόσει και δημοσίευσε το 1876, το οθωμανικό Σύνταγμα το οποίο συντάχθηκε από τους Νέους Οθωμανούς. Οι τελευταίοι αποτελούσαν μια κοινωνία Τούρκων διανοουμένων οι οποίοι επεδίωκαν μεταρρυθμίσεις. Το σύνταγμα αυτό αποτέλεσε για την αυτοκρατορία την πρώτη της εμπειρία συνταγματικής δημοκρατίας αφού προέβλεπε και ένα περιορισμένο εκλογικό δικαίωμα και έθετε και μέτρα για τον έλεγχο της απόλυτης εξουσίας του σουλτάνου.

Η πρώτη σύνοδος ενός εκλεγμένου οθωμανικού κοινοβουλίου έλαβε χώρα την επόμενη χρονιά. Αλλά η εμπειρία της διακυβέρνησης μιας τεράστιας αυτοκρατορίας σε παρακμή μετέβαλε άρδην τη στάση του Σουλτάνου, ο οποίος προτίμησε και πάλι την απόλυτη εξουσία. Αιτία, αφορμή υπήρξε και το ξέσπασμα του ρωσοτουρκικού πολέμου το 1877-78, ο οποίος οδήγησε στην απώλεια εδαφών για την Οθωμανική Αυτοκρατορία στον Καύκασο και τα Βαλκάνια οπότε και ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ ανέστειλε το κοινοβούλιο. Οι Οθωμανοί φιλελεύθεροι και ορισμένες ισλαμικές προσωπικότητες που προσέβλεπαν στον συνταγματισμό ως τη μόνη οδό για τη σωτηρία της αυτοκρατορίας, στράφηκαν ενάντια στον αυταρχισμό του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, με αποτέλεσμα είτε να φιμωθούν είτε να εξοριστούν από αυτόν.

¹⁸ Παμούκ Σεβκέτ Φ. Σουραγια, Ντ. Κουατερτ, Μπ. Μακγκαουαν Μπρους, Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1600-1914, (Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια 2011), 113.

Ο τελευταίος, θεώρησε ότι έπρεπε να κυβερνήσει με μεγαλύτερη ισχύ και αυταρχισμό προκειμένου να προστατεύσει την αυτοκρατορία από περαιτέρω διαμελισμό, λέγοντας χαρακτηριστικά «Γώρα καταλαβαίνω ότι δεν είναι δυνατό να μετακινήσω τους λαούς που ο Θεός έχει θέσει υπό την προστασία μου με κανένα άλλο μέσο εκτός από τη βία». Ο Γερμανός πρεσβευτής, Marschall von Bieberstein, θαύμαζε τον Σουλτάνο και τις απόψεις του και χαρακτηριστικά δήλωσε. «Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ έχει καταλάβει ότι πρέπει να εδραιώσει την εξουσία του στην Αυτοκρατορία σταθερά και αταλάντευτα», παρόμοια έγραψε σε μια αναφορά στο Βερολίνο ότι η ανάπτυξη και η διατήρηση αυτής της χώρας είναι δυνατή μόνο με ένα αυταρχικό καθεστώς και ότι η αυτοκρατορία μπορεί να συγκρατηθεί μόνο με ένα σιδερένιο χέρι.

Αναντίρρητα, ο τρόπος που λειτουργούσε η ευρωπαϊκή αποικιοκρατία δεν ήταν κάτι καινούργιο για τους λαούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τόσο στο παρελθόν όσο και κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β'. Ωστόσο, πλέον οι αποικιοκράτες είχαν προχωρήσει στην εκτεταμένη κατάκτηση γειτονικών χωρών στις οποίες διαβιούσαν μεγάλοι μουσουλμανικοί πληθυσμοί, όπως η Ινδία και η Τυνησία, τονίζοντας περισσότερο την πολιτική του Ισλάμ¹⁹. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Χουράνι ο οποίος υποστήριξε ότι για έναν μουσουλμάνο, είτε ήταν Τούρκος είτε Άραβας, η κατάληψη της εξουσίας από την Ευρώπη σήμαινε ότι η κοινότητά του βρισκόταν σε κίνδυνο²⁰. Ο πανισλαμισμός ως έννοια άρχισε να προωθείται και από αρκετούς διακεκριμένους ισλαμιστές λόγιους της εποχής και ορίζεται ως μια ιδεολογική βάση για συνεργασία μεταξύ ή πέρα από μεμονωμένες πολιτικές μονάδες σε έναν πολιτικό αγώνα κάτω από τη σημαία του Ισλάμ²¹. Αυτό σήμαινε ότι η ιδιότητα του μουσουλμάνου δεν μπορούσε να περιοριστεί σε κανένα έθνος, επιτρέποντας την επίκληση του Ισλάμ ως κοινού παρονομαστή για τους αντιαποικιστές να συσπειρωθούν.

Σε περιφερειακό επίπεδο η ευρωπαϊκή δύναμη που θεωρούνταν ως σημαντική απειλή για την πολιτική επιρροή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν η Ρωσία. Η Ρωσία ήταν μια ξένη δύναμη, το αντίπαλο δέος το ισλαμισμού αφού προέβαλε την

¹⁹ Cleveland, Bunton, A History of the Modern Middle East: Fourth Edition, 112.

²⁰ Hourani, Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939, 182.

²¹ Anthony Reid, "Nineteenth Century Pan-Islam in Indonesia and Malaysia", The Journal of Asian Studies 26, no. 2 (Φεβρουάριος 1967):269.

ιδιότητά της ως επικεφαλής της Ορθόδοξης Εκκλησίας προκειμένου να παρεμβαίνει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ως προστάτιδα των χριστιανικών πληθυσμών.

Η Ρωσία, εμφανιζόταν ως προστάτιδα δύναμη επίσης, των βαλκανικών κρατών στα οποία διαβιούσαν μεγάλοι χριστιανικοί πληθυσμοί οι οποίοι αισθάνονταν μικρή πίστη στον Οθωμανό Σουλτάνο και τους ωθούσε να επαναστατήσουν και να «απελευθερωθούν από την Αυτοκρατορία»²². Η κατάσταση αυτή οδήγησε σε ισχυροποίηση του ρόλου του Χαλίφη, ως ιδεολογικού θρησκευτικού ηγέτη ο οποίος θεωρούνταν επικεφαλής αντιμετώπισης των φιλελεύθερων ιδεωδών που κατέστησαν επιτυχημένη τη Βαλκανική εξέγερση. Ειδικότερα, μετά τον ρωσοοθωμανικό πόλεμο του 1877-78, ο ρόλος του Χαλίφη απέκτησε νέα σημασία καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχασε τεράστια εδάφη στα Βαλκάνια, επιτρέποντας στο Σουλτάνο να προβάλλει την ισλαμική θρησκεία ως αιχμή του δόρατος για ενότητα ενάντια στους χριστιανικούς πληθυσμούς οι οποίοι εμφανίζονταν όλο και πιο εχθρικοί για την επιβίωση της Αυτοκρατορίας²³. Η απώλεια των Βαλκανίων μέσω της ρωσικής επιρροής στο χριστιανικό πληθυσμό δημιούργησε τις κατάλληλες προϋποθέσεις έτσι ώστε ο Σουλτάνος να προσθέσει τον τίτλο του Χαλίφη στην οθωμανική του ηγεσία, και να αυτοπροβληθεί ως ο προστάτης του μουσουλμανικού πληθυσμού που ήταν διασκορπισμένος σε διάφορα σημεία του κόσμου²⁴.

Η Γαλλία με τις ενέργειες, βοήθησε, επίσης, στην ανάδυση του πανισλαμικού αισθήματος όταν κατέλαβε τμήματα της Βόρειας Αφρικής στα οποία διαβιούσαν συμπαγείς μουσουλμανικοί πληθυσμοί και τα πρόσθεσε στην αποικιακή της αυτοκρατορία. Άλλωστε και οι Άραβες στις συγκρούσεις τους τόσο με τη Γαλλία όσο και με τη Μεγάλη Βρετανία ζήτησαν τη συνδρομή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προκαλώντας ακόμη περισσότερο τα αισθήματα προστατευτισμού των συναδέλφων μουσουλμάνων²⁵. Η επέμβαση μιας αποικιακής δύναμης σε μια μουσουλμανική περιοχή οδήγησε τους μουσουλμάνους που διαβιούσαν να ταυτιστούν πιο έντονα με το σουλτάνο χαλίφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να τον εκλαμβάνουν ως προστάτη τους. Οπότε, η παρουσία των Γάλλων στην Τυνησία και την Αλγερία

²² Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*, 194.

²³ Selim Deringil, "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II (1876-1909)" *International Journal of Middle East Studies* 23, no. 3 (August 1991) : 349.

²⁴ Cleveland, Bunton, *A History of the Modern Middle East: Fourth Edition*, 187.

²⁵ D. E. Lee, "The Origins of Pan-Islamism" *The American Historical Review* 47, no. 2 (January 1942) : 229

ενίσχυσε την ανάπτυξη της ιδεολογίας του πανισλαμισμού και ταυτόχρονα ενίσχυσε και την εξουσία του σουλτάνου χαλίφη²⁶.

Όσο η αποικιοκρατική δύναμη της περιοχής αυξανόταν τόσο αυξανόταν και η προβολή του ισλάμ. Ακριβώς επειδή το κέντρο του ισλαμικού κόσμου βρισκόταν στην οθωμανική αυτοκρατορία, έξω από τα όρια της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως πηγή δυσκολιών για τα Ευρωπαϊκά αποικιακά καθεστώτα ενισχύοντας την πίστη των μουσουλμανικών υποτελών πληθυσμών τους εκτός της αυτοκρατορίας²⁷.

Η τρίτη ευρωπαϊκή αποικιακή δύναμη κατά της οποίας χρησιμοποιήθηκε ο πανισλαμισμός ήταν η Μεγάλη Βρετανία. Οι Βρετανοί είχαν καταφέρει να αποκτήσουν αποικιακό έλεγχο σε έδαφος πολύ κοντά στο κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την Αίγυπτο. Ταυτόχρονα, δεν έπαυε να συνιστά και την αποικιακή υπερδύναμη που κυβερνούσε την Ινδία στην οποία, επίσης, διαβιούσε μεγάλο μέρος μουσουλμανικού πληθυσμού. Ως εκ τούτου, η παρουσία των Βρετανών προκάλεσε ακόμη πιο έντονη δυσφορία σε σχέση με τη Ρωσία ή ακόμη και τη Γαλλία. Μάλιστα, σταδιακά, οι Ινδοί μουσουλμάνοι αντιλαμβάνονταν όλο και περισσότερο τους Βρετανούς ηγεμόνες ως τους κύριους εχθρούς του Ισλάμ στον κόσμο γενικότερα²⁸.

Η τελευταία εξέλιξη δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα του γεγονότος ότι η Ινδία τελούσε υπό την πλήρη βρετανική κυριαρχία αλλά και γιατί οι Βρετανοί είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στο να κυριαρχήσουν οι χριστιανοί στα εδάφη της Τυνησίας και των Βαλκανίων μέσω και της κατοχής της Αιγύπτου²⁹. Ωστόσο, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στην Ινδία η ιδέα ότι οι Βρετανοί υπονόμευαν την ινδική μουσουλμανική κοινωνία και τον πολιτισμό και αναμειγνύονταν στην οικονομική ζωή των Ινδών μουσουλμάνων ήταν μια ιδέα ευρέως διαδεδομένη, ρεαλιστική και σε ένα βαθμό αποδεκτή³⁰. Οι Ινδοί μουσουλμάνοι προσέγγισαν την αντίθεση τους στη βρετανική κυριαρχία με πιο ήπιο τρόπο και αρκετά διαφοροποιημένα. Λίγα ήταν τα άτομα τα οποία έφυγαν από την Ινδία για να

²⁶ Ibid, 231.

²⁷ Edmund Burke , “Pan-Islam and Moroccan Resistance to French Colonial Penetration,” *The Journal of African History* 13, no.1 (1972) : 185.

²⁸ Khan Ansari, “Pan-Islam and the Making of the Early Indian Muslim Socialists,” *Modern Asian Studies* 20.3 (1986) :510

²⁹ Ibid, 512.

³⁰ Nikki R. Keddie, “Culture Traits, Fantasy, and Reality in the Life of Sayyid Jamal Al-Din Al-Afghani,” *Iranian Studies* 9.2/3 (Spring-Summer 1976) :100.

προσχωρήσουν στις τάξεις άλλων μουσουλμανικών ομάδων στον αγώνα τους εναντίον των Βρετανών³¹.

Οι αντιδράσεις πολλών πληττόμενων ομάδων εκδηλώθηκαν με τη διανομή φυλλαδίων και εφημερίδων γραμμένων στην αραβική γλώσσα, έτσι ώστε να μπορούν να διαβαστούν από όλο τον ισλαμικό κόσμο. Σημαντική, αντιβρετανική, ισλαμιστική φωνή που εμφανίστηκε σε αυτή τη χρονική περίοδο ήταν ο Jamal al-Din al-Afghani, ο οποίος έδρασε αρχικά στην Ινδία προτού διατρέξει ανατολικά σε μεγάλο μέρος του ισλαμικού κόσμου και στη συνέχεια καταλήξει στη Γαλλία. Κατά την παραμονή του στη Γαλλία συγκέντρωσε οπαδούς οι οποίοι εξέδωσαν εφημερίδες αποσκοπώντας στην περαιτέρω διάδοση των απόψεών τους για τη μεταρρύθμιση του Ισλάμ³². Με αυτούς τους τρόπους, η ευρωπαϊκή διείσδυση και αποικιοκρατία στην περιοχή υποδαύλισε την διάδοση των πανισλαμικών ιδεωδών και ενίσχυσαν και τη δύναμη του Σουλτάνου-Χαλίφη ενάντια σε αυτές τις ίδιες ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Αντίθετα, σε ότι αφορά την ισχύ της εξουσίας του Σουλτάνου, οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ ήταν ιδιαίτερα επιζήμιες σε ότι αφορά την ανώτατη εξουσία του με τον τρόπο που εκκοσμίκευσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς ανάμεσα στα άλλα διαμοιράστηκε η κεντρική εξουσία σε διάφορα κυβερνητικά όργανα τα οποία παράλληλα τόνιζαν τον οθωμανικό χαρακτήρα της Αυτοκρατορίας. Όπως ήδη αναφέρθηκε, μέσα σε λίγα χρόνια από την ανάληψη του ελέγχου της Αυτοκρατορίας και τις εξελίξεις στο εξωτερικό πεδίο ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' απεκδύθηκε σε συστηματική προσπάθεια να ανατρέψει καθεμία από αυτές τις μεταρρυθμίσεις, προκειμένου να θεμελιώσει τη δύναμη του ισλαμικού κόσμου στη θέση του ως σουλτάνου χαλίφη.

Εξίσου συστηματικά, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' κατάργησε τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ συγκεντρώνοντας εκ νέου στο πρόσωπο του την εξουσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην αρχή της βασιλείας του, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' με το σύνταγμα που εισήγαγε επέτρεπε τη δημιουργία πολλών νομοθετικών σωμάτων. Με την αναστολή του συντάγματος ο έλεγχος μεταφέρθηκε εκ νέου από τον μηχανισμό της

³¹ Ibid, 104.

³² Hourani, Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939, 204.

κυβέρνησης από τους γραφειοκράτες πίσω στο παλάτι για να επιβάλει την απολυταρχία του³³.

Δεν κατήργησε το σύνταγμα, αλλά τυπικά το ανέστειλε οπότε και μπορούσε ακόμη να ισχυριστεί ότι το σύνταγμα ήταν εν ισχύ επιτρέποντας του να διεκδικήσει τη νομιμότητα στη βάση του άσχετα αν δεν τηρούσε τις αρχές που περιέχονται σε αυτό. Παρότι, κανένα κοινοβούλιο δεν συνήλθε στην Κωνσταντινούπολη κατά τις τρεις δεκαετίες της βασιλείας του, 1878-1908, ο Σουλτάνος εξέδιδε κάθε χρόνο το Σύνταγμα του 1876 ως τον βασικό νόμο της Αυτοκρατορίας³⁴. Αφενός, δηλαδή, διέλυσε τα μέσα ελέγχου της εξουσίας του Σουλτάνου, ωστόσο εξακολουθούσε να επικαιροποιεί την ύπαρξη του Οθωμανικού Συντάγματος καθιστώντας τον Αμπντούλ Χαμίτ Β' έναν αυταρχικό ηγεμόνα ο οποίος καλύπτονταν από τη νομικοφανή ισχύ του συντάγματος και τη νομιμότητα που του προσέδιδε.

Ο πανισλαμισμός υπήρξε ένας ακόμη τρόπος μέσω του οποίου ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' ανέτρεψε τις μεταρρυθμίσεις που προωθούσε το Τανζιμάτ. Ακριβέστερα, έδινε έμφαση στο Ισλάμ και την κυριαρχία του ως πανισλαμικού ηγέτη με τη χρήση κυριότερα της αραβικής γλώσσας και ιστορίας, μειώνοντας σε ένα βαθμό την οθωμανική ιδιότητα και το κοσμικό τουρκικό υπόβαθρο που εγκόλπωνε αυτή η ιδιότητα. Κατά τη διάρκεια του Τανζιμάτ, προκειμένου να προσελκυστούν οι Χριστιανοί και οι Εβραίοι μαζί με τους μουσουλμάνους, μία από τις μεταρρυθμίσεις αυτές προέβλεπε την έμφαση στην έννοια της κοινής οθωμανικής ταυτότητας, η οποία απέδιδε τον αραβικό πολιτισμό του Ισλάμ στο ρόλο του Σουλτάνου³⁵. Σε ότι αφορά το εσωτερικό μέτωπο, η έμφαση που έδινε ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' στους ισλαμικούς δεσμούς σκόπευε στην εξασφάλιση της συνεχούς πίστης των Αράβων κατοίκων της αυτοκρατορίας³⁶.

Η έμφαση που δόθηκε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην αραβική κοινότητα βασίστηκε στο ότι η ρίζα του Παν-Ισλάμ, το Κοράνι, είναι γραμμένη στα αραβικά. Οπότε, το σύνολο των μορφωμένων ανθρώπων σε όλο τον ισλαμικό κόσμο θα είχαν τη δυνατότητα να διαβάσουν τις ιδέες που κοινοποιήθηκαν μέσω της αραβικής γλώσσας. Έτσι, η πανισλαμική προπαγάνδα μπορούσε να πραγματοποιηθεί κατά κύριο

³³ Cleveland, Bunton, A History of the Modern Middle East: Fourth Edition, 201

³⁴ Edward Mead Earle, "The New Constitution of Turkey," Political Science Quarterly 40, no.1 (March 1925): 77.

³⁵ Cleveland, Bunton, A History of the Modern Middle East: Fourth Edition, 253.

³⁶ Hourani, Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939, 209.

λόγο μέσω της αραβικής γλώσσας. Σε αυτό μπορούσαν να συνδράμουν και άνδρες αραβικής καταγωγής οι οποίοι δεν βρίσκονταν μόνο στη Μέση Ανατολή, ως εκ τούτου τα αραβικά αναδείχθηκαν σε μέσο διάδοσης των πανισλαμικών ιδεωδών του Χαλιφάτου³⁷.

Σε μια ακόμη προσπάθεια να ανατρέψει την έστω περιορισμένη εκκοσμίκευση που δρομολογήθηκε κατά τη διάρκεια εφαρμογής του Τανζιμάτ, ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β' επιβεβαίωσε εκ νέου την εξουσία του ως Χαλίφη, την οποία αποτύπωσε ως τη σκιά του Θεού στη γη, εκτελεστή των διαταγμάτων Του, στον οποίο όλοι οι μουσουλμάνοι πρέπει να υπακούν, να είναι ευγνώμονες αν πράττει σωστά και υπομονετικοί στην περίπτωση που κάνει λάθος.

Το καθεστώς του Αμπντούλ Χαμίτ Β' σύντομα κατέστη συνώνυμο το δεσποτισμού. Στην Ευρώπη έγινε γνωστός ως ο «Κόκκινος Σουλτάνος» αφού το καθεστώς του επιδόθηκε σε αιματηρές εκδιώξεις των Αρμενίων χριστιανών κατά τη δεκαετία του 1890. Η συμπεριφορά του μοιραία προκάλεσε έντονη εχθρότητα τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό, οπότε ο Σουλτάνος κατέστη στόχος απόπειρας δολοφονιών και απειλούνταν από εθνικιστικά αποσχιστικά κινήματα που αναδύονταν μεταξύ των μυριάδων μειονοτήτων της Αυτοκρατορίας. Το αποτέλεσμα αυτής της μόνιμης απειλής ήταν ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' να γίνεται όλο και πιο παρανοϊκός, οπότε και απομονώθηκε πίσω από τα τείχη του απομακρυσμένου παλατιού Yıldız της Κωνσταντινούπολης, όπου δημιούργησε ένα εκτεταμένο δίκτυο από κατασκόπους και σπιούνους³⁸.

Τελικά, ανατράπηκε εξαιτίας μιας εκτεταμένης στρατιωτικής δυσαρέσκειας το 1909, ένα χρόνο αφότου η επανάσταση των «Νεότουρκων» υποσχέθηκε την επιστροφή στη συνταγματική εξουσία. Η Αυτοκρατορία υπό τον Αμπντούλ Χαμίτ Β' ήταν σε πολύ μεγάλο βαθμό αστυνομικό κράτος αφού πολιτικοί ακτιβιστές φυλακίστηκαν και εξορίστηκαν, οι εφημερίδες και τα περιοδικά λογοκρίθηκαν σε μεγάλο βαθμό και οι πολίτες φοβούνταν να εκφραστούν καθώς παντού υπήρχαν κατάσκοποι που εργάζονταν για την κυβέρνηση.³⁹

³⁷ Burke, "Pan-Islam and Moroccan Resistance to French Colonial Penetration", 89.

³⁸ Β. Τζανακάρης, Ο Κόκκινος Σουλτάνος, Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' η άγνωστη Θεσσαλονίκη, (Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2015), 67.

³⁹ E. Rogan The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East, 1914-1920 (UK: Allen Lane, 2015), 324.

3.2 Οι σχέσεις του Αμπντούλ Χαμίτ Β' με τους υποτελείς και τις περιφερειακές δυνάμεις

Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' είχε μία γενικότερη αντιπάθεια για τους χριστιανούς, οπότε δεν δυσκολεύτηκε ούτε συναισθηματικά να ανατρέψει τις ρυθμίσεις του Τανζιμάτ. Η αντιπάθεια αυτή κατέστη ξεκάθαρη, ευθύς εξαρχής, από την προσπάθειά του να αντικαταστήσει τους Χριστιανούς που υπηρετούσαν ακόμα και στις υψηλόβαθμες θέσεις υπαλλήλων αφού οι περισσότεροι εξ αυτών ήταν περισσότερο μορφωμένοι από τους μουσουλμάνους ομολόγους τους. Για τον ίδιο λόγο θεωρούνταν ιδανικότεροι να καταλαμβάνουν θέσεις οι οποίες περιλάμβαναν στις αρμοδιότητες τους και την πιθανή συνδιαλλαγή με αλλοδαπούς αξιωματούχους οι οποίοι στην πλειονότητά τους ήταν επίσης χριστιανοί.

Η αντιπάθεια του Σουλτάνου ήταν ξεκάθαρη απέναντι στο σύνολο του χριστιανικού πληθυσμού και ήταν πάντα έτοιμος να περιστείλει την ελευθερία τους καθώς ακόμα και να στερήσει με ευκολία τη ζωή των πολιτών που θεωρούνταν, τελικά, πολίτες β' κατηγορίας τουλάχιστον. Αρχικά, στη βασιλεία του σκεφτόταν ακόμη και να καταλάβει τις χριστιανικές εκκλησίες⁴⁰.

3.3 Η εξέγερση των Βουλγάρων και ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος

Στην αρχή της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ Β' αντιμετώπισε την εξέγερση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης η οποία είχε ξεκινήσει ήδη πριν από την ενθρόνισή του. Η εξέγερση αυτή συμπαρέσυρε και τους Βούλγαρους οι οποίοι διείδαν ότι η πολιτική κατάσταση ήταν κατάλληλη για μια γενική εξέγερση η οποία και πράγματι εξαπλώθηκε σε μεγάλο εύρος στην περιοχή. Παρόμοια με την Αρμενία και δικαιώνοντας το προσωνύμιο του και αυτή η εξέγερση αντιμετωπίστηκε με αυξημένη σκληρότητα προκαλώντας μάλιστα αντιδράσεις και σε όλη την Ευρώπη.

Η εξέγερση αυτή αποτέλεσε και παράγοντα πυροδότησης του Ρωσοτουρκικού Πολέμου το 1877-1878. Ακριβέστερα, επρόκειτο για μια σύγκρουση ενός ευρύτερου Ανατολικού Ορθόδοξου συνασπισμού υπό την ηγεσία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στον οποίο συμμετείχαν πολλά βαλκανικά έθνη από τη μια πλευρά και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την άλλη πλευρά. Η Ρωσική Αυτοκρατορία διείδε σε αυτή την εξέλιξη την ευκαιρία να ανακτήσει τις εδαφικές απώλειες του Κριμαϊκού Πολέμου.

⁴⁰ Pears, Life of Abdul Hamid, 5.

Η παρακμή που ήδη φοβόταν ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' μετουσιώθηκε σε ένα από τους μεγαλύτερους τρόμους του με τη ρωσική κήρυξη πολέμου στις 24 Απριλίου 1877 κατά τη διεξαγωγή του οποίου η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είχε τη συνδρομή των Ευρωπαίων.

Αναλυτικότερα, η αυστριακή ουδετερότητα ήταν απότοκο της Συμφωνίας του Ράιχστατ μεταξύ Αυστρίας και Ρωσίας. Η Βρετανική αποχή εδραζόταν στην αποστροφή της κοινής γνώμης μετά τη βαρβαρότητα στη Βουλγαρία⁴¹.

Η σύγκρουση αυτή έληξε με την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου βάσει της οποίας η Οθωμανική Αυτοκρατορία υποχρεώθηκε σε μια σειρά επαχθών όρων ανάμεσα στους οποίους ήταν η ανεξαρτησία της Ρουμανίας, της Σερβίας και του Μαυροβούνιου, η αυτονομία στη Βουλγαρία και η δρομολόγηση μεταρρυθμίσεων στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Παράλληλα, η Ρωσία κέρδισε την περιοχή της Δοβρούτζας καθώς και κάποια τμήματα της Αρμενίας, αλλά και μια αρκετά επαχθή αποζημίωση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στο εσωτερικό της Τουρκίας ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' προχώρησε ως αποτέλεσμα αφορμή αυτού του πολέμου στην αναστολή του Συντάγματος 1878 που είχε παραχωρήσει, αφού ήδη είχε απολύσει το κοινοβούλιο ήδη από το Μάρτιο του 1877. Στην συνέχεια ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' υπήρξε ο μοναδικός διοικητής της αυτοκρατορίας⁴²

Με αφορμή το ρωσοτουρκικό πόλεμο ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' ανέστειλε το σύνταγμα. Άλλωστε το τελευταίο έθετε ορισμένα όρια στην εκτελεστική εξουσία, ωστόσο εξακολουθούσε να αφήνει στο Σουλτάνο μεγάλες εξουσίες τόσο έναντι του υπουργικού συμβουλίου όσο και του κοινοβουλίου. Βασιζόμενος σε αυτά τα συνταγματικά προνόμια, ο Σουλτάνος ανέστειλε τη συνέλευση και κατήργησε στην ουσία το Σύνταγμα. Λίγοι αξιωματούχοι οι οποίοι είχαν κάποια επιρροή στο εσωτερικό αντιτάχθηκαν στην απόφαση του Σουλτάνου⁴³.

Την περίοδο, εκείνη, ωστόσο, η ευαλωτότητα της κυβέρνησης στις εξωτερικές πιέσεις, η διάβρωση της εσωτερικής εξουσίας και αξιοπιστίας της και η επιδείνωση

⁴¹ Τζανακάρης, Ο Κόκκινος Σουλτάνος, Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' η άγνωστη Θεσσαλονίκη, 98.

⁴² Pears, Life of Abdul Hamid, 73.

⁴³ Davison, Reform in the Ottoman Empire, 32.

των οικονομικών της φαινόταν ως τα βασικά διαρθρωτικά ζητήματα⁴⁴. Ένα από τα πρώτα προβλήματα που εμφανίστηκαν ήταν η σταδιακή διάβρωση της εμπιστοσύνης, ατόμων που μέχρι πρότινος, ήταν στον Σουλτάνο πιστά. Αυτό συνέβη αφενός, επειδή δεν μπόρεσε να εκπληρώσει ορισμένα από τα σχέδιά του αλλά και επειδή, ακολούθως, εκείνα που δεν κατάφερε να επιτύχει δημιούργησαν νέα δυναμική και προβλήματα που υπονόμειναν τον τρόπο διακυβέρνησής του. Γενικότερα, την περίοδο αυτή υπήρχαν τρεις βασικοί προβληματικοί τομείς που ήταν κυρίαρχοι για την οθωμανική κυβέρνηση. Ο πρώτος εξ αυτών ήταν η προσπάθεια της να αποκαταστήσει τη χρηματοοικονομική φερεγγυότητα της. Δεύτερον, επεδίωξε να ενισχύσει το κύρος και την εξουσία της στον πληθυσμό και τέλος προσπαθούσε να οικοδομήσει ένα αποτελεσματικό σύστημα διακυβέρνησης.

Σε ότι αφορά τις ενέργειες της Ρωσίας, μόνο μετά την υπογραφή της ρώσοοθωμανικής συμφωνίας του Φεβρουαρίου 1879 οι ρωσικές δυνάμεις άρχισαν να αποχωρούν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με το βρετανικό ναυτικό επίσης να αποσύρεται από τη θάλασσα του Μαρμαρά⁴⁵. Μέχρι αυτό το σημείο η αυτοκρατορία και το καθεστώς του Σουλτάνου βρισκόταν υπό άμεση φυσική και στρατιωτική απειλή. Μόνο η εν λόγω απόσυρση μπορούσε να επιτρέψει την αντιμετώπιση άλλων εκκρεμών ζητημάτων με αποτελεσματικό τρόπο. Ωστόσο, και πάλι παρέμειναν ζητήματα που δεν επιλύθηκαν από κοινού με τις ρήτρες που επιβλήθηκαν από την ίδια τη συνθήκη.

3.4 Η κληρονομιά της Συνθήκης του Βερολίνου

Το Συνέδριο του Βερολίνου (13 Ιουνίου – 13 Ιουλίου 1878) συνιστούσε την συνέλευση των εκπροσώπων έξι μεγάλων δυνάμεων της εποχής, δηλαδή της Ρωσίας, Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Αυστροουγγαρίας, Ιταλίας και Γερμανίας⁴⁶ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τεσσάρων βαλκανικών κρατών, Ελλάδας, Σερβίας, Ρουμανίας και Μαυροβούνιου. Η βασική στόχευση του Συνεδρίου ήταν ο καθορισμός των εδαφών των κρατών στη Βαλκανική χερσόνησο μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877–78. Το Συνέδριο έληξε με την υπογραφή της Συνθήκης του Βερολίνου, η οποία αντικατέστησε την προϋφιστάμενη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, η οποία είχε ήδη υπογραφεί τη άνοιξη του 1878 μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

⁴⁴ Stanford Shaw, "A Promise of Reform", *International Journal of Middle East Studies* 4 (1973): 365.

⁴⁵ Pears, *Life of Abdul Hamid*, 101.

⁴⁶ Davison, *Reform in the Ottoman Empire*. 40.

Ο Γερμανός Καγκελάριος Μπίσμαρκ, ο οποίος διετέλεσε ως ηγεμονεύων του Συνεδρίου, είχε ως βασικό σκοπό να περάσει όρους που θα βοηθούσαν στη σταθεροποίηση των Βαλκανίων, στην δημιουργία μιας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μειωμένης ισχύος, αλλά και στην εξισορρόπηση των διακριτών συμφερόντων των ενδιαφερομένων Μεγάλων Δυνάμεων, δηλαδή της Βρετανίας, της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας στην περιοχή. Ταυτόχρονα, επεδίωξε τη μείωση των ρωσικών κερδών και το μετριασμό της αύξησης της ισχύος της Μεγάλης Βουλγαρίας. Το απότοκο των όρων της Συνθήκης ήταν πρώτον, η απότομη μείωση των ευρωπαϊκών οθωμανικών εδαφών. Δεύτερον, η καθιέρωση της Βουλγαρίας ως ανεξάρτητου πριγκιπάτου εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τρίτον, η εκ νέου παραχώρηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στους Τούρκους υπό ειδική διοίκηση και τέλος η επιστροφή της περιοχής της Μακεδονίας στους Τούρκους, οι οποίοι παρείχαν υποσχέσεις ότι θα προχωρήσουν σε μεταρρυθμίσεις.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ο *μεγάλος ευρωπαϊός ασθενής* υπέστη σημαντική ταπείνωση και αποδυνάμωση οπότε και έγινε πιο ευάλωτη στις εσωτερικές αναταραχές, αλλά και τις εξωτερικές επιθέσεις⁴⁷. Αγκάθι ακόμη αποτέλεσε την ίδια περίοδο, η αλλαγή της κυβέρνησης στο Λονδίνο και η εκλογή του Γκλάνστοουν, γνωστού για την αντιοθωμανική του στάση, ως πρωθυπουργού της Βρετανίας τον Απρίλιο του 1880.

Τα βασικά εκκρεμή ζητήματα της Συνθήκης του Βερολίνου τα οποία όφειλε να πραγματοποιηθεί ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ τα πρώτα χρόνια ήταν αρκετά. Πρωτίστως, σύμφωνα με το άρθρο 25 της Συνθήκης του Βερολίνου η Βοσνία Ερζεγοβίνη παραχωρούνταν στην Αυστροουγγαρία. Αντίστοιχα το σαντζάκι του Νόβι Παζάρ θα παρέμενε υπό οθωμανική κυριαρχία, αλλά δόθηκε το δικαίωμα στους Αυστριακούς να διατηρούν στρατεύματα σε όλο το σαντζάκι, ωστόσο οι λεπτομέρειες της συνύπαρξης θα οριστικοποιούνταν σε μεταγενέστερη ημερομηνία. Η Αυστρία, παρά τις αντιρρήσεις της Κωνσταντινούπολης, κινητοποιήθηκε για να καταλάβει την περιοχή πριν από τις διμερείς διαπραγματεύσεις. Η κατάληψη ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1878. Με την υποχώρηση των ρωσικών και βρετανικών δυνάμεων ως απότοκο της ρώσοοθωμανικής εκχειρίας τον Φεβρουάριο του 1879, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄

⁴⁷ F. A. K Yasamee, *Ottoman Diplomacy: Abdülhamid II and the Great Powers, 1878–1888*, (Istanbul: ISIS, 1996), 324.

επανέλαβε τις διαπραγματεύσεις με την Αυστρία με αποτέλεσμα την υπογραφή της Αυστρο-οθωμανικής Σύμβασης τον Απρίλιο του 1879.

Ένα ακόμη ζήτημα ήταν ο προσδιορισμός των συνόρων του Μαυροβουνίου. Παρότι, η Συνθήκη του Βερολίνου προέβλεπε τη διαμόρφωση συγκεκριμένων ορίων, τα τελευταία περιλάμβαναν και περιοχές στις οποίες κατοικούσαν και αλβανικοί πληθυσμοί οι οποίοι αντέδρασαν στην οριοθέτηση στην οποία δεν είχαν λόγο και εξεγέρθηκαν καθώς θεωρούσαν ότι αδικήθηκαν, ειδικά σε ότι αφορούσε την περιοχή του Ουλτσίν. Το τελευταίο παραχωρήθηκε στο Μαυροβούνιο μόνο μετά την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και ειδικά των Βρετανών και αφού προηγήθηκε η διάλυση του αλβανικού κινήματος αντίστασης από τον Οθωμανικό στρατό το Νοέμβριο του 1880. Ταυτόχρονα την περιοχή εγκατέλειψαν και οι κοινές ναυτικές δυνάμεις που είχαν συγκεντρωθεί.

Ακολουθώντας, σύμφωνα με Συνθήκη του Βερολίνου, τα ελληνοθωμανικά σύνορα θα τροποποιούνταν με μια διαδικασία εποπτευόμενη από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Με τους Έλληνες να απαιτούν όλη την Ήπειρο και τη Θεσσαλία, η συνοριακή διαμάχη αποδείχθηκε το πιο δύσκολο ζήτημα προς επίλυση. Μέχρι τον Αύγουστο του 1879 οι διαπραγματεύσεις προσέκρουαν σε ένα παρατεταμένο αδιέξοδο. Οι παρατεταμένες διαπραγματεύσεις ανάμεσα στον Αμπντούλ Χαμίτ Β' και τις Μεγάλες Δυνάμεις τις οποίες ο Γκλάνστοουν επηρέαζε σημαντικά κατέληξαν στη συμφωνία να παραχωρήσουν οι Οθωμανοί στην Ελλάδα τις επαρχίες των Ιωαννίνων και της Λάρισας τον Ιούλιο του 1880. Όταν ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' αντιτάχθηκε σε αυτή την απόφαση τον Αύγουστο του 1880 στα υφιστάμενα ελληνοτουρκικά σύνορα ξέσπασαν βίαιες συγκρούσεις. Μετά από παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων με τη μορφή της αποστολής ναυτικών δυνάμεων και την απειλή της κατοχής και μετά από ακανθώδεις και παρατεταμένες διαπραγματεύσεις, πάρθηκε η απόφαση να παραχωρηθεί η Θεσσαλία και η περιοχή της Άρτας στην Ήπειρο στην Ελλάδα, με τα Ιωάννινα και την Πρέβεζα να παραμένουν υπό Οθωμανική κυριαρχία. Την περιοχή της Άρτας διεκδικούσαν και οι Αλβανοί, οπότε και οι Αλβανικές Επιτροπές ξεκίνησαν ένα πολιτικό και ένοπλο κίνημα για την ανάκτηση της περιοχής. Ωστόσο, και αυτό το κίνημα κατέπνιξε ο Σουλτάνος και οι υποκινητές το εξορίστηκαν. Το καθεστώς του Αμπντούλ Χαμίτ Β' ερχόταν αντιμέτωπο πλέον και με τις πρώτες εκφράσεις του αλβανικού εθνικισμού και τα συνακόλουθα αιτήματα για αυτονομία που προέτασαν οι

αλβανικές ελίτ. Τέλος, η Συνθήκη του Βερολίνου πραγματοποιήθηκε και επίλυσε το ζήτημα των συνόρων μεταξύ του Ιράν και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.⁴⁸

Γενικότερα, στα ζητήματα της Βοσνίας Ερζεγοβίνης, του Μαυροβουνίου και των ελληνικών συνόρων, ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ είχε εξαντλήσει όλες τις πιθανότητες που θα μπορούσε να έχει για να κερδίσει ένα κατά το δυνατόν ευνοϊκότερο καθεστώς. Σε αυτά τα πλαίσια, επεδίωξε να εκμεταλλευτεί τις διαφοροποιημένες απόψεις των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά και τις αντιδράσεις των ντόπιων πληθυσμών και ο Σουλτάνος έπραξε τα μέγιστα προκειμένου να επιμηκύνει χρονικά τη διαδικασία των διαπραγματεύσεων. Από την άλλη πλευρά, όταν οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσιζαν να λάβουν κοινή δράση και να απειλούν στρατιωτικά ο Σουλτάνος υποχρεούνταν σε υποχώρηση.

Το μόνο ζήτημα το οποίο αποτελούσε εξαίρεση και στο οποίο ο Σουλτάνος δεν είχε σκοπό να συνθηκολογήσει σε καμία περίπτωση ήταν το αίτημα των Μεγάλων Δυνάμεων να επιβάλουν τις δικές τους ρυθμίσεις στις αρμενοκατοικημένες επαρχίες της Ανατολίας όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια.

3.5 Η αλβανική απαίτηση για αυτονομία

Ήδη κατά άνοιξη του 1877, οπότε και πριν να ξεσπάσει ο ρώσοοθωμανικός πόλεμος είχαν αρχίσει να εγείρονται ανησυχίες στον Σουλτάνο σχετικά με την ασφάλεια και την ηρεμία της ευρύτερης περιοχής που προέκυπταν από τις εκκλήσεις για αυτονομία σε τέσσερις αλβανικές επαρχίες Σκόδρα, Ιωάννινα, Κοσσυφοπέδιο και Μοναστίρ (Μπίτολα). Πιο συγκεκριμένα, άρχισαν να εκφράζονται ανησυχίες για το μέλλον των ανωτέρω επαρχιών στην περίπτωση που θα κατέρρεε η παρακμάζουσα οθωμανική αυτοκρατορία. Οι αλβανικές ελίτ ύστερα από διαβουλεύσεις διατύπωσαν δύο βασικά αιτήματα. Το πρώτο ήταν η ενοποίηση των τεσσάρων επαρχιών σε μια ενιαία, μεγαλύτερη αλβανική επαρχία και το δεύτερο η παραχώρηση διοικητικής αυτονομίας. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου προέβλεπε την παραχώρηση των εδαφών αυτών σε γειτονικά κράτη και ως αντίδραση οι Αλβανοί διακήρυξαν τη δημιουργία της Ένωσης του Πρίζρεν, που ιδρύθηκε στις 10 Ιουνίου 1878. Η τελευταία διατύπωσε και απέστειλε αμέτρητες αναφορές στην Κωνσταντινούπολη⁴⁹.

⁴⁸ Τζανακάρης, Ο Κόκκινος Σουλτάνος, Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' η άγνωστη Θεσσαλονίκη, 187.

⁴⁹ Pears, Life of Abdul Hamid, 108.

Η Συνθήκη του Βερολίνου, που αντικατέστησε εκείνη του Αγίου Στεφάνου, περιλάμβανε παρόμοιες προβλέψεις σχετικά με το καθεστώς των αλβανικών επαρχιών, οι οποίοι απάντησαν εκ νέου και πάλι άμεσα. Τα αποτελέσματα ήταν αφενός, η αντίσταση και η ένοπλη άμυνα των πληθυσμών των εδαφών που είχαν παραχωρηθεί επίσης στο Μαυροβούνιο και την Ελλάδα να συνεχιστούν και αφετέρου διατυπώθηκαν αιτήματα καθ' όλη την περίοδο 1878-1881 για αυτονομία και πολιτιστικά δικαιώματα όπως εκείνα που διατυπώθηκαν από την Ένωση του Πρίζρεν⁵⁰.

Ο Σουλτάνος στις σχετικές με τις Μεγάλες Δυνάμεις διαπραγματεύσεις, προώθησε την ιδέα της δημιουργίας μιας ενοποιημένης αλβανικής επαρχίας αλλά αντιστρατευόταν πλήρως οποιαδήποτε συζήτηση για την παραχώρηση αυτονομίας, με κάθε κόστος. Όταν η κατάσταση άρχισε να εκφεύγει του ελέγχου του και τα εναπομείναντα ζητήματα με τις Μεγάλες Δυνάμεις είχαν πλέον επιλυθεί, ο Σουλτάνος έστειλε αυξημένες στρατιωτικές δυνάμεις για να καταστείλει την αλβανική εξέγερση στις περιοχές του Μαυροβουνίου και της Ελλάδας το Νοέμβριο του 1880. Ωστόσο, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ και πάλι πρώτα επικεντρώθηκε στην επίλυση της συνοριακής διαμάχης με την Ελλάδα και έπειτα τον Μάρτιο του 1881, άρχισε να μετακινείται εναντίον της Ένωσης του Πρίζρεν. Στην τελευταία περίπτωση εφάρμοσε τόσο στρατιωτική ισχύ τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 1881 αλλά και μια πολιτική «καρότου και ραβδιού», δηλαδή υποσχέσεων ανταμοιβής αναμειγμένες με απειλές εξορίας και απέλασης προς τα μέλη των Αλβανικών ελίτ που κινούσαν τα νήματα. Αλλά και πάλι, μόνο μετά το 1902, που ξέσπασε αναταραχή στην περιοχή της Μακεδονίας, ο αλβανικός εθνικισμός άρχισε να θεωρείται ένα πιο πειστικό ζήτημα⁵¹.

3.6 Το ζήτημα του Αραβικού Χαλιφάτου

Το ζήτημα του Αραβικού Χαλιφάτου γίνεται αντιληπτό στη βάση της εξέτασης τριών διαφορετικών διαστάσεων. Αρχικά, επρόκειτο για ανησυχίες παρόμοιες με εκείνες των Αλβανών. Ανησυχίες προέκυψαν σχετικά με τη βιωσιμότητα του οθωμανικού κράτους κατά τη διάρκεια της βαλκανικής κρίσης του 1875-1877 και του ρώσο-οθωμανικού πολέμου του 1877-1878, οι οποίες σταδιακά μετατράπηκαν σε συζητήσεις μεταξύ ορισμένων ατόμων της αραβικής ελίτ και διανοουμένων για το μέλλον τους θεμελιώνοντας τις πρώτες σπίθες αραβικού εθνικισμού στην Οθωμανική Συρία, και ιδιαίτερα στη Δαμασκό και τη Βηρυτό. Βλέποντας μια δυνητικά εξίσου

⁵⁰ E. Pears, *Forty Years in Constantinople* (London : Franklin Classics, 1916), 43.

⁵¹ Pears, *Life of Abdul Hamid*, 115.

επικίνδυνη κατάσταση να εκτυλίσσεται με αυτήν των αλβανικών επαρχιών, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ είχε ξεκάθαρη άποψη για την επίλυση αυτού του ζητήματος⁵².

Η δεύτερη διάσταση του θέματος αυτού ήταν μια σειρά συζητήσεων που είχαν ξεκινήσει στη Βρετανία σχετικά με το χαλιφάτο και δεν έπαψαν να υφίστανται από το 1877 οι οποίες και αφορούσαν την εγκυρότητα και τη νομιμότητα του οθωμανικού χαλιφάτου και του κατά πόσο το τελευταίο συνιστούσε αραβικό θεσμό ή όχι. Η τρίτη διάσταση ήταν μια οξυμένη αντίληψη του εν λόγω ζητήματος μελών της οθωμανικής αντιπολίτευσης τα οποία βρίσκονταν στο εξωτερικό. Τα μέλη αυτά ενισχύονταν οικονομικά από τις αραβικές ελίτ οπότε υποστήριζαν και προωθούσαν σχετικές δημοσιεύσεις μιας ομάδας διανοουμένων που αμφισβητούσαν την έννοια του «οθωμανικού χαλιφάτου».

Τελικά, το σωρευτικό αποτέλεσμα μιας σειράς γεγονότων στον αραβικό κόσμο, όπως ήταν οι σχέσεις μεταξύ Βρετανών και του Εμίρη της Χιτζάζ, η κατάληψη της Αιγύπτου από τους Βρετανούς, η εξέγερση του Μαχντί στο Σουδάν (1883-1885) και η δημοσίευση άρθρων επικριτικών για το οθωμανικό χαλιφάτο σε αγγλικές εφημερίδες ενέτεινε τις αυξανόμενες υποψίες του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ σχετικά με τις βρετανικές δραστηριότητες στην περιοχή και τα σχέδιά τους να δημιουργήσουν ένα αραβικό κράτος ή ένα αραβικό χαλιφάτο, και έτσι να διαλύσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

3.7 Η βρετανική κατάληψη της Αιγύπτου

Μια σειρά γεγονότων είχαν ως απότοκο την αποκοπή της Αιγύπτου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την κατάληψη της από τους Βρετανούς. Αρχικά, ξέσπασε οικονομική κρίση στην περιοχή εξαιτίας χρεών που υπήρχαν προς την Ευρώπη. Ακολούθως, στο εσωτερικό της Αιγύπτου εκδηλώθηκαν αντιδράσεις από τις τοπικές ελίτ στον αγγλογαλλικό έλεγχο των αιγυπτιακών οικονομικών, παράλληλα με την εξέγερση των Αιγυπτίων αξιωματικών που πρόσκεινταν στον Αχμέντ Ουραμπί (Ουραμπί Πασά). Η κατάσταση αυτή υποδαυλίστηκε ακόμη περισσότερο όταν τον Ιούνιο του 1878 ο Hidiv Ismail Πασάς, ως αποτέλεσμα της βρετανικής και γαλλικής πίεσης στην Πύλη, ανατράπηκε και αντικαταστάτης του ορίστηκε ο Τεβφίκ Πασάς. Η αναταραχή μεταξύ των Αιγυπτίων αξιωματικών μετατράπηκε σε εξέγερση και απαιτήθηκε μια επέμβαση πλήρους κλίμακας από τις Μεγάλες Δυνάμεις για την καταστολή της. Η έκρυθμη αυτή κατάσταση προσέθεσε μια ακόμη διάσταση στην

⁵² Pears, Forty Years in Constantinople, 135.

ευθραυστότητα της αυτοκρατορίας εξαναγκάζοντας τον Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ να λάβει δράση. Ως αποτέλεσμα της εξέγερσης του Ουραμπί, η Οθωμανική Αίγυπτος κατάφερε το Δεκέμβριο του 1881 να κερδίσει συνταγματικό καθεστώς, με τον Αχμέτ Ουραμπί, ο οποίος είχε λάβει μέρος σε διαδηλώσεις κατά της αγγλογαλλικής επιρροής στην Αίγυπτο, να διορίζεται στο Υπουργείο Πολέμου (Φεβρουάριος-Μάιος 1882).

Ενώ οι Βρετανοί αρχικά προσπάθησαν να πείσουν το Σουλτάνο να ξεκινήσει μια από κοινού οθωμανική στρατιωτική επιχείρηση, τελικά η Βρετανία κατέλαβε την Αίγυπτο και συνέτριψε την εξέγερση του Ουραμπί το Σεπτέμβριο του 1882. Ο τρόπος χειρισμού της εν λόγω κρίσης, όχι μόνο δημιούργησε ρήγμα μεταξύ Πύλης και Βρετανίας αλλά πυροδότησε επίσης και μια ένταση στο εσωτερικό μεταξύ του παλατιού και της κυβέρνησης. Παράλληλα, προέκυψαν σημαντικές προστριβές μεταξύ του Σουλτάνου και των μεγάλων βεζιρηδών σχετικά με τη στρατηγική που θα έπρεπε να ακολουθηθεί στην Αίγυπτο⁵³.

Ταυτόχρονα, υπήρξαν εξελίξεις και στο Σουδάν οι οποίες ήταν ενδεικτικές των βρετανικών προθέσεων στην περιοχή. Πιο συγκεκριμένα, η εξέγερση των Μαχιστών ξέσπασε το 1881 στην περιοχή κατά των Αιγυπτίων διοικητών και της Πύλης και στη συνέχεια, από το 1883 και μετά, ενάντια στις βρετανικές δυνάμεις που στο μεταξύ είχαν καταλάβει την Αίγυπτο. Η εν λόγω εξέγερση συνιστούσε ένα ακόμη σοβαρό πλήγμα στο οθωμανικό κύρος μετά και την κατάληψη της Αιγύπτου και παρείχε μια δικαιολογία για τη διατήρηση της βρετανικής παρουσίας στην περιοχή.

Το καθεστώς του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ αντιμετώπισε, αρχικά, την εξέγερση με καχυποψία, πιστεύοντας ότι πρόκειται για μια βρετανική συνωμοσία, παρόμοια με την εξέγερση του Ουραμπί, που είχε ως απώτερο σκοπό τη δημιουργία μιας τοπικής αραβικής κυβέρνησης κατά του οθωμανικού χαλιφάτου. Παρόλα αυτά, παρόμοια με την εξέγερση του Ουραμπί, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, επέλεξε, επίσης, να μην παρέμβει στο Σουδάν⁵⁴.

3.8 Η κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας

Τα σύνορα της «μεγάλης» Βουλγαρίας που δημιουργήθηκαν από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου αναθεωρήθηκαν μετά από πολλές διαπραγματεύσεις και αντιπαραθέσεις, κυρίως μεταξύ Βρετανίας και Αυστρίας, στο Συνέδριο του Βερολίνου

⁵³ Pears, *Forty Years in Constantinople*, 156.

⁵⁴ Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, 45.

και επανασχεδιάστηκαν προκειμένου να δημιουργηθεί μια ανεξάρτητη Βουλγαρία και μια αυτόνομη Ανατολική Ρωμυλία.

Ακολουθως, αυτές οι δύο διοικητικές οντότητες ενοποιήθηκαν μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα των βουλγαρικών εθνικιστικών δυνάμεων το 1885. Το τελευταίο υπήρξε ενέργεια στην οποία αντιτάχθηκαν τόσο ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ όσο και ορισμένες από τις Μεγάλες Δυνάμεις, καθώς και η Σερβία και η Ελλάδα. Ωστόσο, δεν κατέληξαν σε συμφωνία ή στην ανάληψη κοινής δράσης οπότε τα αποτελέσματα της ενοποίησης καταστάθηκαν *de facto* τετελεσμένα⁵⁵.

Θεωρείται ότι μάλλον ο Σουλτάνος υιοθέτησε μια στάση αναμονής, τουλάχιστον αρχικά, αναμένοντας να επιλυθεί το ζήτημα από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ωστόσο κάτι τέτοιο δεν τελεσφόρησε εξαιτίας των ανταγωνισμών για την κυριαρχία και την επιρροή επί των κρίσιμων εδαφών μεταξύ των Ευρωπαϊκών κρατών. Τελικά, το αδιέξοδο στην συμφωνία και η συνακόλουθη έλλειψη παρέμβασης επέτρεψε στην κατάσταση να εξελιχθεί εις βάρος των συμφερόντων των Οθωμανών και ο Σουλτάνος δεν είχε άλλη επιλογή παρά να συναινέσει στην ενοποίηση. Παρόμοια με άλλες περιστάσεις, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ επίσης απείχε από την αποστολή στρατευμάτων και δεν επενέβη για να εμποδίσει τις εξελίξεις του, παρά τις συστάσεις περί της ανάληψης δράσης των υπουργών του και παρά τους όρους της Συνθήκης του Βερολίνου.

Η πραγματικότητα είναι πως οι δύο αυτές περιπτώσεις επαναβεβαίωσαν την κρίση του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, ο οποίος απέφυγε να ξοδέψει τους πολύτιμους στρατιωτικούς του πόρους σε αβέβαιες και επισφαλείς στρατιωτικές εμπλοκές. Το 1881 μπορεί να θεωρηθεί ως μια χρονιά κατά την οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία απόλαυσε μια συγκριτική ειρήνη και εσωτερική σταθερότητα. Οι κρίσεις έλαβαν τέλος, οι πιέσεις από το εξωτερικό μειώθηκαν και ο Σουλτάνος άρχισε να σταθεροποιεί την εξουσία του⁵⁶.

3.9 Το ζήτημα των Αρμενίων

Σε εφαρμογή του άρθρου 61 της Συνθήκης του Βερολίνου, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ συμφώνησε να προχωρήσει με γοργό ρυθμό στις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις στις επαρχίες που κατοικούσαν Αρμένιοι υπήκοοι, και συνακόλουθα να εγγυηθεί την

⁵⁵ Ibid, 67.

⁵⁶ S.Shaw, E.K. Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. II (New York : Cambridge University Press , 1977), 242.

ασφάλεια τους και έναντι των Κιρκάσιων και των Κούρδων. Η προϋπόθεση είχε επίσης τεθεί ότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές θα επιβλέπονταν από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι σχετικές απαιτήσεις εκδηλώθηκαν από τη Βρετανία αμέσως μετά την επέκταση της και στην Κύπρο τον Ιούνιο του 1878. Με την υπογραφή της Συνθήκης του Βερολίνου, οι σχετικές απαιτήσεις άρχισαν να συνιστούν μοχλό έντονης πίεσης.

Μετά την υπογραφή της σύμβασης με την Αυστρία τον Απρίλιο του 1879 και την πλήρη αποχώρηση των ρωσικών δυνάμεων από τα Βαλκάνια, στον Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ δόθηκε μια μεγαλύτερη ευχέρεια στις κινήσεις παρέχοντας του τη δυνατότητα να καταστεί ικανότερος να αντισταθεί στις βρετανικές απαιτήσεις αποκομίζοντας και κάποια κέρδη από αυτό, αφού τον Ιανουάριο του 1880 οι Άγγλοι υπαναχώρησαν. Με την εκλογή του ο Γκλάνστοουν τον Απρίλιο του 1880, επανέλαβε τη διαδικασία αυτή της άσκησης πίεσης ⁵⁷.

Ακριβέστερα, οι Αρμένιοι ήταν για την οθωμανική ηγεσία πολίτες β΄ κατηγορίας και ενώ τους παραχωρήθηκαν ορισμένες ελευθερίες, συμπεριλαμβανομένης της ικανότητας να ασκούν το χριστιανισμό σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βερολίνου, ωστόσο τους επιβλήθηκαν άλλα επαχθή μέτρα όπως πρόσθετοι φόροι και μεροληπτικοί νόμοι που επηρέαζαν ή ακριβέστερα περιόριζαν σε μεγάλο βαθμό τη συμμετοχή τους στο δικαστικό σύστημα, την κυβέρνηση και τα πολιτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας.

Τα ανωτέρω συνιστούσαν παραβίαση της Συνθήκης του Βερολίνου (1878) η οποία περιλάμβανε μια ρήτρα που θα παρείχε περισσότερα δικαιώματα στους Οθωμανούς Αρμένιους. Ανάμεσα στα δικαιώματα αυτά ήταν η υποχρέωση εφαρμογής δίκαιων φορολογικών πρακτικών και η προστασία της κοινωνικής εκπαίδευσης που χορηγήθηκε καθώς ο Σουλτάνος εξουσιοδοτήθηκε από τη συνθήκη να λειτουργεί ως προστάτης των Αρμενίων.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι προβλέψεις αυτές ήταν αντίθετες με τους όρους της προηγούμενης Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, την οποία αντικατέστησε η Συνθήκη του Βερολίνου, και η οποία είχε αποδώσει στους Ρώσους την ευθύνη να διασφαλίσουν ότι οι Αρμένιοι στην οθωμανική επικράτεια θα αποκτούσαν ακόμη περισσότερα δικαιώματα. Η αλλαγή αυτή θεωρήθηκε απαραίτητη επειδή η παρουσία

⁵⁷ Shaw, Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 164.

των ρωσικών στρατευμάτων στην περιοχή προβλημάτιζε τη Μεγάλη Βρετανία και τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης που ήθελαν να αναχαιτίσουν την περαιτέρω επέκταση της Ρωσίας. Οι Οθωμανοί Αρμένιοι, βασιζόμενοι και στη Συνθήκη του Βερολίνου, συνέχισαν να διαμαρτύρονται για τους νόμους που εισήγαγαν διακρίσεις εναντίον τους και τελικά ο Σουλτάνος απάντησε σε αυτές τις διαμαρτυρίες με σφαγές⁵⁸.

Αναλυτικότερα, Το 1894-1896 εντάθηκε η κρίση στην Αρμενία, η οποία ακολούθησε ένα μοτίβο τριών σταδίων. Αρχικά, τον Αύγουστο του 1894, ξέσπασαν συγκρούσεις στο Μπιτλίσ οι οποίες ακολουθήθηκαν από εκτεταμένες διαμαρτυρίες Αρμενίων κατά της κυβέρνησης και από επακόλουθα επεισόδια στην Κωνσταντινούπολη το Σεπτέμβριο του 1895. Παράλληλα, στις περιοχές της Ανατολίας όπου κατοικούσαν Αρμένιοι λάμβαναν χώρα συνεχείς διαμαρτυρίες. Ακολούθησε, στη συνέχεια, μια αλυσίδα γεγονότων που οδήγησαν στην παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεις, κυρίως της Βρετανίας.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου έλαβαν χώρα οι χειρότερες σφαγές στην ιστορία των Αρμενίων. Υπολογίζεται ότι έχασαν τη ζωή τους από 100.000 έως 300.000 άτομα σε πόλεις και χωριά σε όλες τις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Χιλιάδες Αρμένιοι προσπάθησαν να ξεφύγουν αναζητώντας καταφύγιο στην Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Κάποιοι εξ αυτών που παρέμειναν στην περιοχή αναγκάστηκαν να ασπαστούν το Ισλάμ για να σώσουν τη ζωή τους. Οι σφαγές ήταν τόσο σφοδρές και απάνθρωπες που τράβηξαν την προσοχή του κόσμου ακριβώς λόγω της μοναδικής φύσης και αγριότητας τους. Οι Αρμένιοι, από την άλλη πλευρά, ήταν άοπλοι και τηρούσαν τους χωρικούς περιορισμούς που τους είχε ορίσει η οθωμανική κυβέρνηση.

Οι Ρωσία, Γαλλία και η Αγγλία ανάγκασαν τον Αμπντούλ Χαμίτ Β' να υπογράψει ένα νέο πακέτο μεταρρυθμίσεων που είχε δημιουργηθεί για να βελτιώσει τις συνθήκες συμβίωσης των πληθυσμών και να τερματίσει τις δολοφονίες των Αρμενίων υπηκόων του. Αναμφισβήτητα, αυτά τα μέτρα θεσπίστηκαν με τέτοιο τρόπο που αναγκαστικά περιορίζαν τις εξουσίες του Σουλτάνου επί του μουσουλμανικού πληθυσμού του. Ωστόσο, όπως ήταν μάλλον αναμενόμενο, όπως συνέβη και με τις γενικές κατευθύνσεις της Συνθήκης του Βερολίνου τα προηγούμενα χρόνια, ο Σουλτάνος ποτέ δε συμμορφώθηκε πλήρως με τα αιτήματα των Μεγάλων Δυνάμεων.

⁵⁸ Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, 80.

Στην περίπτωση των Αρμενίων η αυξανόμενη ένταση διεθνή καταδίκη εξανάγκασε τον Σουλτάνο να σταματήσει τις σφαγές μέχρι το έτος 1897.

Κεφάλαιο 4: Οικονομία

Ανεξάρτητα, από τα φιλόδοξα σχέδια και τις επιδιώξεις του Αμπντούλ Χαμίτ Β', τόσο όταν εφαρμόζε το Τανζιμάτ, όσο και αργότερα η οθωμανική ηγεσία αδυνατούσε να θέσει σε εφαρμογή τα όποια σχέδια έργων οικονομικής ανάπτυξης που σχεδιάστηκαν εκείνο το διάστημα⁵⁹. Η άσχημη κατάσταση των οθωμανικών οικονομικών συνιστούσε ένα από τα θεμελιωδέστερα προβλήματα της αυτοκρατορίας. Περίπου το 30 % του συνόλου των εσόδων του κράτους διοχετευόταν απευθείας στα ταμεία της ελεγχόμενης από την Ευρώπη Διοίκησης Δημοσίου Χρέους. Περαιτέρω, ένα επιπλέον 40% κατευθυνόταν σε στρατιωτικές δαπάνες που θεωρούνταν απαραίτητες καθώς η αυτοκρατορία βρισκόταν σε παρακμή και είχε πολλούς εξωτερικούς εχθρούς. Ακόμη, η ύφεση που είχε ενσκήψει στις παγκόσμιες τιμές των γεωργικών προϊόντων έθετε περαιτέρω βάρος στα οθωμανικά οικονομικά⁶⁰.

Η έλλειψη κεφαλαίων που μαστίζε την Αυτοκρατορία, ανάγκασε την κυβέρνηση να παραχωρήσει πολλά σημαντικά ορυχεία και άλλα έργα μονοπωλιακού ενδιαφέροντος σε ευρωπαϊκά κράτη και εταιρείες. Η αλήθεια είναι πως σε ένα βαθμό, οι Οθωμανοί χρησιμοποίησαν και οι ίδιοι τα ευρωπαϊκά συμφέροντα προκειμένου να προωθήσουν παράλληλα και τις δικές τους πολιτικές. Περαιτέρω, η πραγματικότητα ήταν πως τα εμπορικά και νομικά προνόμια που απολάμβαναν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα εξαναγκασμού και δεν άφηναν στην οθωμανική κυβέρνηση αξιοσημείωτα περιθώρια ελιγμών.

Παρά τα μειονεκτήματα αυτά, σημειώθηκε σημαντική οικονομική ανάπτυξη κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ Β' κυρίως μετά τη δεκαετία του 1890, η οποία ωστόσο δεν εξελίχθηκε με τον τρόπο που επιθυμούσε ο Σουλτάνος. Ένα από τους λόγους για αυτό ήταν το γεγονός ότι οι βελτιωμένες οικονομικές προοπτικές που άρχισαν να απολαμβάνουν οι πληθυσμοί σε ορισμένα μέρη της αυτοκρατορίας και ενεργοποίησαν τάσεις αυτονομίας. Άλλωστε, η κυβέρνηση ήδη θεωρούνταν ανίκανη

⁵⁹ P. Svket, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820 –1913* (Cambridge : Cambridge University Press, 1987), 163.

⁶⁰ Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, 37.

και αδύναμη να προστατεύσει τα τοπικά οικονομικά συμφέροντα από την παρεμβατικότητα των ξένων δυνάμεων.

Ένα ακόμη πιο ευρύ αποτέλεσμα ήταν το γεγονός ότι δημιουργήθηκαν νέες πολιτικές συμμαχίες οι οποίες τέθηκαν στην πλευρά της αντιπολίτευσης του υπάρχοντος καθεστώτος. Στα ίδια πλαίσια οργανωμένα εργατικά κινήματα έκαναν την εμφάνιση τους σχεδόν σε όλα τα αστικά κέντρα. Ακριβώς, επειδή αυτή η οικονομική ανάπτυξη δεν μπορούσε να διοχετευτεί προς όφελος του πληθυσμού, οι νέες οικονομικές ευκαιρίες που αναδύθηκαν επιτάχυναν την πολιτικοποίηση της οικονομικής αυτής ανάπτυξης⁶¹.

Κεφάλαιο 5: Ξένες Παρεμβάσεις

Ιδιαίτερα μετά το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878 οι Μεγάλες Δυνάμεις εγκατέλειψαν την αρχή της διατήρησης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της μη ανάμειξης στις εσωτερικές της υποθέσεις, αρχές που είχαν υιοθετήσει στο Συνέδριο του Παρισιού το 1856⁶².

Στο Βερολίνο η Οθωμανική Αυτοκρατορία όχι μόνο έχασε έδαφος, αλλά αναγκάστηκε να συμφιλιωθεί με την ξένη επέμβαση, η οποία φαινομενικά μπορούσε να επιβάλει μεταρρυθμίσεις για λογαριασμό των μη μουσουλμάνων υπηκόων της Πύλης, αν και συνήθως οι ξένες δυνάμεις φρόντιζαν να προάγουν τα συμφέροντα τους. Το γεγονός αυτό ενθάρρυνε την ανάπτυξη του εθνικισμού και τις τάσεις απόσχισης ανάμεσα στους υποτελείς λαούς δημιουργώντας μια εκρηκτική κατάσταση με την οποία ερχόταν αντιμέτωπος ο Σουλτάνος. Μπορεί, επομένως, να υποστηριχθεί ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν υπεύθυνες για την επίσπευση της κατάρρευσης της Αυτοκρατορίας έστω και μόνο επειδή εκμεταλλεύτηκαν μια παρακμάζουσα χώρα προκειμένου να αποκτήσουν οικονομικά και άλλα οφέλη. Η παρακμή την περίοδο αυτή ήταν μάλλον αναμενόμενη αφού και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως και οι άλλες πολυεθνικές, πολυθρησκευτικές αυτοκρατορίες, είχαν καταστεί αναχρονιστικές σε μια Ευρώπη που κυριαρχούνταν από έθνη κράτη⁶³.

⁶¹ Syket, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820–1913*, 186.

⁶² M.S., Anderson, *The Eastern Question, 1774–1923* (London: St. Martin's Press/Macmillan, 1966), 123.

⁶³ J. Haslip, *The Sultan: The Life of Abdul Hamid II* (London: Cassell, 1958), 89.

Οι πολιτικές των «Δυτικών» ήταν επιτυχείς στο βαθμό που εισήγαγαν στην Αυτοκρατορία μέτρα που θεμελιώναν τον εκμοντερνισμό της, καθώς, επίσης, και δυτικούς θεσμούς, παλάτια και έπιπλα σε γαλλικό στυλ και φορέματα. Παράλληλα, οι Μεγάλες Δυνάμεις έδειχναν στοιχεία αποδοχής της Αυτοκρατορίας όπως καταδείχθηκε από τη συμπερίληψη της στο Συνέδριο της Ευρώπης το 1856. Οπότε και η ακεραιότητά της εκείνη την περίοδο ήταν εγγυημένη. Από την άλλη πλευρά, το ελεύθερο εμπόριο και η υπερβολική πολιτική εκδυτικοποίησης αποδείχθηκαν πολύ βαριά για τους παραδοσιακούς τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας.

Σε συναισθηματικό, ψυχολογικό επίπεδο η παροχή νομικής ισότητας για τους μη μουσουλμάνους δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή από τους Οθωμανούς Μουσουλμάνους οι οποίοι είχαν συνηθίσει να απολαμβάνουν μια εντελώς ψεύτικη αίσθηση ανωτερότητας απέναντι στους «άπιστους». Το σύνολο των σύνθετων αυτών παραγόντων προκαλούσαν μια αντίδραση ενάντια στους «δυτικούς» και τον εκδυτικισμό. Ο Σουλτάνος, ως πρωτεργάτης του παραδοσιακού τάγματος, αλλά και θορυβημένος από τη δυτική διείσδυση αφαίρεσε τις εξουσίες από τους αξιωματούχους των υψηλών κλιμακίων για να περιορίσει την επέκταση των αντιδράσεων. Αν και το κίνημα κατά του εκδυτικισμού είχε ισλαμικό χαρακτήρα, δεν ήταν σε καμία περίπτωση αντιδραστικό. Ήταν ουσιαστικά μια αντιιμπεριαλιστική απάντηση στην αυξανόμενη δυτική κυριαρχία στον ισλαμικό κόσμο και στην Ασία. Παρείχε, τελικά, στον Αμπντούλ Χαμίτ Β' την ευκαιρία να εκμεταλλευτεί τη θέση του ως χαλίφη και να κινητοποιήσει το συναίσθημα σε όλο τον ισλαμικό κόσμο.

Η νέα ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη χαρακτηρίζεται από την ήττα της Γαλλίας και την ανάδυση της Γερμανίας και της Ιταλίας ως Μεγάλων Δυνάμεων γεγονός το οποίο διευκόλυνε το έργο του σουλτάνου να δοκιμάσει νέες επιλογές στις εξωτερικές σχέσεις. Στρεφόμενος στη Γερμανία, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' ήλπιζε να αντιμετωπίσει τη ρωσική απειλή με άλλα μέσα εξαιρώντας την υποστήριξη της Αγγλίας και της Γαλλίας. Ταυτόχρονα, ήλπιζε να προκαλέσει αυτό που έβλεπε ως το αγγλογαλλικό μονοπώλιο επί των οθωμανικών υποθέσεων⁶⁴.

⁶⁴ B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2nd edn (London : Oxford University Press, 1968), 198.

5.1 Η αμοιβαία συμφέρουσα σχέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Γερμανία

Η τάση για προσέγγιση με τους Γερμανούς ήταν στην πραγματικότητα παλιά. Οι Οθωμανοί σουλτάνοι την είχαν χρησιμοποιήσει εναντίον της Ρωσίας τον 18^ο αιώνα. Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' άρχισε να βασίζεται σε αυτή παρά την αρχική αμηχανία του Μπίσμαρκ. Άλλωστε, έτρεφε μεγάλο θαυμασμό για την Πρωσία πριν ακόμη γίνει σουλτάνος. Μέχρι τη δεκαετία του 1890 η γερμανική προτίμηση ήταν ακόμη πιο ισχυρή λόγω της αυξανόμενης δύναμης και φιλοδοξίας της Γερμανίας ως παγκόσμιας δύναμης⁶⁵.

Η γερμανική πολιτική και ιδεολογία ταίριαζε περισσότερο στον πανισλαμισμό του Αμπντούλ Χαμίτ Β', αλλά και στην εν γένει ιδιοσυγκρασία του. Η Γερμανία σε αντίθεση με την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία, δεν αποίκισε μουσουλμανικά εδάφη και ως εκ τούτου δεν ήταν ύποπτη στα μουσουλμανικά μάτια ως μπεριαλιστική δύναμη. Ακόμη, ο Κάιζερ Βίλχελμ παρουσιαζόταν στον μουσουλμανικό κόσμο ως πρωταθλητής του Ισλάμ ενάντια στους εχθρούς του, μιμούμενος, μάλλον, πολιτικές που εφάρμοσε ο Ναπολέων σε αρκετά νεαρή ηλικία⁶⁶.

Εκτός από τους ιδεολογικούς και προσωπικούς παράγοντες που έφεραν τη Γερμανία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία κοντά, περαιτέρω, υπήρχαν και άλλοι παράγοντες που ένωσαν αυτές τις αυτοκρατορίες, οι πιο σημαντικοί εκ των οποίων είναι ο οικονομικός και ο γεωπολιτικός.

Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' πίστευε ότι παρέχοντας οικονομικά προνόμια στη Γερμανία, ειδικά παραχωρώντας την εκμετάλλευση σημαντικών οικονομικών έργων όπως ο σιδηρόδρομος Βερολίνου Βαγδάτης, θα δημιουργούσε τέτοιο δεσμό με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, υποχρεώνοντάς την να παρέμβει προς υπεράσπιση της τόσο σε πολιτικές κρίσεις όσο και σε πολέμους. Επιπλέον, η παραχώρηση των γερμανικών σιδηροδρόμων θα διευκόλυνε τη μετακίνηση στρατευμάτων για να βοηθήσουν την επίλυση των υποθέσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ευρώπη, αλλά και των υποθέσεων της ίδιας της Γερμανίας καθώς θα μείωνε την πιθανή απειλή της αγγλικής θαλάσσιας δύναμης, κάτι που θα συνιστούσε θετική εξέλιξη και

⁶⁵ C. Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800–1914* (Chicago : University of Chicago), 89.

⁶⁶ I. Geiss, *German Foreign Policy 1871–1914* (London: Routledge, 1976), 57.

για τις δύο χώρες. Ο δεσμός των δύο κρατών ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο όταν ο Σουλτάνος ζήτησε από τον Κάιζερ να εκπαιδεύσει τον οθωμανικό στρατό⁶⁷.

Η στρατηγική του Αμπντούλ Χαμίτ Β' να αντιμετωπίσει τις θέσεις της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας σε ότι αφορά την Οθωμανική Αυτοκρατορία με σύμμαχο τη Γερμανία αναμφίβολα λειτούργησε. Η Γερμανία σύντομα έγινε ένας σοβαρός αντίπαλος των άλλων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και οι εντάσεις μεταξύ τους οξύνθηκαν.

Είναι αμφίβολο αν η συμμαχία αυτή πράγματι συνέδραμε στην παράταση της ζωής της Αυτοκρατορίας, όπως ήλπιζε ο Αμπντούλ Χαμίτ Β', ή αν, αντίθετα, επιτάχυνε την κατάρρευση της. Σίγουρα, όξυνε και περιέπλεξε την αντιπαλότητα των Μεγάλων Δυνάμεων καθιστώντας ακόμα πιο δύσκολη την εξομάλυνση της. Αν η Γερμανία είχε μείνει μακριά από τις οθωμανικές υποθέσεις, κάτι εξαιρετικά απίθανο δεδομένης της γερμανικής ισχύος, ίσως υπήρχε η πιθανότητα οι Δυνάμεις της Αντάντ να είχαν από κοινού συμφωνήσει σε συγκυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ενδεχόμενος θα προχωρούσαν πιο εύκολα στο διαμελισμό της. Ασφαλώς, κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα παρέμενε ένα παθητικό κράτος που θα περίμενε την κατάρρευση της με μια μοιρολατρική νοοτροπία, κάτι που, επίσης, είναι εξαιρετικά αμφισβητήσιμο⁶⁸.

Η πραγματικότητα είναι πως ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' κατόρθωσε να κάνει το Ανατολικό Ζήτημα πιο περίπλοκο με τη Γερμανική συμμετοχή, ωστόσο δεν κατάφερε ουσιαστικά να υποχρεώσει τη Γερμανία να δεσμευτεί να συνδράμει στην άμυνα και την ακεραιότητα της αυτοκρατορίας. Επίσης, η πολιτική του περιοριζόταν στο να προσπαθεί να στρέφει τη μια Μεγάλη Δύναμη έναντι της άλλης.

Άλλωστε, η Γερμανία δεν ήταν πιθανό να σχηματίσει συμμαχία με την οποία θα αναλάμβανε αυξημένη ευθύνη έναντι του Αμπντούλ Χαμίτ Β' παρά τις υψηλές στρατιωτικές του δαπάνες και τις δεσμεύσεις του για μεταρρύθμιση του στρατού, καθώς, η πρώτη δεν έπαυε να βλέπει έναν ισχυρό στρατό εν δυνάμει απειλητικό και για τη δική της θέση⁶⁹. Ήταν ξεκάθαρο, επιπλέον, ότι οι εσωτερικές του πολιτικές, αν και μεταρρυθμιστικές σε χαρακτήρα, σχεδιάστηκαν με γνώμονα κυρίως να ενισχύσουν

⁶⁷ I. Geiss, *German Foreign Policy 1871–1914*, 59.

⁶⁸ W.L., Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890–1902* (New York : Knopf, 1968), 113.

⁶⁹ Geiss, *German Foreign Policy 1871–1914*, 69.

το status quo και όχι να εισάγουν διαρθρωτικά μέτρα κοινωνικής αλλαγής. Σε κάθε περίπτωση, η δυτική διείσδυση συνέδραμε ακόμη περισσότερο στην ήδη γοργή διάβρωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ο Σουλτάνος δεν μπορούσε να κάνει πολλά για να σταματήσει αυτή τη διαδικασία⁷⁰.

Γενικότερα, η καλή σχέση των δύο αυτοκρατοριών υπήρξε διαχρονικά τέτοια σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ Β'. Χαρακτηριστικά, παρά την αυταρχικότητα των πρακτικών του Σουλτάνου, ο Μπίσμαρκ επικρότησε την κατάργηση του κοινοβουλευτικού συστήματος και μάλιστα εξέφρασε και το θαυμασμό του για την απόφαση του Σουλτάνου να διαλύσει το κοινοβούλιο και να προωθήσει τον *Τουρκισμό* της Αυτοκρατορίας προκειμένου να ανακτήσει η αυτοκρατορία την παλιά της δόξα. Οι εκφράσεις αυτές, όπως ήταν μάλλον αναμενόμενο, ενθάρρυναν τον Αμπντούλ Χαμίτ Β' να συνεχίσει στην υλοποίηση της πολιτικής του ατζέντας. Ακολούθως, επίσης αναμενόμενα, η σύμπνοια αυτού του είδους συνέδραμε στην εγκαθίδρυση και ενίσχυση της εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών και βοήθησε και στην υλοποίηση των στόχων των γερμανικών επιχειρήσεων, οι οποίες απολάμβαναν τα οφέλη της εμπιστοσύνης του Σουλτάνου στη Γερμανία.

Τα τελευταία χρόνια που προηγήθηκαν του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, οι γερμανικές εταιρείες εξοπλισμών σταδιακά κατάφεραν να εξασφαλίσουν μονοπωλιακή θέση στην οθωμανική αγορά όπλων. Η τελευταία, αναντίρρητα ήταν και απότοκο της αλληλεξαρτώμενης λειτουργίας των αμοιβαίων πολιτικοοικονομικών συμφερόντων που διείπαν τη σχέση των δύο αυτοκρατοριών αλλά και των αποφάσεων που ελήφθησαν από τους απόλυτους κυβερνήτες τους. Αφενός, ο Κάιζερ είχε ανάγκη από αγορές και πρώτες ύλες που θα χρησιμοποιούσε στη βιομηχανική ανάπτυξη του έθνους του. Αφετέρου, ο Σουλτάνος χρειαζόταν έναν στρατηγικό Ευρωπαϊό εταίρο ως προπύργιο ενάντια σε πιθανή εξωτερική επιθετικότητα.

Από την οπτική γωνία του Σουλτάνου, ο οποίος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τα 2/5 της επικράτειας της Αυτοκρατορίας του και το 1/5 του πληθυσμού της ως αποτέλεσμα της Συνθήκης του Βερολίνου το 1878, η Γερμανία φαινόταν η μόνη κατάλληλη ευρωπαϊκή δύναμη με την οποία θα μπορούσε να συνεργαστεί αφού δεν είχε ούτε αποικιακό ούτε πολιτικό ενδιαφέρον για τα Οθωμανικά εδάφη.

⁷⁰ Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890–1902*, 118.

Αντίστοιχα, για τη Γερμανία, τόσο υπό την ηγεσία του Μπίσμαρκ όσο και υπό την ακόλουθη, εκείνη του Κάιζερ Γουλιέλμου Β΄, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θεωρούνταν κράτος που είχε, πρωτίστως, στρατηγική σημασία. Στο πλαίσιο της επιθυμίας της Γερμανίας να γίνει μια Παγκόσμια Δύναμη (Weltmacht), μόνο η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα μπορούσε να προσφέρει τη στρατηγική διαδρομή που έθετε τη Γερμανία σε θέση να επιτεθεί σε δύο από τα πιο ευάλωτα σημεία της Βρετανίας : την Ινδία και την Αίγυπτο.

Επιπλέον, η Οθωμανική Αυτοκρατορία διέθετε άφθονους και πλούσιους πόρους πρώτων υλών και παρείχε μια παρθένα αγορά για τα βιομηχανικά προϊόντα της Γερμανίας. Η εφαρμογή της στρατιωτικής διπλωματίας μέσω μιας στρατηγικής προσέγγισης, η οποία ενισχύθηκε από προσοδοφόρες εξοπλιστικές συμβάσεις, αποδείχθηκαν από τα πιο χρήσιμα και αποτελεσματικά εργαλεία μέσω των οποίων ο Σουλτάνος θεμελίωσε και διατήρησε μια στενή σχέση με τη Γερμανία⁷¹.

Τους δύο ηγέτες, τον Κάιζερ Γουλιέλμο Β΄ και τον Αμπντούλ Χαμίτ Β', συνέδεε προσωπική φιλία. Ο πρώτος θεωρούσε ότι το εμπόριο όπλων συνιστούσε θεμελιώδες στοιχείο των διμερών σχέσεων μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Γερμανίας. Σε αντίθεση με τις κυβερνήσεις άλλων χωρών και των εκπροσώπων τους στην Κωνσταντινούπολη που δεν ενεπλάκησαν αρχικά άμεσα στο εμπόριο όπλων, η γερμανική κυβέρνηση μπήκε επιθετικά στην ανταγωνιστική οθωμανική αγορά έτσι ώστε να επιτύχει και τη χειραγώγηση της αγοραστικής διαδικασίας υπέρ των δικών της βιομηχανιών όπλων ευνοώντας, με τον τρόπο αυτό την επεκτατική εξωτερική οικονομική πολιτική της χώρας.

Σε αντίθεση με την αποικιακή προσέγγιση και τις συμπεριφορές στις οποίες οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες επιδίδονταν, η γερμανική κυβέρνηση χρησιμοποίησε ειρηνική, φιλική, «πιο ευγενική και λεπτή» γλώσσα.

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό του γερμανικού τρόπου της επιχείρησης πολέμου ήταν η συνεργασία μεταξύ γερμανικών τραπεζών, κατασκευαστών όπλων, πολιτικών και στρατιωτικών διπλωματών η οποία σκόπευε στην εξασφάλιση της οθωμανικής αγοράς για λογαριασμό των Γερμανών κατασκευαστών. Στα ίδια πλαίσια η Γερμανία χορηγούσε δάνεια προς την οθωμανική αυτοκρατορία, η αποπληρωμή των

⁷¹ N. Yorulmaz, *Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire Before World War I*, (Αθήνα: Εκδόσεις I.B.Tauris, 2014), 79.

οποίων σχετιζόταν άμεσα με τη σύναψη συμβολαίων εξοπλισμού. Κατά συνέπεια άρχισαν οι πωλήσεις όπλων να συνιστούν για τους Γερμανούς τραπεζίτες κερδοφόρα επιχείρηση. Βασικά, μια από τις λειτουργίες της γερμανικής διπλωματίας σε αυτή τη συγκυρία ήταν να υποστηρίζει και να προωθεί τόσο τις οικονομικές δραστηριότητες των τραπεζών όσο και των εξαγωγών όπλων στην οθωμανική αγορά⁷².

Η γερμα-οθωμανική σχέση διακρίνεται σε τρεις διαδοχικές φάσεις :

Η πρώτη φάση (1881–1898) ξεκινά από το έτος της συνάντησης του Μπίσμαρκ με την οθωμανική αντιπροσωπεία στο Βερολίνο και ολοκληρώνεται στη δεύτερη επίσκεψη του Κάιζερ Γουλιέλμου Β' στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, γνωστή ως *Orientreise* το 1898.

Η δεύτερη φάση (1898–1909) διήρκησε από την *Orientreise* μέχρι την Επανάσταση των Νεότουρκων το 1908. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στις 24 Ιουλίου 1908 εκθρονίστηκε ο Αμπντούλ Χαμίτ Β'. Επανήλθε στο θρόνο στις 27 Απριλίου 1909.

Η τρίτη και τελευταία φάση (1909–1914) ξεκινά από την εκθρόνιση του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β' και ολοκληρώνεται με τη συμμετοχή των Οθωμανών στον Α΄ Π.Π στο πλευρό της Γερμανίας, που οδήγησε τελικά και στο τέλος της Αυτοκρατορίας.

Το πρώτο κύμα επεκτατισμού της Γερμανίας προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία ξεκίνησε με την αποστολή Γερμανών πολιτικών και στρατιωτικών συμβούλων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατόπιν αιτήματος του Αμπντούλ Χαμίτ Β' κατά τη διάρκεια της καγκελαρίας του Μπίσμαρκ. Επιπλέον, οι τρεις πιο σημαντικοί παράγοντες που θεμελιωδώς διαμόρφωσαν τις διμερείς σχέσεις κατά το πρώτο κύμα ήταν:

- Πρώτον, η αποστολή των Γερμανών Στρατιωτικών Συμβούλων στην Οθωμανική υπηρεσία το 1882,
- Δεύτερον, η σουλτανική εντολή που παραχώρησε την αποκλειστικότητα στην *Deutsche Bank* τα δικαιώματα στο έργο των σιδηροδρόμων της Ανατολίας τον Οκτώβριο του 1888 και

⁷² Geiss, *German Foreign Policy 1871–1914*, 188.

- Τρίτον , η πρώτη επίσκεψη του Κάιζερ στο Σουλτάνο το 1889.

Ενώ κατά την πρώτη φάση του γερμανικού επεκτατισμού προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία ο Μπίσμαρκ και ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β' ήταν οι κυρίαρχοι παράγοντες που κυβερνούσαν και διαμόρφωσαν την εξωτερική γερμανική πολιτική, η δεύτερη και η τρίτη φάση διαμορφώθηκαν κυρίως από τον Κάιζερ, ο οποίος ανέτρεψε τον Μπίσμαρκ το 1890 και έγινε ο ίδιος καγκελάριος⁷³.

Κατά τη δεύτερη επίσκεψή του στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τον Οκτώβριο του 1898, ο Κάιζερ δήλωσε δημόσια το εντεινόμενο ενδιαφέρον της χώρας του για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επιπλέον, η δεύτερη Orientreise του παρείχε μια ευκαιρία να δημοσιοποιήσει και να επιδείξει την επιθυμία του να είναι ο μοναδικός αρχιτέκτονας της εξωτερικής πολιτικής της Αυτοκρατορίας του. Παρότι, δήλωσε ουδετερότητα σε μερικά κρίσιμα ζητήματα όπως το αρμενικό ζήτημα και το ζήτημα της Κρήτης ο Κάιζερ παρουσιάστηκε στο διεθνές πεδίο ως προσωπικός φίλος του Σουλτάνου, ο οποίος στο μεταξύ είχε απομονωθεί από άλλες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις εξαιτίας των επιθέσεων κατά των Αρμενίων, γεγονός που επηρέασε ουσιαστικά τις οθωμανογερμανικές σχέσεις.

Σε κάθε περίπτωση, οι γερμανικές εταιρείες εκμεταλλεύτηκαν την προσωπική εμπιστοσύνη που στήριζε αυτή τη δεδηλωμένη φιλία χρησιμοποιώντας την ως σκαλοπάτι για τα επιχειρηματικά τους συμφέροντα στην οθωμανική αγορά. Τα γερμανικά οικονομικά και εμπορικά συμφέροντα στην οθωμανική αγορά, που θεμελιώθηκαν κυρίως κατά το πρώτο επεκτατικό κύμα, εμβαθύνθηκαν και κατοχυρώθηκαν γενικά κατά τη διάρκεια του δεύτερου και του τρίτου κύματος.

Η μετατόπιση της εξουσίας από τον Σουλτάνο στους Νεότουρκους το 1908 και η επακόλουθη εκθρόνιση του Σουλτάνου με τη στρατιωτική επανάσταση το 1909 αποτέλεσε δοκιμασία για τον γερμανικό τρόπο επεκτατικής διείσδυσης. Δεδομένου ότι ο τελευταίος βασιζόταν κυρίως σε προσωπικές σχέσεις και στη σχετική διοικητική εξουσία των προσώπων, αυτή η μετατόπιση εξουσίας θεωρήθηκε αρχικά ως πλήγμα για τη γερμανική στρατηγική. Η επακόλουθη περίοδος μεταξύ του Ιουλίου του 1908 και του Απριλίου του 1909 θα μπορούσαν επομένως να θεωρηθεί «μειονεκτούσα» ή «παρακμάζουσα» που τελικά πυροδότησε το τελικό και καταστροφικό τρίτο κύμα. Και

⁷³ Yorulmaz, *Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire Before World War I*, 89.

στα τρία επεκτατικά κύματα, οι επιχειρήσεις πώλησης όπλων ήταν το κλειδί για την ειρηνική διείσδυση της Γερμανίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

5.2 Οι σχέσεις με τη Μεγάλη Βρετανία

Η Μεγάλη Βρετανία, την περίοδο εκείνη, αναμφισβήτητα, ήταν ο ηγέτης της Ευρώπης και του κόσμου γενικά. Η ηγεμονία της ξεκίνησε από το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων. Σε γενικές γραμμές, η Μεγάλη Βρετανία διατηρούσε φιλική πολιτική απέναντι στο οθωμανικό κράτος. Οι περισσότερες ευρωπαϊκές δυνάμεις, άλλωστε, δρούσαν σε συμφωνία με τη Μεγάλη Βρετανία.

Η Μεγάλη Βρετανία, υποστήριξε σθεναρά την επανεισαγωγή του κοινοβουλευτικού συστήματος που ανεστάλη από τον Σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίτ Β' το 1878 και επέκρινε έντονα την εσωτερική πολιτική του έναντι των μη μουσουλμάνων. Αρχικά, οι Νεότουρκοι, Ενωτικοί και Φιλελεύθεροι, αναζητώντας συμμαχίες στράφηκαν στη Βρετανία για υποστήριξη. Η Γερμανία δεν επιλέχθηκε καθώς ήδη είχε υποστηρίξει το καθεστώς των Χαμιδών και είχε αποκτήσει ισχυρή βάση στην Αυτοκρατορία μέσω και των παραχωρήσεων που της παρείχε το παλιό καθεστώς του Σουλτάνου. Ενθαρρύνοντας τη Βρετανία να ανταγωνιστεί τη Γερμανία και τη Γαλλία στην εκμετάλλευση παραχωρήσεων στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας, οι Νεότουρκοι ήλπιζαν να προσεταιριστούν τη Γαλλία και να προκαλέσουν ρήγμα στη σχέση της με τη Γερμανία, προκειμένου και η τελευταία να απομακρυνθεί κατά το δυνατόν από την Πύλη. Η εχθρότητα, ωστόσο των Νεότουρκων, προς τη Γερμανία αυξήθηκε όταν η σύμμαχός της η Αυστροουγγαρία προσάρτησε τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη τον Οκτώβριο του 1908.

Τα συμφέροντα της Βρετανίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τις τελευταίες δεκαετίες της ύπαρξής της δεύτερης συγκεντρωνόταν κυρίως στη Μεσοποταμία και τον Περσικό Κόλπο. Ανησυχώντας για τη διατήρηση της βρετανικής επιρροής σε μια περιοχή που θεωρούνταν ζωτικής σημασίας για την άμυνα της Ινδίας και για τις επικοινωνίες με την ανατολική αυτοκρατορία γενικά, η Βρετανία επεδίωξε την διατήρηση του κυρίαρχου αυτού συμφέροντος μέσω της εμπορικής και πολιτικής κυριαρχίας της στην περιοχή. Τα εμπορικά συμφέροντα των άλλων δυνάμεων δεν αποκλείονταν από την περιοχή. Ωστόσο, οποιαδήποτε απόπειρα άλλης δύναμης να διεισδύσει στην περιοχή και να παρακάμψει την κυριαρχία της Βρετανίας μέσω μιας επιδιωκόμενης τοπικής πολιτικής επιρροής ή μιας εδραιωμένης εμπορικής θέσης ή,

εναλλακτικά, μέσω μιας απευθείας ναυτικής και στρατιωτικής παρουσίας δεν υπήρχε περίπτωση να γίνει ανεκτή από τη Βρετανία⁷⁴.

Η Βρετανία εξαρτιόταν για το μεγαλείο της στη ναυτική της υπεροχή, στην εμπορική της δύναμη και στις μακρινές στρατηγικές της θέσεις, συμπεριλαμβανομένης της κατοχής της Ινδίας. Αυτή η δύναμη, αντικατοπτριζόταν στη στάση και τη θέση της Βρετανίας ανάμεσα στις Ευρωπαϊκές Μεγάλες Δυνάμεις. Στα χρόνια μέχρι το 1914, οι Βρετανοί ηγέτες βασικά ενδιαφερόταν να μην αφήσουν τη δύναμη της Βρετανίας να μειωθεί αλλά να διατηρήσει το status quo της αντιλαμβανόμενοι την απειλή που αντιπροσώπευε η αυξανόμενη γερμανική απειλή⁷⁵.

Οι ευρωπαϊκές ανησυχίες αυτού του είδους αντικατοπτρίστηκαν στις ανησυχίες της Βρετανίας σε ότι αφορά την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το κλειδί για τον περιορισμό της γερμανικής ανησυχίας στην Ευρώπη ήταν αρχικά η σύγκρουση με τη Γαλλία. Παρόμοια στη συνέχεια, κομβικό σημείο υπήρξε η σύγκρουση με τη Ρωσία. Η πολιτική της Βρετανίας απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στα προπολεμικά χρόνια είχε παρόμοιους στόχους με όλες τις ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Ειδικότερα, η βρετανική πολιτική εκεί είχε ως βασικό γνώμονα τη συγκράτηση της Γερμανίας μέσα σε όρια που δεν θα την ευνοούσαν υπέρμετρα έναντι των άλλων δυνάμεων οπότε και θα διατηρούνταν η αλληλεγγύη των μεγάλων δυνάμεων. Για τον ίδιο σκοπό η Βρετανία απέφευγε να καταπατήσει τις γαλλικές και ρωσικές σφαίρες ενδιαφέροντος. Παράλληλα, καίρια επιδίωξη της πολιτικής της υπήρξε και η συγκράτηση της παραδοσιακής πίεσης της Ρωσίας προς το νότο.

Σε γενικές γραμμές, η Βρετανία ανησυχούσε για την επιβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και προσπαθούσε να εμποδίσει οποιαδήποτε άτακτη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή αποκοπή μεγάλου τμήματος του εδάφους της υπό το φόβο ότι έτσι θα τονωνόταν η εδαφική απληστία και θα προωθούνταν ένας ευρύς πόλεμος μεταξύ των Δυνάμεων, ανατρέποντας τουλάχιστον τη δική της θέση ισχύος στο γεωγραφικό παζλ του υφιστάμενου καλά εδραιωμένου status quo των σφαιρών επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων⁷⁶.

⁷⁴ Pears, Forty Years in Constantinople, 118.

⁷⁵ Pears, Forty Years in Constantinople, 132.

⁷⁶ Pears, Forty Years in Constantinople, 120.

Οι Βρετανοί συχνά επικαλούνταν ουδετερότητα στις ινδομουσουλμανικές υποθέσεις. Στην πραγματικότητα το χαλιφάτο είχε πάντα ξεχωριστό ενδιαφέρον για την βρετανική εξωτερική πολιτική τουλάχιστον στη διάρκεια του 19ου αιώνα. Επρόκειτο για την εποχή κατά οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε μια επαρκώς εγκάρδια σχέση με τη Βρετανία. Η σημασία της διατήρησης της εγκάρδιας αυτής σχέσης ήταν αυξημένη δεδομένης και της όλο και εντονότερης απειλής που η Ρωσία επεφύλασσε στα βρετανικά συμφέροντα στην Ινδία. Πιο συγκεκριμένα κατά το 19ο αιώνα η Ρωσία επέδειξε μια αυξανόμενη τάση απληστίας για τα εδάφη της Κεντρικής Ασίας και άλλα εδάφη που βρίσκονταν σε νοτιότερες περιοχές, συμπεριλαμβανομένων εκείνων της οθωμανικής αυτοκρατορίας ή της σφαίρας επιρροής της. Η ιστορική ανησυχία της Βρετανίας για τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ισορροπίας δυνάμεων δημιούργησε την αναγκαιότητα μιας στενής στρατηγικής συμμαχίας με τους Οθωμανούς.

Επιπλέον, κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-56), η Ρωσία θεωρήθηκε απειλή αυξημένης σημασίας για να δικαιολογήσει τη θεμελίωση και διατήρηση μιας μακροχρόνιας βρετανοοθωμανικής συμμαχίας. Η εν λόγω συμμαχία επηρέαζε σημαντικά τις εξελίξεις στην Ινδία. Χαρακτηριστικά, η ινδομουσουλμανική άποψη μεταστράφηκε μετά από τον πόλεμο της Κριμαίας και κατέστη ευνοϊκή σε ότι αφορά έναν ενδεχόμενο κοινό πόλεμο εναντίον της Ρωσίας. Άλλωστε, δεδομένης και της γενικής εχθρότητας που διακατείχε τους Ινδούς Μουσουλμάνους έναντι της κυριαρχίας των «άπιστων», οι Βρετανοί άδραξαν τη συγκυρία και ενίσχυσαν συνειδητά το ρόλο του Σουλτάνου ως χαλίφη προκειμένου να αποκομίσουν εξωτερική υποστήριξη στην επιδίωξη των αποικιακών τους συμφερόντων⁷⁷.

5.3 Η αμφίσημη σχέση με την Αυστροουγγαρία

Εξετάζοντας τη διπλωματική ιστορία των δύο αυτοκρατοριών κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα εξάγεται το συμπέρασμα πως τα συμφέροντα της Μοναρχίας των Αψβούργων και εκείνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα χρόνια της παρακμής τους έβριθαν κοινών στοιχείων καθώς και οι δύο έδιναν αγώνα για να αποφύγουν την εξαφάνισή τους και να διασφαλίσουν την επιβίωσή τους⁷⁸.

⁷⁷ Pears, *Forty Years in Constantinople*, 124.

⁷⁸ Yorulmaz, *Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire Before World War I*, 246.

Άλλωστε ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα οι Αυστριακοί είχαν αρχίσει να αμφιβάλουν σχετικά με το βαθμό στον οποίο η συμμαχία τους με τη Ρωσία σε πολεμικές αναμετρήσεις εναντίον των Οθωμανών ήταν πράγματι προς το συμφέρον τους, ειδικά από τη στιγμή που οι τελευταίοι δεν αποτελούσαν πλέον επεκτατική δύναμη. Αντίθετα, κατά τον 19^ο αιώνα άρχισαν να θεωρούν ότι η κύρια απειλή για την αυτοκρατορία των Αψβούργων στα νοτιοανατολικά θα μπορούσε να προέλθει από τον ίδιο το βαλκανικό εθνικισμό που υπονόμει και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οπότε η τελευταία, παρ' όλα τα ελαττώματα της, κατέστη ο καλύτερος δυνατός γείτονας για τη Μοναρχία⁷⁹.

Βέβαια, η Αυστροουγγαρία δεν θα μπορούσε ποτέ να αποτελέσει πλήρη και αξιόπιστο σύμμαχο για την πρακτική στήριξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποστέλλοντας, για παράδειγμα, στρατεύματα υποστήριξης κατά των ελληνικών, σλαβικών ή ρουμανικών εθνικών κινημάτων. Μάλιστα, ακόμη και αν τα κινήματα αυτά είχαν τη ρωσική υποστήριξη, πάλι ένα τέτοιο σενάριο ήταν μάλλον απίθανο. Αφενός, η στρατιωτική αδυναμία της μοναρχίας και οι μεγάλοι σλαβικοί και ρουμανικοί πληθυσμοί καθιστούσαν μια τέτοια προσπάθεια εξαιρετικά επικίνδυνη. Αφετέρου, μια εμπλοκή της Αυστροουγγαρίας θα οδηγούσε όλα τα χριστιανικά Βαλκάνια στον εναγκαλισμό της Ρωσίας, δημιουργώντας αυτό ακριβώς το αποτέλεσμα που οι Αυστριακοί ήθελαν να αποτρέψουν.

Ακόμη περισσότερο, ύστερα από τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878, οι Αυστριακοί παραιτήθηκαν τελείως από την προσπάθεια τους να περιορίσουν τον κίνδυνο που προέκυπτε για τα συμφέροντά τους από την αποδυνάμωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οπότε και επέλεξαν να προχωρήσουν σε συνεννοήσεις με τη Ρωσία για τον από κοινού έλεγχο των Βαλκανίων.

Ανάμεσα στα αποτελέσματα των παραπάνω ήταν και η δημιουργία της Συμμαχίας των Τριών Αυτοκρατόρων του 1881 και η αυστρорωσική Αντάντ του 1897. Αμφότερες συστάθηκαν κατά τα χρόνια της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ Β', ωστόσο και οι δύο απέτυχαν στις επιδιώξεις τους οπότε και αποδυναμώθηκαν, αρχικά στα τέλη της δεκαετίας του 1880 και μετά το 1908 προκαλώντας την Αυστροουγγαρία να

⁷⁹ Ibid, 268.

υποχωρήσει από τη προσπάθειά της να εδραιώσει την επιρροή της στα διάδοχα κράτη στη βαλκανική χερσόνησο⁸⁰.

Κατά την αναθεώρηση της πολιτικής της η μοναρχία των Αψβούργων, ως γείτονας των διαδόχων κρατών, δεν θα μπορούσε ποτέ να προσδιορίσει την τουρκική πολιτική της, απλώς, με γνώμονα τις σχέσεις της με την Κωνσταντινούπολη, όπως έκανε η Γερμανία, καθώς πάντα τα βαλκανικά κράτη ήταν εκείνα που έπρεπε να ληφθούν υπόψη. Γενικότερα, οι Αψβούργοι αφενός απείχαν από ενέργειες που θα μπορούσαν να επισπεύσουν την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφετέρου απέφευγαν εξίσου να επιδείξουν μια ιδιαίτερα τουρκόφιλη στάση. Παρόμοια αμφιθυμία χαρακτήριζε και τις αυστροτουρκικές εμπορικές σχέσεις όσο ήταν ο Σουλτάνος ο Αμπντούλ Χαμίτ Β'.

Χαρακτηριστικά, το ποσοστό των αυστροουγγρικών εξαγωγών προς την Τουρκία αυξήθηκε από 3 % έως 5,4 % μεταξύ 1899 και 1913, όντας, συγκριτικά, αρκετά μικρό σε σχέση με το 38,3 % της Γερμανίας το 1913. Σε κάθε, όμως, περίπτωση, δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητο ποσοστό για μια δύναμη σε πορεία παρακμής συρρίκνωσης και δεδομένου του ανταγωνισμού των αγορών⁸¹.

Η πιθανότητα ανάπτυξης εκτεταμένων εμπορικών δεσμών μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Αυστροουγγαρίας περιοριζόταν σημαντικά από τον ανταγωνισμό μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα της εγγύτητας του Δούναβη και της σιδηροδρομικής σύνδεσης της Ανατολής τα οποία ήταν κρίσιμος παράγοντας για να ανταγωνιστούν οι Αψβούργοι τις άλλες απομακρυσμένες δυνάμεις, πλέον στην αυγή του 20^{ου} αιώνα, αποδεικνύονταν αναποτελεσματικά απέναντι στο βρετανικό και, ιδιαίτερα, στο γερμανικό ανεπτυγμένο ανταγωνισμό.

Ένα από τα σημαντικότερα έργα που ανέλαβε η Αυστροουγγαρία ήταν η κατασκευή του σιδηρόδρομου Σαντζάκ, στο πλαίσιο του δικαιώματος που είχε αποκτήσει σε Σερβία και Μαυροβούνιο. Ως έργο ήταν αμοιβαία επωφελές για τις δύο αυτοκρατορίες. Σε ότι αφορά την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ευνοούσε το εμπόριο της με τους Αψβούργους. Για τους τελευταίους αποτελούσε βασικό παράγοντα πολιτικής επιρροής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ωστόσο, η Αυστροουγγαρία δεν υπήρξε ποτέ σημαντικός χρηματοδότης των Οθωμανών, άλλωστε υπέφερε και η ίδια από την

⁸⁰ Ibid, 249.

⁸¹ Ibid, 297.

έλλειψη κεφαλαίων. Σε κάθε περίπτωση, κατέλαβε μια θέση στο Διοικητικό Συμβούλιο του Οθωμανικού Δημοσίου Χρέους χωρίς να έχει στην ουσία κανένα όφελος και τελικά το εμπόριο και τα οικονομικά δεν θα μπορούσαν ποτέ να καταστούν θεμέλιο ενός σημαντικού δεσμού μεταξύ των Αψβούργων και των Οθωμανών.

Υπό μια άποψη, τελικά, τα αυστροουγγρικά εμπορικά συμφέροντα υπήρξαν παράγοντας που συνέδραμαν στην επιδείνωση των αυστροτουρκικών σχέσεων, αλλά, επίσης, σε ένα βαθμό υπονόμευσαν την επιβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Αυστροουγγαρία υπήρξε το ίδιο επίμονη όσο και οι άλλες Μεγάλες Δυνάμεις στην υποστήριξη της συνθηκολόγησης, συμπεριλαμβανομένης της συνθήκης του 1862, που υποχρέωνε τους Τούρκους να ζητήσουν την άδεια των Δυνάμεων προτού αυξήσουν τους τελωνειακούς τους δασμούς και έτσι βοήθησαν να συγκρατηθεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία στην εξάρτηση από τον οικονομικό ιμπεριαλισμό των Μεγάλων Δυνάμεων και να εμποδιστεί η οικονομική της ανάπτυξη. Ακόμη, είναι αλήθεια ότι η επιμονή της Αυστροουγγαρίας στη διασφάλιση των δικαιωμάτων που απέρρεαν από τις συνθηκολογήσεις υποκινούνταν λιγότερο από λόγους οικονομικού πλεονεκτήματος και περισσότερο από μια εμμονική ανησυχία η οποία σχετιζόταν με το κύρος που χάνει μια Μεγάλη Δύναμη όταν βρίσκεται σε παρακμή. Ακόμη, ο Αυστριακός Αυτοκράτορας πρωτοστάτησε στην αντίσταση στις καταπατήσεις του Σουλτάνου στην βάση και των δικαιωμάτων του να «προστατεύει» ομάδες Καθολικών, κυρίως στην Αλβανία και τη Μακεδονία τα λεγόμενα Kultusprotektorat, των οποίων η ισχύ χρονολογούνταν από το 1606⁸².

Γενικότερα, οι Αυστριακοί αρνούνταν να προβούν σε οποιοδήποτε είδους και οποιοδήποτε τομέα παραχωρήσεις που θα μπορούσαν να πλήξουν το κύρος τους. Σε κάθε περίπτωση, παρότι οι αυστριακοί δεν διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην αποδυνάμωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ωστόσο η στάση τους δημιούργησε ανυπέρβλητα εμπόδια στη δημιουργία πραγματικά στενών σχέσεων μεταξύ Βιέννης και Κωνσταντινούπολης⁸³.

Αναμφίβολα, ορισμένες παρατεταμένες αμφιβολίες για τις μελλοντικές εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ένας σημαντικός παράγοντας στην αυστροουγγρική απόφαση να προχωρήσει με την προσάρτηση της Βοσνίας και

⁸² Ibid, 300.

⁸³ Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800–1914*, 254.

Ερζεγοβίνης το 1908. Άλλωστε, οι εφημερίδες των Νεότουρκων μιλούσαν για κλήση των Βόσνιων υπηκόων του Σουλτάνου στο μελλοντικό κοινοβούλιο στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που θα ήταν πλήγμα για το κύρος μιας κατοχικής δύναμης που βρισκόταν στην περιοχή τα τελευταία τριάντα έτη. Οι Αυστριακοί ανησυχούσαν μάλλον ακόμη περισσότερο μήπως η διφορούμενη διεθνής θέση των επαρχιών παρασύρει την Αυστροουγγαρία σε μια αμφίβολης εξέλιξης εμπλοκή με την Τουρκία. Άλλωστε η προσάρτηση των επαρχιών και αποχώρηση από το σαντζάκι συνιστούσε ήδη αντιτουρκική κίνηση. Σκοπός της Αυστροουγγαρίας ήταν, μάλλον, να τεθεί τέλος σε κάθε ασάφεια μεταξύ της Αυστροουγγαρίας και της Τουρκίας, μέσα από την οποία η πρώτη λάμβανε μια στάση καλοπροαίρετης απόστασης έναντι της γειτονικής Αυτοκρατορίας. Είναι πιθανότερο ότι οι Αυστριακοί επιθυμούσαν ειλικρινά την επιτυχία του συνταγματικού κινήματος στην Τουρκία, έστω και μόνο επειδή η Αυστροουγγαρία χρειαζόταν μια ισχυρή κυβέρνηση στην Κωνσταντινούπολη για να μπορούν οι έμποροι της να αποσπάσουν όλο το πιθανό εμπορικό κέρδος από την πλεονεκτική γεωγραφική θέση της χώρας τους.

Οι Τούρκοι δεν κατάφεραν να εκτιμήσουν τα βαθύτερα, θεμελιωδώς συντηρητικά κίνητρα πίσω από την αυστροουγγρική πολιτική. Απλώς εξέλαβαν την προσάρτηση των επαρχιών ως κατάληψη οθωμανικής επαρχίας. Για τον ίδιο λόγο αρνήθηκαν να την αναγνωρίσουν χωρίς οικονομική αποζημίωση οπότε και υποστήριξαν ένα εκτεταμένο μποϊκοτάζ των αυστροουγγρικών εμπορευμάτων σε όλη την αυτοκρατορία⁸⁴.

5.4 Η συμμετοχή της Ιταλίας στην διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Ένα ορισμένο ιταλικό ενδιαφέρον για την ανατολική Μεσόγειο είναι διαχρονικό. Μετά την ενοποίηση της η Ιταλία απαίτησε και απέκτησε μια θέση στα συμβούλια που συγκροτήθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις για να καθοδηγήσουν τη Χαμιδική Τουρκία προς τη νεωτερικότητα και να αποσπάσουν για τον εαυτό τους τη μέγιστη δυνατή ανταμοιβή, ηθική, πολιτική και οικονομική. Το 1881, η Ιταλία ήταν ένα από τα έξι ξένα κράτη που έλαβαν θέση στο Διοικητικό Συμβούλιο του Οθωμανικού Δημοσίου Χρέους.

⁸⁴ F.R.Bridge, 'Austria-Hungary and the Ottoman Empire in the twentieth century', *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, Vol. XXXIV (1981), 261.

Μετά το 1897, η Ιταλία σύναψε συμφωνία με τη Βρετανία και Γαλλία επιβλέποντας τη συμφωνία Ελλάδας-Τουρκίας για την «αυτονομία» της Κρήτης. Στη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα το 1903, διορίστηκε ένας Ιταλός στρατηγός, ο De Giorgis από τις Μεγάλες Δυνάμεις για να διοικήσει τη χωροφυλακή, η οποία είχε ως στόχο, την αποτροπή περαιτέρω συγκρούσεων μεταξύ του τοπικού πληθυσμού. Το 1908, με το θάνατό του, αντικαταστάθηκε από ένα άλλον Ιταλό στρατηγό, τον De Robilant. Εκείνη τη χρονιά επίσης, η Ιταλία ενεργοποίησε το δικαίωμα που της είχε ήδη παραχωρηθεί από τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις, να οργανώσει με βάση το δικό της ταχυδρομικό σύστημα το αντίστοιχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁸⁵.

Ως εκ τούτου, στην απλούστερη μορφή της, η ιταλική πολιτική έναντι της Τουρκίας ήταν πολιτική συμμετοχής. Μάλιστα, οι Ιταλοί επέμεναν με μοναδικό τρόπο να συμμετέχουν σε κάθε διεθνές συνέδριο ή επιτροπή για βαλκανικά ή λεβαντινικά θέματα, και να συμμετέχουν σε οποιαδήποτε συμφωνία που θα μπορούσε να αποφέρει πραγματικό ή προφανές πλεονέκτημα.

Χαρακτηριστικό της κατεύθυνσης της ιταλικής πολιτικής ήταν το σχέδιο του Ιταλού Αλεσάντρο Γκιτσιόλι, τότε Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος το 1892 εισηγήθηκε στην προεδρία του Συμβουλίου του Δημόσιου Χρέους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ότι η ηγεσία του θα έπρεπε να εναλλάσσεται μεταξύ των μελών. Ως εκ τούτου, η Ιταλία θα απολάμβανε ενός είδος ισότητας, παρά το γεγονός ότι διέθετε μόνο έναν ελάχιστο αριθμό οθωμανικών ομολόγων. Ωστόσο το σχέδιο αυτό απορρίφθηκε από τις άλλες δυνάμεις προεξάρχουσας της Γερμανίας.

Σε άλλες, λιγότερο επίσημες, πτυχές της οικονομικής ανάμειξης των Μεγάλων Δυνάμεων στην Οθωμανική, η Ιταλία επεδείκνυε παρόμοιο ζήλο να διεκδικήσει το μερίδιό της. Ακόμη και πριν από την ενοποίηση της Ιταλίας, ορισμένα ιταλικά κράτη είχαν δείξει ενδιαφέρον για τη Μικρά Ασία και τη Βόρεια Αφρική⁸⁶.

Οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις προσέγγισης των ιταλικών κρατών και δημιουργίας διπλωματικών σχέσεων ήταν η σύναψη από καιρό διπλωματικών και οικονομικών συναλλαγών μεταξύ της Νάπολης-Σικελίας με την Τύνιδα, την Τρίπολη και την Αλεξάνδρεια. Παρόμοια, το Πιεμόντε ξεκίνησε διπλωματικές σχέσεις με την

⁸⁵ Lucio Franchetti, L., 'L'Italia e L'Asia Minore', Nuova antologia, no. 1087, (May 1917) : 111.

⁸⁶ R.F.Foerster, The Italian Emigration of Our Times (Cambridge :Mass, 1919), 213.

Τουρκία το 1819 και στη συνέχεια το 1823 υπέγραψε εμπορική συμφωνία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το 1824, το Πιεμόντε κατείχε την τέταρτη θέση, πίσω μόνο από την Αυστρία, τη Ρωσία και τη Βρετανία στις σημαίες των πλοίων της διεθνούς ναυτιλίας που διερχόταν από την Κωνσταντινούπολη.

Γενικότερα, η ιταλική οικονομική ανάμειξη στην Τουρκία αυξήθηκε σημαντικά τις τελευταίες δύο δεκαετίες πριν από την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Από το 1896 έως το 1906, για παράδειγμα, το ιταλικό εμπόριο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία αυξήθηκε κατά 150 %, από 53 σε 132 εκατομμύρια λιρέτες. Το 1914, το ιταλικό εμπόριο με την Τουρκία ξεπέρασε μόνο αυτό της Βρετανίας, της Γερμανίας και της Αυστρίας. Η Ιταλία, αν και συνήθως είχε έλλειμμα ισοζυγίου πληρωμών με τα περισσότερα κράτη, είχε θετικό εμπορικό ισοζύγιο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία⁸⁷.

Περαιτέρω, πληθώρα Ιταλών βιομηχάνων θεωρούσαν τη Μικρά Ασία ως την ιδανική αγορά για τα ιταλικά κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα. Επίσης, μεγάλος αριθμός Ιταλών επιχειρηματιών, θεωρούσαν την Τουρκία ως την έτοιμη πηγή ακατέργαστων υλικών που στερούνταν η Ιταλία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η παραγωγή άνθρακα των ορυχείων του Ereğli⁸⁸.

Ωστόσο, τα οικονομικά δεν ήταν η βάση της πολιτικής της Ιταλίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ούτε καν της πολιτικής της παρουσίας εκεί. Οι περασμένοι αιώνες της «ιταλικής» ιστορίας είχαν αφήσει «Ιταλούς» ή μάλλον, Βενετούς, Γενουάτες, Ναπολιτάνους και Σικελούς διασκορπισμένους σε κοινότητες σε όλη τη Μεσόγειο, οπότε και σε μεγάλο βαθμό και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το 1870 υπολογίζεται ότι υπήρχαν 10.000 «Ιταλοί» στην Κωνσταντινούπολη, 6.000 στη Σμύρνη, 2.000 στη Συρία, 2.500 στην Ελλάδα και στα νησιά του Αιγαίου, 20.000 στην Αλεξάνδρεια, 6.000 στο Κάιρο και 1.000 στο Πορτ Σάιντ. Ο πολυπληθέστερος οικισμός όλων ήταν στην Τύνιδα όπου, μέχρι το 1915, υπήρχαν 130.000 Ιταλοί μετανάστες, παρά το γεγονός ότι η Τύνιδα το 1881, καταλήφθηκε από τη Γαλλία σε μια ταπεινωτική διπλωματική ήττα για την Ιταλία⁸⁹.

⁸⁷ R.J.B. Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers* (Cambridge :Cambridge University Press, 1979), 345.

⁸⁸ Yorulmaz, *Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire Before World War I*, 112.

⁸⁹ Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers*, 353.

Στα Βαλκάνια, το ενδιαφέρον και η ανάμειξη της Ιταλίας στα εθνικιστικά κινήματα ήταν διαφορούμενη. Κάποια ιταλικά χρήματα σίγουρα διοχετεύτηκαν στους ντόπιους οπλαρχηγούς προκειμένου να αγοράσουν όπλα και εξοπλισμό για τις επιδρομές τους στην Αλβανία με τη βοήθεια μιας σημαντικής ιταλοαλβανικής κοινότητας που βρισκόταν στην Ιταλία. Ωστόσο, οι ευρωπαϊκές ανησυχίες ήταν πολύ έντονες για να επιτραπεί στην Ιταλία να αναλάβει ποτέ ουσιαστικό ρόλο στις εθνοτικές εξεγέρσεις στα Βαλκάνια. Πράγματι, σε αυτόν τον τομέα, η Ιταλία σε μερικές περιπτώσεις χειραγωγήθηκε και σε άλλες αγνοήθηκε από τους βαλκανικούς ηγέτες. Τελικά, στην πραγματικότητα μάλλον προτιμούσε τη διατήρηση του status quo στα Βαλκάνια. Η προτίμηση αυτή δεν ήταν τόσο απότοκο του ενδιαφέροντος της Ιταλίας για την Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά, μάλλον, ένας συνδυασμός καχυποψίας, ζήλιας και φόβου για την Αυτοκρατορία των Αψβούργων⁹⁰.

5.5 Οι ρώσο-οθωμανικές σχέσεις

Από την ανανέωση του Συνδέσμου των Τριών Αυτοκρατόρων το 1881, μέσω της ευθυγράμμισης με τη Γαλλία κατά τη δεκαετία 1890 και την αγγλωσική προσέγγιση του 1907, η Ρωσία εργάστηκε σε αρμονία με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις, ιδίως την Αυστρία, για να διατηρήσουν το status quo στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σε κάθε περίπτωση, τα παραδοσιακά «ιστορικά καθήκοντα» του Ανατολικού Ζητήματος δεν είχαν ξεχαστεί. Ο έλεγχος στα Στενά, ο εθνικός κρατισμός για τους βαλκανικούς χριστιανικούς λαούς, και η ανοδική πολιτική επιρροή σε όλη την περιοχή παρέμειναν οι απώτεροι στόχοι της ρωσικής πολιτικής⁹¹.

Αυτοί οι πολύ μακροπρόθεσμοι, άπιαστοι, ακόμη και ουτοπικοί, στόχοι, από την άλλη πλευρά, όφειλαν να επιδιώκονται με ολοένα μεγαλύτερη προσοχή και υπομονή. Σε γενικές γραμμές, η Ρωσία θα μπορούσε να επιδιώξει αυτούς τους σκοπούς με τρεις τρόπους: με τη χρήση βίας, με διπλωματικό συνδυασμό με τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις ή με συμμαχία με τον ίδιο το Σουλτάνο. Τα γεγονότα του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-1878 είχαν τονίσει για άλλη μια φορά, και με απaráμιλλη σαφήνεια, ότι τα εμπλεκόμενα ζητήματα ήταν άρρηκτα συνυφασμένα με τη γενική ευρωπαϊκή ανησυχία και δεν μπορούσαν απλώς να επιλυθούν με ρωσική πίεση κατά της Πύλης.

⁹⁰ Ibid, 368.

⁹¹ I.J. Lederer, *Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective* (Connecticut: New Haven, 1962), 443.

Οι διαδοχικές διπλωματικές ευθυγραμμίσεις, πρώτα με τις Κεντρικές Δυνάμεις και μετά με τη Γαλλία επέφεραν κάποια ασφάλεια, αλλά δεν μπορούσαν να προσδώσουν σαφή ή διαρκή υποστήριξη για τους τελικούς στόχους της Ρωσίας σε μια περιοχή όπου όλες οι Δυνάμεις έτρεφαν σημαντικά συμφέροντα⁹².

Κατά την εποχή της κυριαρχίας του Αμπντούλ Χαμίτ Β' η Ρωσία έπρεπε να αποτρέψει οποιαδήποτε επανάληψη του Ανατολικού Ζητήματος μέχρι να καταστεί αρκετά δυνατή για να εξασφαλίσει τα δικά της συμφέροντα έναντι των καταπατήσεων από τρίτες δυνάμεις στην περίπτωση που θα κατέρρεε η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αυτό συνεπαγόταν τη διατήρηση της εξουσίας του Σουλτάνου ακόμη και αν ήταν κλονισμένη ενώ παράλληλα θα έπρεπε να επηρεάζει την Πύλη με τέτοιο τρόπο ώστε να παρεμποδίζει όλα τα σοβαρά μέτρα μεταρρύθμισης και ταυτόχρονα να προσπαθεί να αντιμετωπίσει την αυξανόμενη επιρροή των άλλων Δυνάμεων σε αυτήν.

Στις αρχές του 19^{ου} η ρωσική πολιτική είχε ήδη κάνει δεκτό το αξίωμα ότι η διατήρηση μιας αδύναμης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η συνακόλουθη έντονη ρωσική επιρροή θα ήταν προτιμότερες σε σχέση με μια ενδεχόμενη διάλυση και διχοτόμησή της⁹³.

Η αύξηση της ξένης οικονομικής και πολιτικής παρέμβασης στις οθωμανικές υποθέσεις, η ανάδυση της Αυστροουγγαρίας ως βαλκανικής δύναμης, η ενισχυμένη βρετανική παρουσία στην Εγγύς Ανατολή, η δραματική αφύπνιση των γερμανικών συμφερόντων στην Τουρκία και η αύξηση των εθνικών διεκδικήσεων των βαλκανικών λαών κατέστησαν την υποστήριξη αυτού του αξιώματος ακόμη πιο επιτακτική.

Η δέσμευση για τη σλαβική χριστιανική υπόθεση στα Βαλκάνια εξακολουθούσε να προκαλεί έντονα συναισθήματα σε σημαντικά τμήματα του ρωσικού κοινού και των αξιωματούχων. Οι εντάσεις, όμως που προέκυψαν μεταξύ της Ρωσίας και των Βαλκάνιων προστατευόμενων της, και η χρονικά εγγύς ρήξη με τη Βουλγαρία κατά τη δεκαετία του 1880 τα Βαλκάνια κατέλαβαν μια σαφώς υποδεέστερη θέση στην τουρκική πολιτική της Ρωσίας⁹⁴.

⁹² Ντ. Κουατερτ, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η τελευταίοι αιώνες 1700-1922, (Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006),124.

⁹³ Lederer, Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective, 452.

⁹⁴ Κουατερτ, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η τελευταίοι αιώνες 1700-1922, 180.

Η Ρωσία αρκέστηκε στη συνεργασία με την Αυστρία για τη διατήρηση του status quo και την προτροπή προς το Σουλτάνο να προχωρήσει σε μετριοπαθείς μεταρρυθμίσεις ώστε να μειωθεί ο κίνδυνος αναταραχών και αναπόφευκτων εξωτερικών παρεμβάσεων. Η εν λόγω πολιτική βρήκε την ειδικότερη έκφρασή της στη συμφωνία Muraviev-Goluchowski του 1897, η οποία, επιβεβαίωσε, ακόμη τον κατ' εξοχήν ευρωπαϊκό χαρακτήρα του ζητήματος των Στενών και της Κωνσταντινούπολης. Οι εξελίξεις αυτές κατέστησαν, συνεπώς, τον έλεγχο και την επιρροή των Βαλκανίων δευτερεύοντα ζητήματα στην ατζέντα της Ρωσίας για τα επόμενα δέκα χρόνια ⁹⁵.

Η Ρωσία συνέδραμε στην παρεμπόδιση της Σερβίας και της Βουλγαρίας να εμπλακούν στον ελληνοτουρκικό πόλεμο για την Κρήτη το 1896–7 και συνεργάστηκε με τις Μεγάλες Δυνάμεις προκειμένου να διευθετήσουν τη νέα κατάσταση των εμπόλεμων και μετά την περάτωση των βασικών διαπραγματεύσεων. Κατά την αρμενική κρίση του 1896, η Ρωσία τέθηκε στο πλευρό της εξουσίας του Σουλτάνου και απέναντι στις προσπάθειες της Βρετανίας να επεκτείνει τη διεθνή παρέμβαση συνδράμοντας τους Αρμενίους και αρνήθηκε να εξαναγκάσει το Σουλτάνο να προβεί σε ριζικές μεταρρυθμίσεις, όπως θα ήταν η πίεση για ίδρυση μιας αυτόνομης αρμενικής περιοχής στην ανατολική Ανατολία. Στο αρμένικο ζήτημα η ρωσική μέριμνα προσδιοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τον φόβο μιας πιθανής Αρμενικής επαναστατικής δραστηριότητας και στα υπερκαυκάσια εδάφη που κατείχε η ίδια.

Είναι μάλλον προφανές, ότι η πραγματική επικέντρωση των ρωσικών οικονομικών, πολιτικών και στρατηγικών συμφερόντων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εντοπιζόταν στα Στενά. Τα τελευταία βρίσκονταν στον άξονα των χερσαίων επικοινωνιών μεταξύ Ευρώπης και Ασίας, και μέσω αυτών προσεγγιζόταν οι ακτές των ρωσικών κτήσεις γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα, καθώς και καθίστατο εφικτή η πρόσβαση στη Μεσόγειο για το ρωσικό εμπόριο. Συνεπώς, τα Στενά συνιστούσαν και ένα φυσικό άξονα άσκησης της πιθανής πολιτικής επιρροής στα Βαλκάνια. Κάθε δραστηριότητα γνήσιας εμπορικής ναυτιλίας μπορούσε να λάβει χώρα μέσω αυτών, αλλά ήταν κλειστά βάσει διεθνών συμφωνιών σε όλα τα μη τουρκικά πολεμικά πλοία σε καιρό ειρήνης⁹⁶.

⁹⁵ Anderson, *The Eastern Question, 1774–1923*, 250.

⁹⁶ Lederer, *Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective*, 453.

Μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, τέθηκε απαγόρευση στη Ρωσία να διατηρεί στόλο στη Μαύρη Θάλασσα και στα παράκτια φρούρια, δικαίωμα που δεν ανέκτησε μέχρι και το 1871, άρχισε δε την αργή ανοικοδόμησή του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας από το 1883 και έπειτα. Αν και αφοσιωμένη σε αυτή την, ξεκάθαρα, αμυντική φύση των Στενών, η ρωσική κυβέρνηση ήταν ωστόσο ανένδοτη στην πιθανότητα να επιτρέψει στα Στενά να περάσουν υπό τον έλεγχο ενός τρίτου κράτους. Κατά συνέπεια, κάθε φορά που η οθωμανική κατάρρευση φαινόταν επικείμενη και αναπόφευκτη ήταν φυσικό να εκπονούνται στην Αγία Πετρούπολη σχέδια έκτακτης ανάγκης για μια προληπτική κατάληψη των Στενών, ή τουλάχιστον του Βοσπόρου. Σε κάθε περίπτωση, οι δυνάμεις της Ρωσίας, στρατεύματα, μεταφορικά μέσα και πολεμικά πλοία, ήταν τόσο ξεκάθαρα ανεπαρκή για ένα τέτοιο έργο που δεν θα ήταν δυνατό να λάβουν χώρα σημαντικές προετοιμασίες. Περαιτέρω, τέτοια σχέδια έκτακτης ανάγκης, δεν συνιστούσαν ωστόσο, ένδειξη μεταβολής της αποφασιστικότητας της Ρωσίας να συνδράμει στην αποτροπή μιας πιθανής πρόωρης οθωμανικής κατάρρευσης και διχοτόμησης. Ο κατά το δυνατόν πιο στενός έλεγχος των στενών ήταν το υπέρτατο ενδιαφέρον των Ρώσων διαχρονικά⁹⁷.

Αρχής γενομένης το 1890 και για τα επόμενα 6 χρόνια η Ρωσία ήταν απασχολημένη με τις εξελίξεις της Άπω Ανατολής και με τις επαναστατικές προσπάθειες που λάμβαναν χώρα στο εσωτερικό της. Διατήρησε τη συνεργασία της με την Αυστρία στη Μακεδονία, αλλά το πρόγραμμα μετριοπαθών μεταρρυθμίσεων που καταρτίστηκε στο Müritzsteg το 1903 μόνο διασταλτικά εφαρμόστηκε από τους Τούρκους. Το ζήτημα των Στενών δεν τέθηκε σοβαρά κατά τη διάρκεια εκείνων των ετών. Ο Σουλτάνος εξέδιδε περιστασιακά φερμάνια (διατάγματα ή ειδικές άδειες) για τη διέλευση των Στενών από πλοία του Ρωσικού Εθελοντικού Στόλου. Για παράδειγμα, ακόμη και στο αποκορύφωμα του πολέμου κατά της Ιαπωνίας, η Ρωσία υπέφερε από το κλείσιμο των Στενών. Το παράδοξο είναι το γεγονός ότι ο στόλος της Μαύρης Θάλασσας αφενός καταδικάστηκε σε αδράνεια, αλλά και ταυτόχρονα σώθηκε από σχεδόν βέβαιη καταστροφή. Το 1905, η πολιτική των Ρώσων απαιτούσε το κλείσιμο των Στενών «για πολλά χρόνια ακόμα». Αργότερα, όταν αδυνατούσε να ασκήσει σοβαρή επιρροή στην κατάσταση αποφάσισε να προβεί σε συνδυασμό της αρχής του κλεισίματος των Στενών με το αποκλειστικό δικαίωμα διέλευσης για τα δικά της πολεμικά πλοία. Ωστόσο, κάτι τέτοιο θα μπορούσε να καταστεί δυνατό μόνο αν η

⁹⁷ Lederer, Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective, 458.

Ρωσία ισχυροποιούνταν και στάθμευε έναν πραγματικά ισχυρό στόλο στη Μαύρη Θάλασσα⁹⁸.

Η Ρωσία υπέστη μια ταπεινωτική ήττα από την Ιαπωνία η οποία ακολουθήθηκε από την επανάσταση του 1905, η οποία ανάγκασε τον Τσάρο να συστήσει ένα συμβουλευτικό κοινοβούλιο, τη Δούμα, και επίσης υπαγόρευσε μια ριζική αναδιάταξη στην εξωτερική πολιτική. Ο νέος Υπουργός Εξωτερικών, Α.Ρ.Ιzvol'skii, ήταν της άποψης ότι η Ρωσία έπρεπε να προχωρήσει σε εξισορρόπηση του ανταγωνισμού της με τη Βρετανία και την Ιαπωνία προκειμένου να απελευθερώσει ενέργεια και δυνάμεις για κυριαρχήσει στην Κεντρική Ασία και την Άπω Ανατολή, να αφιερώσει, δηλαδή, εκ νέου την πλήρη προσοχή της στην περιοχή πραγματικής σημασίας για τη Ρωσία, την Εγγύς Ανατολή, όπου το status quo φαινόταν να κινδυνεύει σοβαρά από τη γερμανική επέκταση από την αυστροσερβική τριβή μετά το πραξικόπημα Καραγεόργκεβιτς το 1903 και κατόπιν της έξαρσης της ελληνικής, σερβικής και βουλγαρικής επανάστασης στη Μακεδονία.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ο Izvol'skii έδινε μεγάλη σημασία στο να μπορέσει να κατευνάσει το φιλογερμανικό λόμπι και να διατηρήσει καλές σχέσεις με τη Γερμανία παράλληλα με τη μετατόπιση της χώρας προς την Αντάντ. Ήλπιζε να ανακτήσει την ελευθερία να ελίσσεται μεταξύ του Βερολίνου, της Βιέννης, του Παρισιού και του Λονδίνου και να αποφύγει να εξαναγκαστεί σε μια περικύκλωση από τη Γερμανία, του ισχυρότερου και πιο επικίνδυνου γείτονα της Ρωσίας. Ήλπιζε, επίσης, να καταλήξει σε μια νέα συνεννόηση με την Αυστροουγγαρία για τα Βαλκάνια, η οποία θα αντανάκλούσε τις αλλαγές στην πολιτική κατάσταση εκεί από το 1897. Το σχέδιό του έτσι να επαναφέρει τη Ρωσία στις τάξεις των Μεγάλων Δυνάμεων ματαιώθηκε από την αυξανόμενη πόλωση των δύο συμμαχικών συστημάτων σε μια περίοδο που η Ρωσία ήταν πολύ αδύναμη και εξαρτώμενη από τους εταίρους της Αντάντ για να αποφύγει να παρασυρθεί στην τροχιά τους⁹⁹.

Η Ρωσία είχε μοναδικά μειονεκτήματα μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων επειδή δεν είχε επενδύσει κεφάλαια, ούτε είχε σιδηροδρομικά συμφέροντα ή παραχωρήσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι πενιχροί πόροι που είχε χρειαζόταν για τη δική της τεράστια γη και την μη εκσυγχρονισμένη γεωργία της. Επιπλέον, οι πολιτικοί και

⁹⁸ Anderson, *The Eastern Question, 1774–1923*, 257.

⁹⁹ Pears, *Life of Abdul Hamid*, 117.

στρατηγικοί προβληματισμοί της δεν επέτρεπαν την εφαρμογή των τεχνικών της «ειρηνικής οικονομικής διείσδυσης». Ακόμη, η Ρωσία δεν εκπροσωπήθηκε στη διοίκηση του οθωμανικού δημοσίου χρέους. Ως αποτέλεσμα όλων των ανωτέρω, μεταξύ 1881 και 1909 η Ρωσία είχε μόνο έναν οικονομικό μοχλό επιρροής στην Πύλη, την Πολεμική Αποζημίωση του 1878 των 802.000, φράγκων, τα οποία η Τουρκία έπρεπε να εξοφλήσει με επιτόκιο 8.000.000 φράγκων ετησίως. Οι Ρώσοι πρεσβευτές Nelidon και Zinovien είχαν επιτρέψει τη δημιουργία ληξιπρόθεσμων οφειλών και στη συνέχεια τις χρησιμοποίησαν για να μπλοκάρουν τα ξένα δάνεια προς την Τουρκία, για να μειώσουν τη χιλιομετρική εγγύηση στον σιδηρόδρομο της Βαγδάτης και για να εξασφαλίσουν τη συμφωνία «στείρωσης» της Μαύρης Θάλασσας του 1900. Ο Witte αντιστάθηκε, επιτυχώς, στις γαλλικές προσπάθειες να συγχωνεύσουν την αποζημίωση στο Οθωμανικό Δημόσιο Χρέος, προτιμώντας να το κρατήσουν ως ανεξάρτητο μοχλό. Η αποζημίωση χρησιμοποιήθηκε τελικά από τον Izvolskii για να εξομαλύνει την πορεία της βουλγαρικής ανεξαρτησίας το 1909. Η Ρωσία πλήρωσε 40.000.000 φράγκα σε κάτι που αποδείχθηκε μάταιη προσπάθεια να αυξήσει την επιρροή της στα Βαλκάνια¹⁰⁰.

Λίγο πριν τον πόλεμο, η Ρωσία, υπό την ισχυρή γαλλική πίεση, αναγκάστηκε να τροποποιήσει την αρνητική στάση της απέναντι στην τουρκική οικονομική ανάπτυξη με την ελπίδα να σωθούν τουλάχιστον κάποια ψήγματα πολιτικής επιρροής. Πλέον, το 1913 ο Gulkievich, ο σύμβουλος της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, έγραψε στην ρωσική ηγεσία ότι απλώς δεν ήταν πλέον δυνατό να ασκηθεί επιρροή στην Πύλη μόνο με πολιτική πίεση. Το ρωσικό κύρος μπορούσε μόνο να αποκατασταθεί αναπτύσσοντας τα «υλικά συμφέροντα της αυτοκρατορίας» στην Τουρκία¹⁰¹.

Τα επόμενα χρόνια η θέση της Ρωσίας επιδεινώθηκε περαιτέρω. Η επανάσταση των Νεότουρκων, οι συγκρούσεις στα τουρκοπερσικά σύνορα, τα αυστριακά σιδηροδρομικά σχέδια στα Βαλκάνια και τέλος η κρίση προσάρτησης του 1909 βρήκε τη Ρωσία ακόμη χωρίς στρατιωτική ή ναυτική παρουσία στην Εγγύς Ανατολή. Τα σχέδια του Izvolskii για το άνοιγμα των Στενών μέσω της διπλωματίας είχαν καταρρεύσει, δεν μπορούσε να τίθεται θέμα οποιασδήποτε ρωσικής δράσης στα Στενά.

¹⁰⁰ Pears, Life of Abdul Hamid, 118.

¹⁰¹ Ibid, 120.

Καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο το συντριπτικά κυρίαρχο ενδιαφέρον της ρωσικής κυβέρνησης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν να αποτρέψει την ανάληψη του ελέγχου των Στενών από μια τρίτη δύναμη και να αποτρέψει την Πύλη να υποκύψει στην κυρίαρχη επιρροή μιας τρίτης εξουσίας. Και στις δύο περιπτώσεις δεν θα διακινδυνευόταν μόνο η ασφάλεια των κτήσεων της Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα, αλλά και το ζωτικό της εμπόριο μέσω των Στενών θα μπορούσε να αποκλειστεί. Τα άλλα ρωσικά συμφέροντα στην Αυτοκρατορία, όπως η μοίρα των χριστιανών υπηκόων του σουλτάνου, η ιεραποστολική δραστηριότητα, άλλα εμπορικά και οικονομικά συμφέροντα ήταν μόνο δευτερεύοντα και αντιμετωπιζόνταν μόνο ως πιθανά μέσα πίεσης την επίτευξη των βασικών στόχων της πολιτικής της αυτοκρατορίας. Η ύπαρξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν αυτή καθαυτή ασυμβίβαστη με τα ρωσικά συμφέροντα. Ο αγώνας της Ρωσίας ήταν να επιβεβαιωθεί η εγκυρότητα των συμφερόντων της ως Μεγάλης Δύναμης απέναντι στην αντίθεση των Δυνάμεων φίλων και εχθρών εξίσου. Η Ρωσία ήταν σε άμυνα καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου και ήθελε να διατηρήσει την εδαφική ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας τουλάχιστον μέχρι να ξεπεράσει τα εσωτερικά της οικονομικά, πολιτικά και στρατιωτικά προβλήματα¹⁰².

5.6 Η αυξανόμενη επιρροή της Γαλλίας

Κατά τα έτη 1898 έως 1918, η Γαλλία επιδόθηκε σε μια σθεναρή προσπάθεια να ενισχύσει την επιρροή της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο επεκτατισμός της, που περιλάμβανε ενδελεχή εκμετάλλευση της ανισορροπίας των δυνάμεων μεταξύ των δύο κρατών, ήταν πρωτίστως μια απάντηση στον αντίκτυπο της Γερμανικής Weltpolitik για την Εγγύς Ανατολή. Για μεγάλο μέρος της εξεταζόμενης περιόδου, οι γαλλικές κυβερνήσεις ήταν πεπεισμένες ότι πίσω από την αυξανόμενη δραστηριότητα της Γερμανίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κρυβόταν μια μεγάλη φιλοδοξία. Οι αντιδράσεις και γενικότερες ενέργειες της Γαλλίας εντεινόταν και από έναν γενικότερο γαλλογερμανικό ανταγωνισμό του οποίου το κύριο πεδίο, μέχρι και το 1914, ήταν η Μεσόγειος και στη συνέχεια η Δυτική Ευρώπη¹⁰³.

Το 1898, η Γαλλία ήταν σε μεγάλο βαθμό μια καθιερωμένη δύναμη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στην οποία ήδη από καιρό είχε σημαντικά συμφέροντα. Επρόκειτο για συμφέροντα που συνδέονταν κυρίως με τα καθολικά θρησκευτικά

¹⁰² Lederer, *Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective*, 460.

¹⁰³ W.I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East: The Failure of Policy in Syria and Lebanon, 1900–1914* (Wisconsin :Madison, 1976), 15.

τάγματα, των οποίων το έργο έφθινε σε σημασία, και μια οικονομική δράση της οποίας η σημασία αυξανόταν ραγδαία. Η Γαλλία, της οποίας η προστασία της εκκλησίας χρονολογείται από το 16ο αιώνα παρείχε διπλωματική υποστήριξη στους Καθολικούς ιεραποστόλους και σε παρόμοιες οθωμανικές χριστιανικές κοινότητες όπως οι Μαρωνίτες του Λιβάνου.

Σε αντάλλαγμα, το εκκλησιαστικό προσωπικό συνέβαλε σημαντικά στη διάδοση της γαλλικής γλώσσας και παρείχε μια καθολική πελατεία που αριθμούσε περίπου 750.000 άτομα στο ασιατικό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁰⁴.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, η προσηλυτιστική δραστηριότητα των καθολικών ταγμάτων είχε χάσει κάποια από την προηγούμενη αποτελεσματικότητά της και αντιμετώπιζε τον πιο έντονο ελληνορθόδοξο ανταγωνισμό. Ένα ακόμη σημαντικό, σχετικό πρόβλημα της Γαλλίας ήταν τα εθνικιστικά αισθήματα που εντεινόταν ανάμεσα σε Ιταλούς και Γερμανούς ιεραπόστολους. Ως εκ τούτου, η επιρροή της Γαλλίας άρχισε να εξαρτιέται όλο και περισσότερο από οικονομικά συμφέροντα. Από τη δεκαετία του 1860, οι Γάλλοι επενδυτές άρχισαν να δείχνουν τόσο σταθερά αυξανόμενο ενδιαφέρον για τουρκικούς τίτλους που, μέχρι το 1898 κατείχαν τουλάχιστον το 50 % των οθωμανικών χρεών. Ως αποτέλεσμα αυτής της μεγάλης κίνησης κεφαλαίων, οι Γάλλοι τραπεζίτες είχαν φτάσει να καταλάβουν κυρίαρχη θέση στις οθωμανικές οικονομικές υποθέσεις και στη διοίκηση της Αυτοκρατορικής Οθωμανικής Τράπεζας, ίδρυμα ζωτικής σημασίας για την οικονομική ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η οικονομική υπεροχή της Γαλλίας δεν επεκτάθηκε, αρχικά, στον εμπορικό τομέα. Το μερίδιό της στις οθωμανικές εισαγωγές ήταν σχετικά μέτριο. Μέχρι το 1898, ωστόσο, οι Γάλλοι βιομήχανοι έκαναν αισθητή την παρουσία τους. Ιδιαίτερα οι γαλλικές σιδηροδρομικές εταιρείες είχαν επιτύχει μια εξέχουσα θέση. Οι επιτυχημένες γραμμές λειτουργούσαν στους κόμβους Θεσσαλονίκης-Κωνσταντινούπολης και Σμύρνης-Κασάμπα. Ένα σημαντικό συριακό δίκτυο είχε, επίσης, ξεκινήσει από την Beyrouth-Damas-Hauran Company. Τα κύρια λιμενικά έργα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που βρίσκονταν σε Κωνσταντινούπολη, Βηρυτό, Σμύρνη και Θεσσαλονίκη, ήταν γαλλικής ιδιοκτησίας. Στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας, η Société

¹⁰⁴ C.M.Andrew , A.S.Kanya-Forstner, “The French colonial party and French colonial war aims, 1914–1918”, *Historical Journal*, Vol. XVII, no. 1 (1974): 85

d'Héraclée άρχιζε να λειτουργεί τα ανθρακωρυχεία του Λεκανοπεδίου της Ηράκλειας, με τα οποία πρότεινε να συνδεθεί ο σιδηρόδρομος στο λιμάνι του Zonguldak. Τέλος, οι φάροι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν υπό τη διαχείριση μιας γαλλικής εταιρείας, ενώ εταιρείες που ελέγχονταν από τη Γαλλία προμήθευαν τη Βηρυτό με φυσικό αέριο και την Κωνσταντινούπολη με νερό¹⁰⁵.

Οι γαλλικές κυβερνήσεις θεωρούσαν τη Συρία και την περιοχή της Κωνσταντινούπολης και των Στενών ως ζώνες μέγιστης πολιτικής σημασίας. Η Κωνσταντινούπολη ήταν και αντιμετωπιζόταν τόσο ως Οθωμανική πρωτεύουσα, όσο και ως το επιχειρηματικό κέντρο της Τουρκικής Αυτοκρατορίας. Η Γαλλία ευνοούσε αθόρυβα το συνεχές κλείσιμο των Στενών και τη διατήρηση της υπάρχουσας κατανομής της ναυτικής δύναμης στη Μεσόγειο καθώς η συγκεκριμένη ισορροπία την ευνοούσε.

Στις περιοχές της Συρίας, Λιβάνου και Παλαιστίνης, παρατηρήθηκε αυξημένη συγκέντρωση γαλλικών συμφερόντων. Η περιοχή της Συρίας, εξάλλου, ήταν μια παραδοσιακή σφαίρα δράσης για τη γαλλική διπλωματία και ένα έδαφος προσβάσιμο στις γαλλικές ναυτικές αποστολές. Ως εκ τούτου, οι Γάλλοι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής είχαν την τάση να θεωρούν τη Συρία ως μια περιοχή εξαιρετικής πολιτικής σημασίας, όπου η Γαλλία θα μπορούσε κάποτε να έχει εδαφικές διεκδικήσεις. Επομένως, συνιστούσε περιοχή απαραίτητα ενταγμένη στη γαλλική σφαίρα επιρροής για τη διατήρηση της πρωτοκαθεδρίας της τελευταίας¹⁰⁶.

Μέχρι το 1898, Γάλλοι πολιτικοί και διπλωμάτες, πολλοί από τους οποίους προέρχονταν από τμήματα της φιλελεύθερης μεσαίας τάξης, έτειναν να βλέπουν με αποστροφή το καθεστώς του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β'. Ως επί το πλείστον, αντιπαθούσαν τον αυταρχικό χαρακτήρα του καθεστώτος των Χαμιδών, τη μεταχείριση που αυτοί επεφύλασσαν προς τις μακεδονικές και αρμενικές μειονότητες καθώς και τη ροπή τους για δωροδοκία. Ορισμένοι Γάλλοι διπλωμάτες συμμερίζονταν, σαφώς, μια αποικιοκρατική τάση και ένιωθαν έναντι των Οθωμανών πολιτικών μια έντονη αίσθηση ανωτερότητας. Ωστόσο, η σημασία των γαλλικών συμφερόντων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε ως αποτέλεσμα να περιοριστούν ή να συγκαλυφθούν τέτοιες συμπεριφορές. Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β', αν και συχνά κατηγορήθηκε ότι τον

¹⁰⁵ Anderson, *The Eastern Question, 1774–1923*, 281.

¹⁰⁶ Yorulmaz, *Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire Before World War I*, 159.

προσεταιρίστηκαν απόλυτα οι Γερμανοί, θεωρούνταν επίσημα ως φιλικός κυρίαρχος, οπότε και οι αντιφρονούντες Τούρκοι πολιτικοί εξόριστοι στο Παρίσι αντιμετώπιζονταν με κάπως αφιλόξενο τρόπο. Όσοι ήταν γνωστοί ως Νεότουρκοι επιτηρούνταν από την γαλλική αστυνομία και δεν τους δινόταν το περιθώριο να διαδηλώνουν ή να διαμαρτύρονται¹⁰⁷.

Για μεγάλο μέρος της δεκαετίας του 1890, οι γαλλικές κυβερνήσεις είχαν κάνει μόνο περιορισμένη χρήση των διπλωματικών πόρων που είχαν στη διάθεσή τους. Ελάχιστος έλεγχος υπήρξε σε ό,τι αφορά τη ροή του γαλλικού κεφαλαίου προς την οθωμανική κυβέρνηση. Στις αρχές της δεκαετίας του 1890 η Οθωμανική Τράπεζα δεν αντιμετώπισε καμία δυσκολία να εισάγει τις δανειακές της συμμετοχές στο Χρηματιστήριο, και μπόρεσε να διαπραγματευτεί το 1896 σημαντικό δάνειο χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με τη γαλλική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη. Εν τω μεταξύ, το ενδιαφέρον της Γαλλίας για την προώθηση και την προστασία των καθολικών συμφερόντων είχε μάλλον χαλαρώσει. Ωστόσο, γενικά οι Γάλλοι Υπουργοί Εξωτερικών, ακόμη, ενδιαφέρονταν περισσότερο για το δευτερεύον ζήτημα των θρησκευτικών ταγμάτων παρά για την ενίσχυση των επιχειρήσεων της γαλλικής βιομηχανίας¹⁰⁸.

Κατά τη διάρκεια του 1898, η γερμανική διπλωματική δραστηριότητα ανέλαβε πλήθος ενεργειών με σκοπό να επιφέρει μια αλλαγή στις γαλλικές επίσημες τοποθετήσεις. Για μερικά χρόνια, οι γαλλικές κυβερνήσεις ήταν ανήσυχες για την πρόοδο της γερμανικής επιρροής στην Κωνσταντινούπολη. Είχαν ενοχληθεί από την επέκταση των γερμανικών σιδηροδρόμων από το Izmit στην Angora και το Konia, και από την εγκάρδια σχέση μεταξύ του Σουλτάνου και της γερμανικής κυβέρνησης. Μόνο το 1898 όμως φάνηκε ότι η Γερμανία έκανε μια συστηματική προσπάθεια για διπλωματική υπεροχή. Στη Γαλλία ανησυχία προκάλεσε η εγκατάσταση του βαρόνου Marschall von Bieberstein, ενός διπλωμάτη εξαιρετικής ικανότητας, ως Γερμανού Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη καθώς υπήρξαν αναφορές ότι η Γερμανία αναζητούσε μίσθωση στο μεσογειακό λιμάνι της Αλεξανδρέττας και υπήρξε αναζωπύρωση του γερμανικού ενδιαφέροντος για το σιδηρόδρομο της Βαγδάτης. Επιπλέον, ο Γερμανός αυτοκράτορας είχε αποφασίσει να επισκεφθεί τους Άγιους

¹⁰⁷ Shorrock, *French Imperialism in the Middle East: The Failure of Policy in Syria and Lebanon, 1900–1914*, 29.

¹⁰⁸ A.S.Kanya-Forstner, 'The French "colonial party": its composition, aims and influence, 1885–1914', *Historical Journal*, Vol. XIV, no. 1 (1971) :104

Τόπους, και η κυβέρνησή του ενθάρρυνε τη σύναψη διπλωματικών σχέσεων μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του Βατικανού.

Ο Declasse που ανέλαβε υπουργός εξωτερικών της Γαλλίας το 1898 υπήρξε ένας εργατικός και έντονα πατριωτικός άνθρωπος και άμεσα καθιερώθηκε ως ικανός Υπουργός Εξωτερικών με προσεκτικούς στόχους και τρομερή επιμονή. Άμεσα, άρχισε να ασχολείται με τα ζητήματα της Μεσογείου και ειδικά ενδιαφέρθηκε για τη Βόρεια Αφρική όπου εντοπιζόταν αυξανόμενη εμπλοκή της Γερμανίας στις Οθωμανικές υποθέσεις. Περαιτέρω, άσκησε πιέσεις στο Βατικανό και πέτυχε την αποτροπή σύναψης σχέσεων του τελευταίου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε μια προσπάθεια να προστατέψει τους θρησκευόμενους της Γαλλίας στην οθωμανική αυτοκρατορία¹⁰⁹.

Αυτό το αρχικό επίτευγμα δεν οδήγησε τον Declasse να χαλαρώσει την επαγρύπνηση του. Τρία χρόνια μετά, η γαλλοοθωμανική διαμάχη γνωστή ως υπόθεση Lorando-Tubini του έδωσε τη δυνατότητα να επιβεβαιώσει την προσκόλληση της Γαλλίας στους Καθολικούς προστατευόμενούς της. Στη συνέχεια, η προσοχή του στράφηκε ολοένα και περισσότερο σε οικονομικά ζητήματα όπως το έργο των σιδηροδρόμων της Βαγδάτης. Σχετικά με το τελευταίο, στις αρχές του 1899 προτάθηκε ο γερμανικός σχεδιασμός για το σιδηροδρομικό δίκτυο της Ανατολίας που κατασκεύαζε η Γερμανία μέσω της καρδιάς της Μικράς Ασίας μειώνοντας το χρόνο του ταξιδιού Κωνσταντινούπολης-Βαγδάτης από 23 ημέρες σε 2. Η Γαλλία αντιμετώπισε με εχθρότητα αυτό το έργο που ήταν εκτός συναγωνισμού. Ωστόσο, η αντίσταση της Γαλλίας σταμάτησε τον Απρίλιο του 1899, όταν ο Declasse άρχισε να οραματίζεται το Σιδηρόδρομο της Βαγδάτης ως κοινή γαλλογερμανική επιχείρηση. Μετά από εκτεταμένες διαπραγματεύσεις και διεργασίες ο γαλλικός όμιλος αποδέχθηκε συμμετοχή 40 % ενώ συμφώνησε ότι το 60 % , «σε αναλογίες που θα καθορίζονταν», θα έπρεπε να διατηρηθεί για την Deutsche Bank¹¹⁰ .

Πολύ πριν την οριστική του παραχώρηση τον Ιανουάριο του 1902, η κοινοπραξία του Σιδηρόδρομου της Βαγδάτης αντιμετώπιζε το πρόβλημα της χρηματοδότησης της προβλεπόμενης γραμμής. Ήταν εμφανές ότι τα ομόλογα των σιδηροδρόμων της Βαγδάτης που εκδόθηκαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν μπορούσαν να κυκλοφορήσουν με επιτυχία εκτός εάν υποστηριζόταν από σταθερή

¹⁰⁹ Kanya-Forstner, 'The French "colonial party": its composition, aims and influence, 1885–1914' :108.

¹¹⁰ Shorrock, French Imperialism in the Middle East: The Failure of Policy in Syria and Lebanon, 1900–1914 :32.

εγγύηση. Όμως, για να παρέχει μια τέτοια εγγύηση, η τουρκική κυβέρνηση απαιτούσε μια πρόσθετη πηγή εισοδήματος. Δεδομένων των δυσκολιών που συνεπαγόταν η πιθανή αύξηση του οθωμανικού δασμού, η γερμανική κυβέρνηση και η Deutsche Bank αποφάσισαν να επιδιώξουν τα απαραίτητα έσοδα μέσω μιας ενοποίησης του οθωμανικού χρέους. Στην τελική της μορφή, η ενοποίηση περιλάμβανε μια συγχώνευση των διαφόρων δεσμών που περιλάμβαναν το οθωμανικό χρέος. Το οθωμανικό μερίδιο σύντομα κατέστη επαρκές για να επιτρέψει την έκδοση σημαντικού κρατικού δανείου¹¹¹.

Σε κάθε περίπτωση, οι διαπραγματεύσεις για τους Σιδηροδρόμους της Βαγδάτης της περιόδου 1899 έως 1903 υπήρξαν ξεκάθαρα επιζήμιες για τα γαλλικά συμφέροντα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Γερμανία απέκτησε το δικαίωμα να συνδέσει τόσο το Χαλέπι όσο και τον κόλπο της Αλεξανδρέττας με την κύρια γραμμή του σιδηροδρόμου της Βαγδάτης. Ο συριακός σιδηρόδρομος της Γαλλίας ο οποίος είχε περικομμένες και αποκλεισμένες γραμμές διακλάδωσης προς τη θάλασσα, απειλούνταν με ένα ζοφερό οικονομικό μέλλον. Τελικά, η παραδοσιακή υπεροχή της Γαλλίας στη βόρεια Συρία, και ίσως στη Συρία συνολικά, είχε τεθεί σε κίνδυνο. Επιπλέον, ο επιχειρηματικός όμιλος με επικεφαλή την Ottoman Bank είχε αναπτύξει δεσμούς τους οποίους αρνήθηκε να διακόψει. Η τελευταία επέλεξε να παραμείνει στην κοινοπραξία των σιδηροδρόμων της Βαγδάτης και να δεχτεί μερίδιο 30 % μαζί με έξι θέσεις στο conseil d' Administration of the Baghdad Railway Company¹¹².

Ο Declasse στην απόφαση να αναζητήσει ίσο μερίδιο του Σιδηροδρόμου της Βαγδάτης φαινόταν να μην έχει κατανοήσει επαρκώς τις γερμανικές και οθωμανικές προθέσεις. Ακόμα κι έτσι, η αρχική εσφαλμένη κρίση θα είχε περιορισμένες συνέπειες αν δεν είχε εμπιστευθεί τις διαπραγματεύσεις σε άτομα τα οποία είχαν περιορισμένη οξυδέρκεια και δεν τις διενεργούσαν σε μη κυβερνητικό επίπεδο. Τελικά, όχι μόνο τα γαλλικά συμφέροντα υπέστησαν σοβαρό πλήγμα αλλά και η Γαλλία είχε σπαταλήσει αρκετά σημαντικούς διπλωματικούς πόρους. Ωστόσο, μια ενοποίηση του οθωμανικού χρέους θα ήταν απίθανη χωρίς τη γαλλική συνεργασία και ο Arthur Gwinner, επικεφαλής της Deutsche Bank, παραδέχτηκε το 1906 ότι εκτός από τα έσοδα που

¹¹¹ Yorulmaz, *Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire Before World War I*, 167.

¹¹² Kanya-Forstner, 'The French "colonial party": its composition, aims and influence, 1885–1914', *Historical Journal* :109

παρείχε η ενοποίηση, η Γερμανία δεν θα μπορούσε να χρηματοδοτήσει το δύσκολο δεύτερο τμήμα της γραμμής της Βαγδάτης από άλλη πηγή.

Κατά την περίοδο 1903–1910 υπήρξαν διαστήματα που εξέλειπε η πολιτική συνοχής της Γαλλίας σε ότι αφορά την οθωμανική αυτοκρατορία. Σε ένα βαθμό σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η αποχώρηση του Declasse από το αξίωμα του το 1905. Επιπλέον, μειώθηκε η σημασία που απέδιδαν οι γαλλικές κυβερνήσεις στην entente cordiale με τη Βρετανία και τέλος ξέσπασε η επανάσταση των Νεότουρκων του 1908. Ωστόσο, εκτός από τα δύο πρώτα χρόνια του καθεστώτος των Νεότουρκων υπήρχε μια συνέπεια στη γαλλική πολιτική που όφειλε πολλά στην κατασκευή και λειτουργία του σιδηρόδρομου της Βαγδάτης.

Κοντά στα τέλη του 1903 η γαλλική κυβέρνηση αποφάσισε ότι η γραμμή θα μπορούσε ακόμα και να διεθνοποιηθεί. Ο στόχος αυτός της διεθνοποίησης επιδιώχθηκε σε όλη την περίοδο από το 1903 έως το 1910 μέσω συνομιλιών και σύναψης επιμέρους συμφωνιών. Ευνοϊκή συγκυρία υπήρξε η διαμόρφωση ενός πιο θετικού κλίματος το οποία συνίστατο στην ενίσχυση των οικονομικών συμφερόντων της Γαλλίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ασφαλώς, οι αναφερόμενοι ανωτέρω δεν ήταν οι μοναδικοί στόχοι της γαλλικής πολιτικής στα χρόνια μετά το 1903. Οι γαλλικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να διατηρήσουν το θρησκευτικό προτεκτοράτο και να προωθήσουν την υπόθεση της Μακεδονικής μεταρρύθμισης. Ωστόσο, και οι δύο στόχοι ήταν δευτερεύουσας σημασίας. Η πολιτική αξία του προτεκτοράτου μειωνόταν σαφώς. Σε αυτή την τάση αντιστάθηκαν πεισματικά οι Γάλλοι Υπουργοί Εξωτερικών, ωστόσο ανέκτησε τη δυναμική της όταν οι σχέσεις με την Αγία Έδρα διακόπηκαν τον Ιούλιο του 1904. Ακόμα περαιτέρω ζημιά προκλήθηκε από τον ιταλικό ανταγωνισμό και από την αριθμητική πτώση των Γάλλων ιεραποστόλων, των οποίων η στρατολόγηση εμποδιζόταν από τον νόμο περί αντικληρικών ενώσεων του 1901¹¹³.

Γενικά, για να υλοποιήσει μια πολιτική που στόχευε πρωτίστως στη διεθνοποίηση του σιδηροδρόμου της Βαγδάτης και στην ενθάρρυνση της οικονομικής επέκτασης, η γαλλική κυβέρνηση βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στον έλεγχο της επίσημης αγοράς χρήματος. Για το σκοπό αυτό, διατήρησε τον αποκλεισμό των

¹¹³ Kanya-Forstner, 'The French "colonial party": its composition, aims and influence, 1885–1914' :112

ομολόγων των σιδηροδρόμων της Βαγδάτης και διαπραγματεύτηκε με πολύ πιο απαιτητικό τρόπο τα οθωμανικά δάνεια. Από την αναδιοργάνωση των οικονομικών του Γάλλου Υπουργού Gambetta για τους Τούρκους το 1881, η γαλλική κυβέρνηση δεν είχε παρέμβει συστηματικά στη ροή του κεφαλαίου από τη Γαλλία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τον Δεκέμβριο του 1903 όμως ο Declasse διακήρυξε ότι οι μέρες του *laissez-faire* είχαν τελειώσει. Στο εξής η οθωμανική κυβέρνηση θα έπρεπε να εκπληρώνει ακριβείς προϋποθέσεις σε αντάλλαγμα για πρόσβαση στην επίσημη αγορά χρήματος. Η απόφαση αυτή δεν άρεσε καθόλου στην Οθωμανική Τράπεζα, η οποία ανησύχησε για τη δυσaréσκεια του Σουλτάνου και την απώλεια σημαντικών δανειακών συμβάσεων. Γάλλοι διπλωμάτες, όμως, επεσήμαναν, απαντώντας, ότι η οθωμανική κυβέρνηση μπορούσε να λάβει τακτική ικανοποίηση των οικονομικών της αναγκών και μόνο κάνοντας έκκληση στους Γάλλους επενδυτές.

Εκτός από την οικονομική τους δύναμη, οι γαλλικές κυβερνήσεις διέθεταν μια επιπλέον διπλωματική πηγή δύναμης στη γαλλοβρετανική *entente cordiale*. Καθώς η Γαλλία προχωρούσε προς την εξαγορά του Μαρόκου, και καθώς οι γαλλογερμανικές σχέσεις επιδεινώθηκαν, ο Declasse κατέστη ο αρχιτέκτονας αυτής της *κατανόησης*. Τον διαδέχθηκαν υπουργοί Εξωτερικών παρόμοια ανήσυχοι σε ότι αφορά τη συνεργασία τους με τη Βρετανία. Κατά τον πρώτο χρόνο της κυριαρχίας των Νεότουρκων, οι γαλλο-οθωμανικές σχέσεις έβαιναν διαρκώς επιδεινούμενες¹¹⁴.

6. Η καθαίρεση του Αμπντούλ Χαμίτ του Β΄

Το 1908, σποραδικές ανταρσίες έλαβαν χώρα μεταξύ των σωμάτων στρατού στη Ρωμυλία και τη Μακεδονία οι οποίες σύντομα επεκτάθηκαν και κατέστησαν γρήγορα λαϊκό κίνημα, καθώς ένας συνδυασμός ανθρώπων οι οποίοι παρότι είχαν αποκλίνουσες πολιτικές φιλοδοξίες και ενδιαφέροντα βρήκαν κοινό τόπο με τους Ενωτικούς. Μουσουλμάνοι φονταμενταλιστές, ισλαμιστές ρεφορμιστές και ένθερμοι εθνικιστές από διάφορες εθνοτικές ομάδες, καθώς και οι εκκολλαπτόμενες σύγχρονες εργατικές οργανώσεις, συντηρητικοί τεχνίτες και καταστηματάρχες, συστρατεύθηκαν

¹¹⁴ Kanya-Forstner, 'The French "colonial party": its composition, aims and influence, 1885–1914':123

ζητώντας «ελευθερία, αδελφότητα και ισότητα». Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' συνειδητοποίησε την ευρύτητα του αντιπολιτευτικού μετώπου και υπέκυψε στα αιτήματά τους. Στις 23 Ιουλίου 1908, προκήρυξε εκλογές και δέχτηκε να περιορίσει τις εξουσίες του. Οι υποστηρικτές της Ένωσης και της Προόδου κέρδισαν την πλειοψηφία των εδρών στο κοινοβούλιο. Ωστόσο, το κοινοβούλιο και το υπουργικό συμβούλιο απορροφήθηκαν σε έναν αγώνα για τα αντίστοιχα δικαιώματά τους, ειδικά ενόψει των αυτονομιστικών κινήματων στα Βαλκάνια, διατηρώντας μια πολιτική κατάσταση ιδιαίτερα τεταμένη.

Στις 13 Απριλίου 1909 ορισμένες θρησκευτικές ομάδες και μονάδες του στρατού οι οποίες είχαν συμμετέχει στην επανάσταση του 1908 προκάλεσαν μία λαϊκή εξέγερση στην Κωνσταντινούπολη. Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' δεν μπόρεσε να πείσει τους στασιαστές να υποχωρήσουν και αντίθετα κατηγορήθηκε ότι υπήρξε ο υποκινητής της εξέγερσης οπότε και εκθρονίστηκε στις 27 Απριλίου του 1909¹¹⁵.

Το υπόλοιπο της ζωής του ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' το πέρασε σε κατ'οίκον περιορισμό μέχρι την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης και την ένταξή της στην Ελλάδα, το Νοέμβριο του 1912. Τέλος, μεταφέρθηκε στο Beylerbey i της Κωνσταντινούπολης, μέχρι το θάνατό του.

Συμπέρασμα

Η βασιλεία του Αμπντούλ Χαμίτ Β' (1876–1909) θεωρείται συχνά ότι ήταν μια αντίδραση ενάντια στο Τανζιμάτ, αλλά, εφόσον η ουσία των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ ήταν ο συγκεντρωτισμός και όχι η φιλελευθεροποίηση, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' μπορεί να θεωρηθεί ως εκπληρωτής του και όχι ως καταστροφείας του. Η συνεχής ανάπτυξη του στρατού και της διοίκησης, ο σχηματισμός χωροφυλακής, η ανάπτυξη των επικοινωνιών ιδιαίτερα του τηλεγράφου και των σιδηροδρόμων και ο σχηματισμός ενός περίτεχνου κατασκοπευτικού συστήματος επέτρεψαν στο Σουλτάνο να

¹¹⁵ Ş. Hanioglu, *The Young Turks in Opposition* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 199.

μονοπωλήσει την εξουσία και να συντρίψει την αντιπολίτευση. Εξ αιτίας της βάνουσης καταστολής των Αρμενίων το 1894–96 του αποδόθηκε ο ευρωπαϊκός τίτλος «κόκκινος σουλτάνος». Αλλά η βασιλεία του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ σημείωσε επίσης θετικές προόδους στην εκπαίδευση τη νομική μεταρρύθμιση, υπό την ηγεσία του μεγάλου και την οικονομική ανάπτυξη, μέσω της κατασκευής σιδηροδρόμων στη Μικρά Ασία και τη Συρία με ξένα κεφάλαια.

Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ είχε εύλογη επιτυχία στη διατήρηση της αυτοκρατορίας μετά το 1878. Εκτός από την Ανατολική Ρωμυλία, δεν χάθηκαν άλλα εδάφη μέχρι το 1908, όπως, η οθωμανική εξουσία στην Τυνησία, που καταλήφθηκε από τη Γαλλία το 1881, και στην Αίγυπτο, που καταλήφθηκε από τη Βρετανία το 1882, και η οποία ήταν ήδη ασήμαντη. Στην Κρήτη οι Οθωμανοί κατέστειλαν τις εξεγέρσεις και νίκησαν την Ελλάδα όταν παρενέβη το 1897 για να υποστηρίξει τους Κρητικούς. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, ωστόσο, ανάγκασαν τον Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ να παραχωρήσει την αυτονομία στην Κρήτη. Είχε μεγαλύτερη επιτυχία στην παρεμπόδιση των ευρωπαϊκών προσπαθειών να αναγκάσουν την εισαγωγή ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων στη Μακεδονία. Στην Αραβία οι Οθωμανοί συνέχισαν την επέκταση της εξουσίας τους που είχε ξεκινήσει στις αρχές της δεκαετίας του 1870.

Αναντίρρητα ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ κυβέρνησε με απόλυτη εξουσία παρότι διατηρούσε και επικύρωνε το Σύνταγμα ως ένα προκάλυμμα νομιμότητας το οποίο δεν είχε ουσία. Αρχικά υπήρξε πιστός στο Τανζιμάτ και στις μεταρρυθμίσεις ωστόσο οι εξελίξεις που απέρρευαν από τη συνθήκη του Βερολίνου, από τον ρωσοτουρκικό πόλεμο από την επεμβατικότητα των μεγάλων δυνάμεων και τελικά από το πραξικόπημα οδήγησαν στον περιορισμό του Τανζιμάτ.

Παρότι το τελευταίο επιδίωκε την ενοποίηση των λαών και των θρησκευτικών ομάδων που κατοικούσαν στο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τελικά οι ανωτέρω εξελίξεις οδήγησαν σε περαιτέρω αποξένωση του Σουλτάνου με τις ομάδες αυτές και στην εφαρμογή ενός προγράμματος πανισλαμισμού.

Περιορίστηκε, ακολούθως, ο εκμοντερνισμός των κυβερνητικών εξουσιών της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τελικά ο εθνικισμός που αρχίζει να παρουσιάζει τα πρώτα ψήγματα του και η αυξημένη ευρωπαϊκή παρεμβατικότητα οδήγησαν στην έκρηξη πολλαπλών εθνικοαπελευθερωτικών συγκρούσεων στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας.

Παρά τα πολλαπλά εσωτερικά προβλήματα ο Σουλτάνος δεν έπαυε να ενδιαφέρεται για το εξωτερικό διεθνές σύστημα. Προσπαθούσε να ισχυροποιήσει τη θέση του μέσω και της αυξανόμενης δύναμης του ρόλου του Χαλίφη ως ιδεολογικού θρησκευτικού ηγέτη του συνόλου των μουσουλμάνων και των αράβων, να διατηρήσει την κυριαρχία στα Στενά και να διατηρήσει τις σφαίρες επιρροής του.

Παράλληλα, έστω και σε ένα βαθμό αναγκαστικά δημιούργησε χρήσιμες συνεργασίες με τις μεγάλες δυνάμεις ιδιαίτερα με τη Γερμανία και τη Βρετανία αλλά και σε μεγάλο βαθμό και με τη Γαλλία οι οποίες παρά τον επεμβατισμό τους για προώθηση των δικών τους συμφερόντων οδήγησαν στη δημιουργία υποδομών στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας όπως ο σιδηρόδρομος. Οι σχέσεις με τη Ρωσία παρέμειναν από αδιάφορες έως εχθρικές ως απότοκο του ρωσοτουρκικού πολέμου αλλά και επειδή η Ρωσία παρουσιαζόταν συχνά ως προστάτιδα δύναμη των βαλκανικών χριστιανικών λαών.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί το πιο μελανό σημείο της βασιλείας του Σουλτάνου υπήρξε η γενοκτονία των Αρμενίων οι οποίοι χάθηκαν κατά χιλιάδες σε μη απαραίτητες αιματηρές συγκρούσεις.

Την εποχή που ανέλαβε την οθωμανική αυτοκρατορία ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ η τελευταία βρισκόταν στη γενικότερη παρακμή τόσο εθνική όσο και οικονομική και ίσως και κοινωνική. Την ισορροπία επιχείρησαν να επαναφέρουν οι Νεότουρκοι του Κεμάλ οι οποίοι και τελικά εκθρόνισαν τον Σουλτάνο και δημιούργησαν τη σύγχρονη Τουρκία.

Βιβλιογραφία:

Κουατερτ, Ντ. *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η τελευταίοι αιώνες 1700-1922*.
Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006.

Σουράγια Φ., Κουατερτ Ντ., Μαγκκαουαν Μπ., Σεβκετ Π. *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1600-1914, Δεύτερος Τόμος*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2011.

Τζανακάρης Ι.Β. *Ο Κόκκινος Σουλτάνος, Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' και η άγνωστη Θεσσαλονίκη*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο 2015.

Akarlı E. D. *Abdulhamid II Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System, in Palestine in the Late Ottoman Period*. Leiden: E. J. Brill, 1986.

Andrew Ch., Kanya-Forstner A.S., “The French colonial party and French colonial war aims, 1914–1918” *Historical Journal*, Vol. XVII, no. 1 (1974),

Anderson M.S., *The Eastern Question, 1774–1923*. London : Macmillan, 1966.

Bridge F.R. “Austria-Hungary and the Ottoman Empire in the twentieth century”, *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, Vol. XXXIV (1981)

Bosworth R.J.B. *Italy, the Least of the Great Powers*. Cambridge : Cambridge University Press, 1979

Burke, E. “Pan-Islam and Moroccan Resistance to French Colonial Penetration,” *The Journal of African History* , 1972, 13.1, 1-196

Cleveland W. Buntun M., *A History of the Modern Middle East: Fourth Edition*. Boulder, Colo: Westview Press, 2009.

Davison R. H. *Reform in the Ottoman Empire*. Princeton: Princeton University Press, 1963.

Deringil S. “Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II (1876-1909),” *International Journal of Middle East Studies* 23.3 (August 1991), 345-359.

Lee, D. E. “The Origins of Pan-Islamism”. *The American Historical Review* 47.2 (January 1942), 225-244.

Findley V. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*. Princeton: Princeton University Press, 1980.

Foerster R.F. *The Italian Emigration of Our Times*. Cambridge : Mass, 1919.

- Franchetti, L., 'L'Italia e L'Asia Minore', *Nuova antologia*, no. 1087, May 1917, 109–13.
- Geiss, I. *German Foreign Policy 1871–1914*. London: Routledge, 1976.
- Haslip, J. *The Sultan: The Life of Abdul Hamid II*. London: Cassell, 1958.
- Hourani A. *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Issawi, Ch. *The Economic History of Turkey, 1800–1914*. Chicago: University of Chicago, 1980
- Kanya-Forstner A.S., 'The French "colonial party": its composition, aims and influence, 1885–1914', *Historical Journal*, Vol. XIV, no. 1, 1971, 99-128.
- Keddie Nikki R. , "Culture Traits, Fantasy, and Reality in the Life of Sayyid Jamal Al-Din Al-Afghani," *Iranian Studies* 9.2/3, Spring-Summer 1976, 92-143
- Kinross, P. *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire* London: Perennial, 1977.
- Langer, W.L. *The Diplomacy of Imperialism, 1890–1902*. New York: Knopf, 1968.
- Lederer I.J. *Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective*. Connecticut: New Haven, 1962.
- Lewis, B. *The Emergence of Modern Turkey*. London : Oxford University Press, 1968.
- Overy, R. *The Times Complete History of the World*. UK:HarperCollins Publishers, 2010.
- Pears, E. *Life of Abdul Hamid*. London: Constable and Company, 1917.
- Pears, E. *Forty Years in Constantinople*. London : Franklin Classics, 1916.
- Reid A. "Nineteenth Century Pan-Islam in Indonesia and Malaysia". *The Journal of Asian Studies* 26.2, Φεβρουάριος 1967, 267-283.
- Shaw St. "A Promise of Reform". *International Journal of Middle East Studies* 4, 1973, 347-372.

Shaw, St. Shaw, E.K. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol. II
New York : Cambridge University Press , 1977.

Shorrock W.I. , *French Imperialism in the Middle East: The Failure of Policy in
Syria and Lebanon, 1900–1914*. Wisconsin :Madison, 1976.

Svket P. *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820 –1913*. Cambridge:
Cambridge University Press, 1987.

Yasamee, F. A. K. *Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers,
1878–1888*. Istanbul: ISIS, 1996.

Yorulmaz N. *Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the
Ottoman Empire Before World War I*. Αθήνα: Εκδόσεις I.B.Tauris, 2014.